

UDIE ŠAFARIKOVA NÁMĚSTÍ V MOŠTĚ

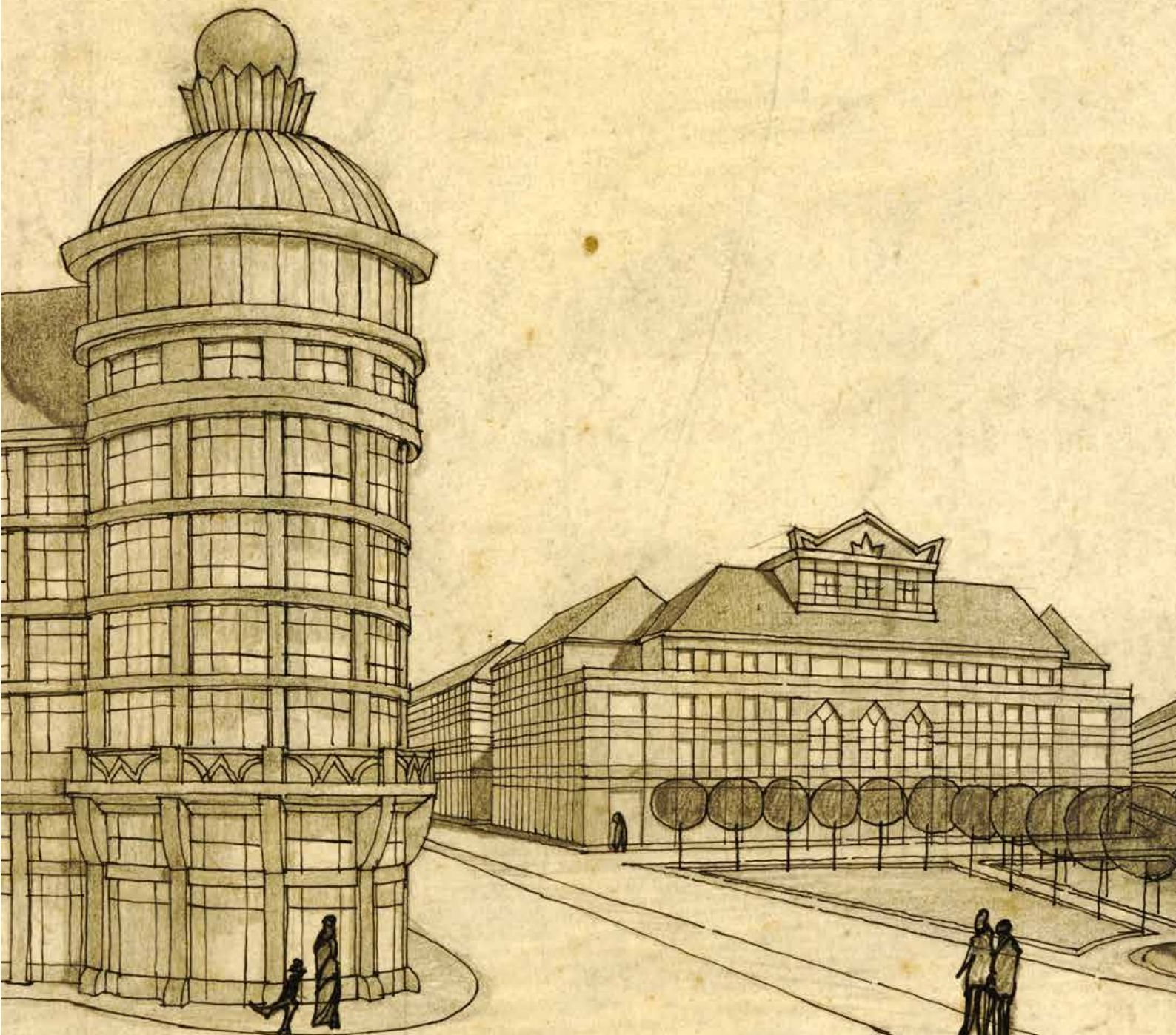
Monument revue

ročník 7

číslo 2

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2018

J. Kupčák
1923.

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Martina Orosová: Dušan Samuel Jurkovič – „naš prvý šéf“ /2

Tomáš Kowalski: Vládny komisariát na ochranu pamiatok a stavebný poriadok. K dejinám antinomického vzťahu /7

Tereza Bartošíková: Prístav v Bratislave – srdce obchodu /22

Soňa Ščepánová: Alois Balán a Jiří Grossmann – českí architekti na Slovensku v medzivojnovom období /32

Andrej Jaroš: Bratislavské vily z medzivojnového obdobia a ich premeny v čase /39

Alexandra Hollá: „Astorka“ – bratislavská legenda /45

Imrich Tóth: Štefan Csizi a prienik funkcionalizmu do Komárna v medzivojnovom období – Bytový dom s lekárňou Dr. Kovácsa /50

Daniela Maximová, Pavol Jackovič: Rozvoj rekreačnej osady Kvetnica v medzivojnovom období /58

Nikola Danišová: Pokus o reformu socialistickej pamiatkovej starostlivosti /65

Správy

Tomáš Kowalski: Od c. k. Ústrednej komisie k európskemu kultúrnemu dedičstvu /74

Ľubomír Fekiač: Výstava Dušan Jurkovič pre Zvolen /77

Henrieta Žažová: Budovy Trnavskej univerzity v Trnave včera, dnes a zajtra... /78

Pamiatkovo 2018 /80

Osobnosti

Silvia Gojdičová, Mária Medvecká: Za Ing. arch. Bernadettou Šilingerovou /84

Knižnica

Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 – 1948 /85

Architektúra historických železiarní na Slovensku /86

Na obálke:
s. 1 – J. Grossmann: Štúdia úpravy Šafárikovho námestia v Bratislave, 1923.
Zdroj: Archív PÚ SR.
s. 4 – Ch. Ludwig, E. Spitzer: Obytný a obchodný dom Manderla na Námestí SNP v Bratislave.
Zdroj: Archív PÚ SR.

Editorial

Do osláv rôznych výročí v mnohonásobne jubilejnom roku 2018 prispieva ochrana pamiatok vlastnými medzníkmi. Celé číslo sme sa symbolicky rozhodli venovať najvýznamnejšiemu slovenskému architektovi 20. storočia a „nášmu prvému šéfovi“ – Dušanovi Samuelovi Jurkovičovi – v snahe pripomenúť si 150. výročie jeho narodenia. Ako vládny komisár na ochranu pamiatok na Slovensku položil základy prvého slovenského pamiatkového orgánu a monumentológie vôbec. Ďalšou významnou udalosťou, od ktorej uplynulo 60 rokov, bolo prijatie prvého československého pamiatkového zákona a zriadenie Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Jeho činnosť si zhodnotili pamiatkari pred 30 rokmi v „Jubilejnom zborníku“. Sebakriticky priznávame, že súčasný pohľad na „obdobie veľkých výskumov“ a socialistickej pamiatkovej starostlivosti ako takej nám stále chýba. S jej plusmi a mínusmi sa vyrovnávame v každodennej praxi, no akosi bez zásadného poučenia. Dodnes pôsobí ako blesk z jasného neba dokument z jari 1968 – závery mikulášskej pamiatkarskej konferencie. Dovolím si tvrdiť, že nikdy predtým, a ani nikdy potom neboli výsledky ochrany pamiatok formulované s takou odvážnou kritickou analýzou.

Ako hlavnú tému druhého čísla Monument revue sme vytýčili „modernú architektúru“, samozrejme v kontexte pamiatkovej ochrany. Príbeh architektúry, ktorá vznikla v 20. storočí, je sám osebe mimoriadne zaujímavý. Ešte osobitejší, priam pikantný charakter nadobúda v kontexte ochrany pamiatok. Tvoriví architekti presadzujúci svoje návrhy stavieb v novom, modernom štýle viedli s pamiatkarmi tuhé boje už od vzniku Československa. Staré domy stáli v ceste ich rozletu, ich smelé architektonické a urbanistické návrhy nemilosrdne búrali celé štvrte. Aj na vidieku sa často nenápadne a proti vôli pamiatkarov udomáčňovala funkcionalistická architektúra na úkor historickej. Tieto témy sú stále málo prebádané a stáli by za hlbšie rozpracovanie. Iste by ukázali naše známe osobnosti architektúry i ochrany pamiatok v dosiaľ nepoznanom svetle. Z hľadiska dejín monumentológie je pozoruhodné, že aj mnohé z týchto diel získali status kultúrnych pamiatok a dnes sú súčasťou pamiatkového fondu Slovenska. Najistejším meradlom, ktoré preverilo kvalitatívnu úroveň a hodnotu novej architektúry, je priam v rieľovsko-dvořákovskom duchu chápaný fenomén času. Čas je tým vládcom, ktorý napriek názorom a postojom súčasníkov odhalí, či hodnota stratená zánikom historickej pamiatky bola nahradená novou hodnotou, nárokujúcou si na budúce označenie „pamiatka“. Priam signifikantným príkladom je Most SNP, ktorý sa po 50 rokoch od zbúrania bratislavského Podhradia stal národnou kultúrnou pamiatkou. Legitimizovali tým pamiatkari rozsiahlu a dodnes odbornou i laickou verejnosťou odmietanú asanáciu celej historickej štvrte? Ochrana pamiatok je zložitá disciplína, ktorá každodenne prináša znepokojujúce otázky bez ľahkých odpovedí. V celospoločenskom diskurze, keď pamiatkari často konštatujú bezmocnosť svojej moci, je našou jedinou argumentáciou vedecké poznanie. Tomuto cieľu sa snaží napomáhať aj náš časopis.

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 7, číslo 2, 2018, december 2018

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Časopis je zaradený do databázy EBSCO spoločnosti EBSCO Publishing, Inc.

Hlavná redaktorka:

Mgr. Martina Orosová, PhD., PÚ SR Bratislava

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava

doc. Mgr. Katarína Kolbiar Chmelinová, PhD., FF UK Bratislava

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava

Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava

Ing. arch. Lívia Šišláková, FA STU Bratislava

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

PhDr. Katarína Haberlandová, PhD.

Mgr. Naďa Kirinovičová

PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Tlač: GUPRESS, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

Ing. arch. Tereza Bartošíková, PÚ SR Bratislava

tereza.bartosikova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Nikola Danišová, PÚ SR Bratislava

nikola.danisova@pamiatky.gov.sk

Ing. Ľubomír Fekiač, Zvolen

fekiac@stonline.sk

Ing. arch. Silvia Gojdičová, Bratislava

Mgr. Alexandra Hollá, PÚ SR Bratislava

alexandra.holla@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Pavol Jackovič, KPÚ Prešov, pracovisko

Poprad; *pavol.jackovic@pamiatky.gov.sk*

Mgr. Andrej Jaroš, Ministerstvo kultúry SR

andrej.jaros@culture.gov.sk

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava

tomas.kowalski@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Daniela Maximová, KPÚ Prešov,

pracovisko Poprad;

daniela.maximova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Mária Medvecká, Bratislava

Mgr. Martina Orosová, PhD., PÚ SR Bratislava

martina.orosova@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Mgr. Soňa Ščepánová, Bratislava

Mgr. Imrich Tóth, KPÚ Nitra, kancelária Komárno;

imrich.toth@pamiatky.gov.sk

PhDr. Henrieta Žažová, PhD., TU Trnava,

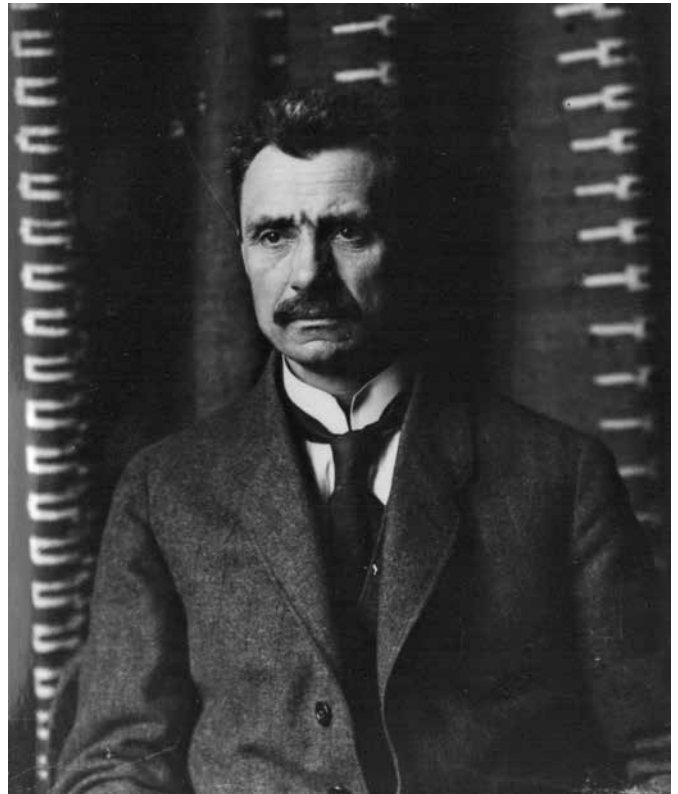
henrieta.zazova@truni.sk

Dušan Samuel Jurkovič - „naš prvý šéf“

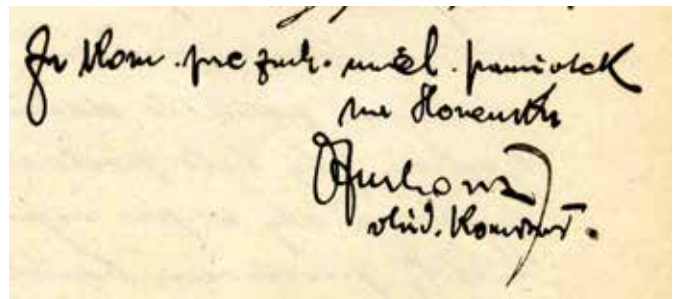
MARTINA OROSOVÁ

V roku 2018 uplynulo 150 rokov od narodenia národného umelca Dušana Samuela Jurkoviča (Turá Lúka, 23. 8. 1868 – Bratislava, 21. 12. 1947), ktorý je vďaka svojmu monumentálnemu architektonickému a výtvarnému dielu považovaný za najväčšieho slovenského architekta. Iste nie je náhoda, že práve jeho meno nesie prestížna cena za realizované architektonické a urbanistické dielo, ktorú udeľuje Spolok architektov Slovenska od roku 1964. Jeho životu a dielu venovali intenzívnu pozornosť znalci dejín umenia a architektúry. Prvým bol v roku 1929 historik umenia František Žákavec, ktorý hodnotil Jurkovičovú prácu v kontexte československej architektúry.¹ Zo súčasníkov spomeňme najmä práce Dany Bořutovej, ktorá analyzovala Jurkovičovú architektonickú tvorbu v samostatných monografiách.² Sprievodcu Jurkovičovými vojenskými cintorínmi v západnej Haliči spracoval Matúš Dulla.³ Spomenutí autori D. Bořutová a M. Dulla spolu s Annou Zajkovou realizovali v roku 1993 súbornú výstavu Jurkovičovho architektonického diela,⁴ nadväzujúc na predchádzajúce výstavy v Umeleckej besede slovenskej (1938), Prahe (1945/1946), Bratislave (1971) a mnohých mestách celej Európy. Jurkovič sám aktívne prezentoval svoju tvorbu vlastnými publikáciami a výstavami. Dušan Jurkovič bol nielen nesmierne kreatívny, precízny, pracovitý a odvážny umelec. Jeho genialita spočívala aj v schopnosti prispôsobiť svoju tvorbu modernej dobe a jej spoločenským a estetickým požiadavkám i technickým možnostiam, čo znamenalo neustále sa učiť nové veci, poznávať svet a vnímať ho všetkými zmyslami. Až teraz objavujeme hodnotu záverečnej fázy Jurkovičovej architektonickej tvorby a doslova v poslednej chvíli viac či menej úspešne chránime jeho technické a priemyselné diela. Na túto tému zorganizoval Spolok architektov Slovenska kolokvium spojené s výstavou Dušan Samo Jurkovič známy a neznámy, približujúce nanajvýš moderného tvorcu.⁵ Stále nedocenenou je Jurkovičova schopnosť sociálnej empatie, jeho návrhy na riešenie sociálnych problémov mladej republiky ostali nevy počuté. Potešiteľným počínom Pamiatkového úradu SR bolo vyhlásenie súboru obytných domov vo Zvolene za národnú kultúrnu pamiatku. Ich prekvapivé „objavenie“ sa udialo vďaka občianskej aktivite a výskumu archívnych dokumentov.⁶

Mnohostranná a mimoriadne zaujímavá osobnosť Dušana Jurkoviča je zapísaná aj v dejinách slovenskej ochrany pamiatok. Familiárne mu môžeme dokonca hovoriť „naš prvý šéf“, keďže ako vládny komisár na zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku bol zakladateľom a vedúcou osobnosťou prvého slovenského pamiatkového orgánu – Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Politické pozadie jeho pôsobenia sme analyzovali v Zprávach pamiatkovej péče,⁷ no celková sumarizácia Jurkovičovej činnosti ako vládneho komisára v našich dejinách absentuje.

Arch. Dušan S. Jurkovič. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka negatívov, sign. č. 15317.

Podpis vládneho komisára Dušana Jurkoviča. Zdroj: Archív PÚ SR.

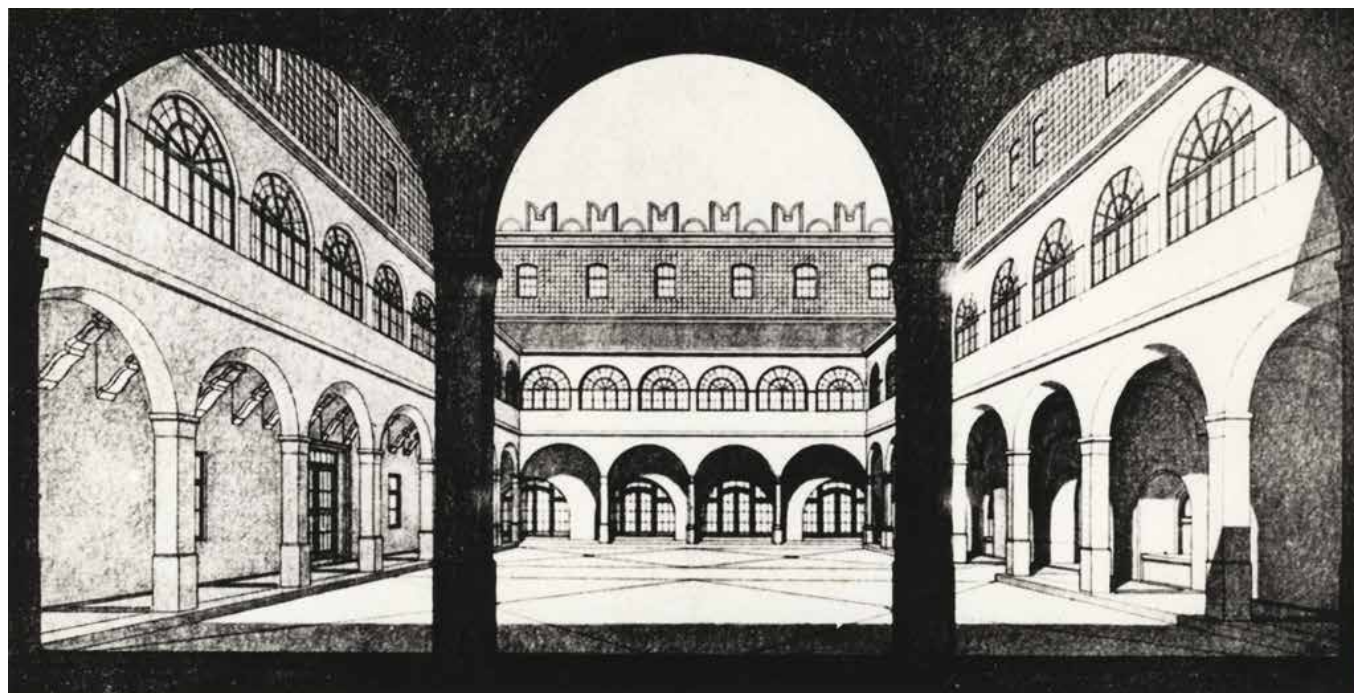
Pracovňa vládneho komisára na Konventnej 1 v Bratislave, 1921. Zdroj: Archív PÚ SR.

Dušan Jurkovič sa po skončení prvej svetovej vojny ochotne zapojil do budovania Československej republiky už ako etablovaný umelec-architekt, skúsený a zrelý muž, otec troch synov a milovaný manžel Boženy Jurkovičovej. Bol známy nielen svojou tvorbou, ale aj svojimi národne orientovanými politickými názormi, a oceňovaný medzi českou, moravskou aj slovenskou kultúrnou a politickou elitou. S jeho menovaním za vládneho komisára nemal problém minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, ani pražské Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO).⁸ Svoj „komisariát“ si musel Jurkovič vybudovať sám, od prenájmu kancelárskych priestorov, cez hľadanie vhodných zamestnancov, až po právne zabezpečenie svojej agendy. O neľahkej, až zúfalej situácii, v ktorej sa často ocital v Bratislave, nepriateľsky naladenej voči československým štátnym orgánom, svedčia listy, ktoré adresoval prednostovi osvetového oddelenia MŠaNO Zdeňkovi Wirthovi.⁹ Jurkovič musel mať mimoriadny organizačný talent, pribojnosť, absolútne pracovné nasadenie a sústredenosť na riešenie neľahkých problémov. Jeho agenda narastala každý deň nie preto, že by mu to niekto prikazoval, no sám videl, kde všade sú problémy a čo treba robiť na záchranu kultúrneho dedičstva Slovenska. Kultúre sa v napätej povojnovej situácii dostávalo len málo pozornosti a iba vnímavý a prezieravý človek vedel odhadnúť, čo je nutné vykonať, aby Slovensko neustrácalo kultúrne hodnoty ničením, vývozom či zanedbávaním starostlivosti. Je nutné zdôrazniť, že Jurkovič nevidel svoju rolu len v úzko špecializovanej oblasti ochrany umeleckých pamiatok, rovnako ako architektúru a výtvarné umenie si všímal aj ľudový priemysel, súčasné umenie, divadlo, hudbu, literatúru, osvetu. Oceniť treba aj jeho úlohu pri ochrane prírodných pamiatok.

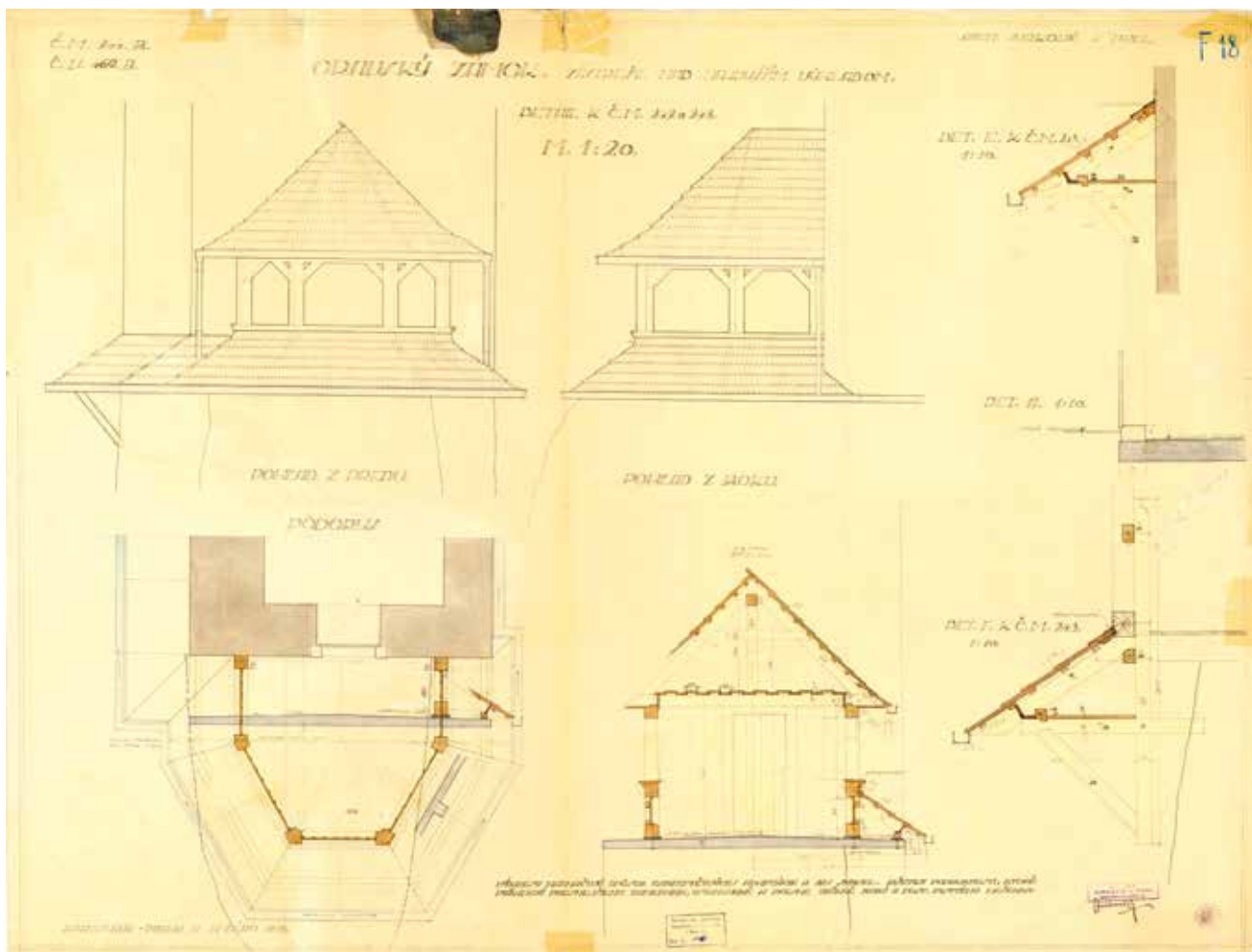
V dejinách ochrany pamiatok bude Jurkovičovo meno, spolu s menom Jana Hofmana (1883 – 1945),¹⁰ navždy spojené s prijatím prvého slovenského pamiatkového zákona. Návrh nariadenia o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku predložil ministro-

vi Šrobárovi už 8. augusta 1919, štyri mesiace po svojom menovaní.¹¹ Široko koncipovaná kompetencia Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku v mnohom pripomína poslanie súčasných pamiatkových orgánov.¹² Jej úplné naplnenie a všeobecné rešpektovanie bolo nesplniteľným snom prvých slovenských pamiatkarov. V politicko-spoločenských pomeroch Československej republiky, ktorá nikdy nedosiahla zjednotenie rakúskeho a uhorského právneho poriadku, ktorá len s veľkou námahou ustála 20 rokov svojej demokratickej existencie v spleti domácich i zahraničných problémov, v slovenskej realite prežívajúcej „panskej“ spoločnosti so sumou narastajúcich sociálnych, hospodárskych, kultúrnych i národných problémov, to ani nebolo možné. O to viac treba oceniť smelo osnovanú víziu o poslaní ochrany pamiatok v demokratickej spoločnosti, ako aj odvahu Vavra Šrobára riešiť závažné kultúrne problémy Slovenska vlastnou cestou. Jurkovičov vládny komisariát položil také silné základy ochrany kultúrneho dedičstva Slovenska, že ich nemohli ignorovať ani pražské vládne kruhy pri centralizácii štátnej moci a rušení slovenských správnych orgánov. Vládny komisariát nezanikol ani po zemetrasení, ktoré spôsobil vznik Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, ani po Jurkovičovom odchode zo štátnych služieb. V novom šate a s novým menom Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku pretrval až do zániku Československej republiky v marci 1939, držiac sa pôvodného vládneho nariadenia.

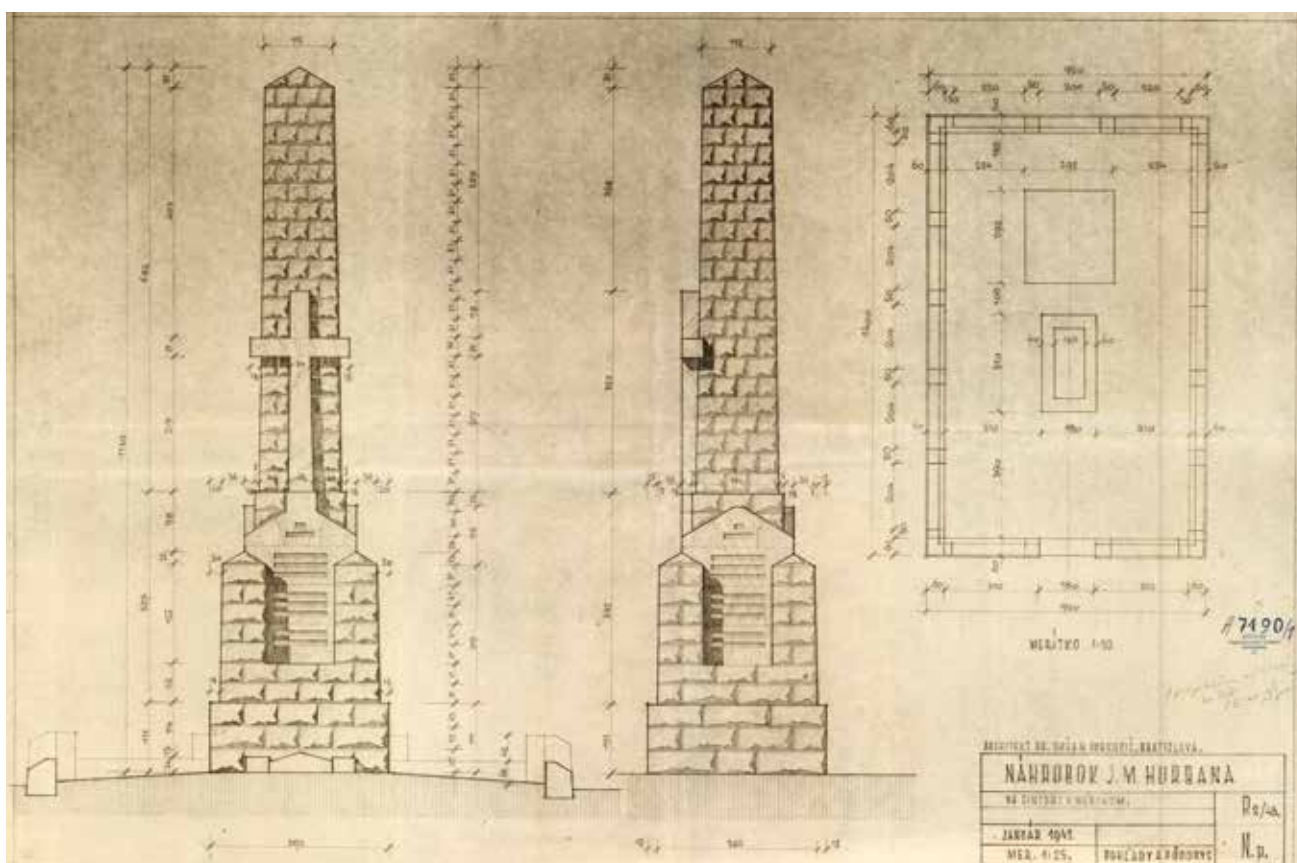
Dušan Jurkovič sa v rokoch 1922/1923 definitívne vrátil k tvorivej architektonickej činnosti, pričom sa nevzdával ani ďalších spoločenských a kultúrnych aktivít. V Archíve Pamiatkového úradu SR sa okrem jeho úradnej agendy z rokov 1919 – 1922 zachovalo niekoľko slávnych i menej známych plánov a projektov, ktoré ponúkame čitateľom v sprievodnej obrazovej galérii. Veríme, že Jurkovičov odkaz si nájde svojich priaznivcov aj v radoch súčasných odborníkov a ešte budú odhalené ďalšie hodnotné aspekty Jurkovičovho mimoriadneho diela. ■

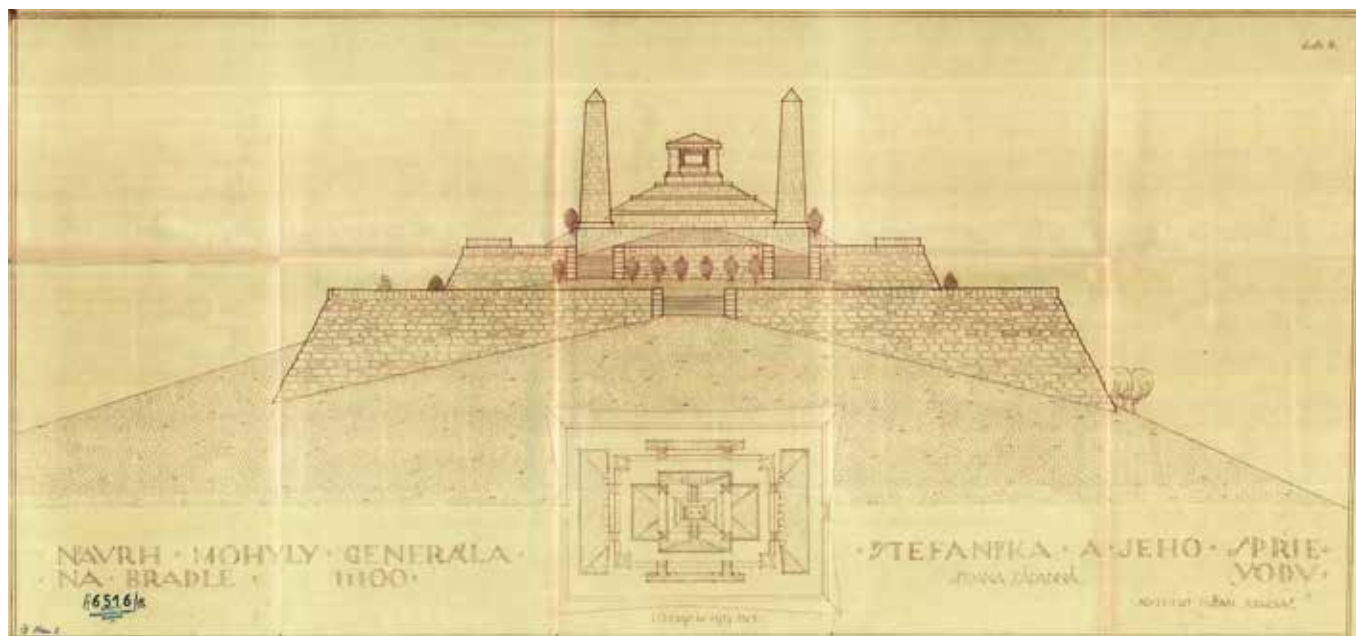
D. Jurkovič – J. Pacl: Návrh na úpravu Zvolenského zámku z rokov 1924 – 1925. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 400/7.

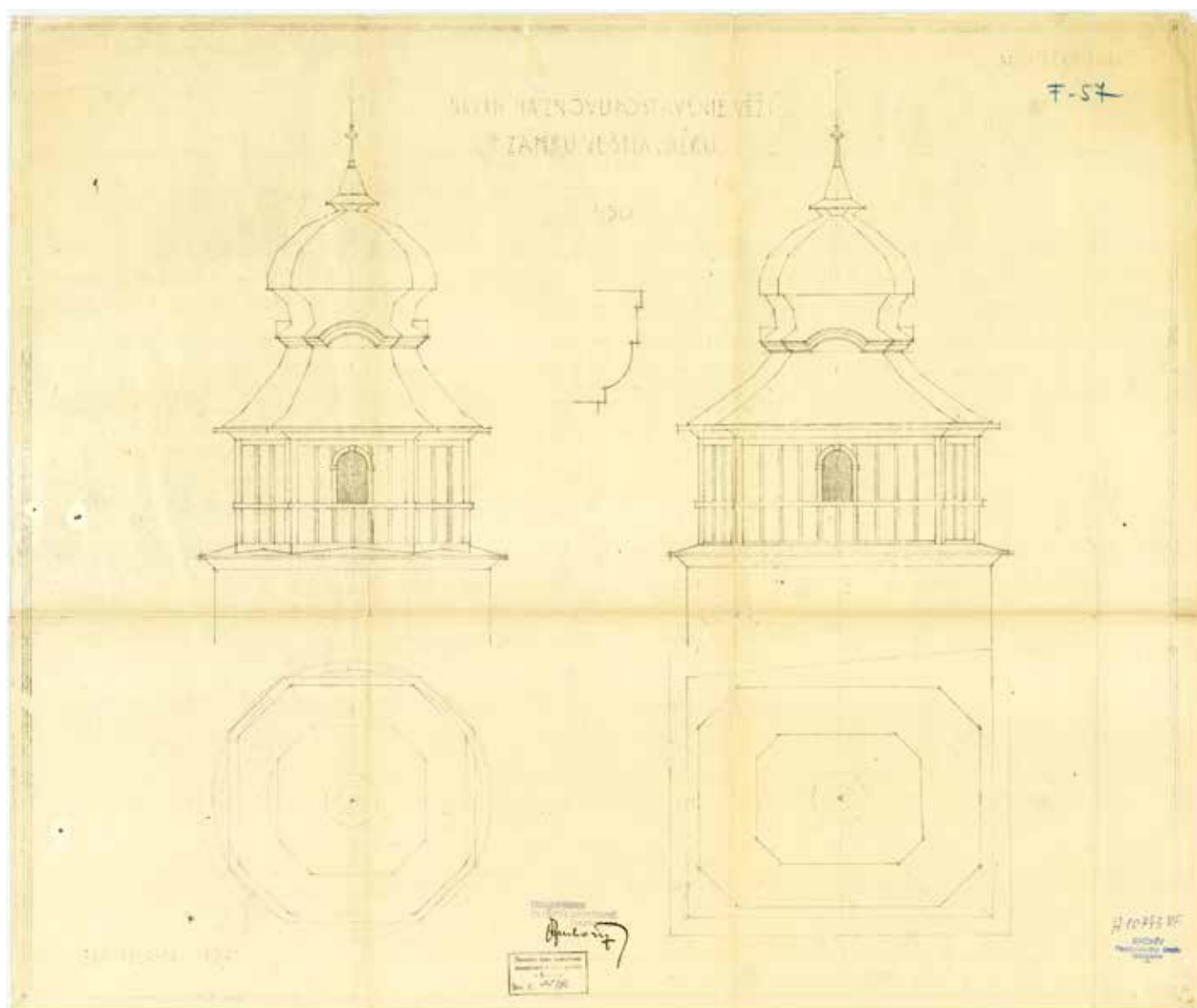
D. Jurkovič – J. Pacl: Zastrešenie veže na Oravskom hrade. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 1165.

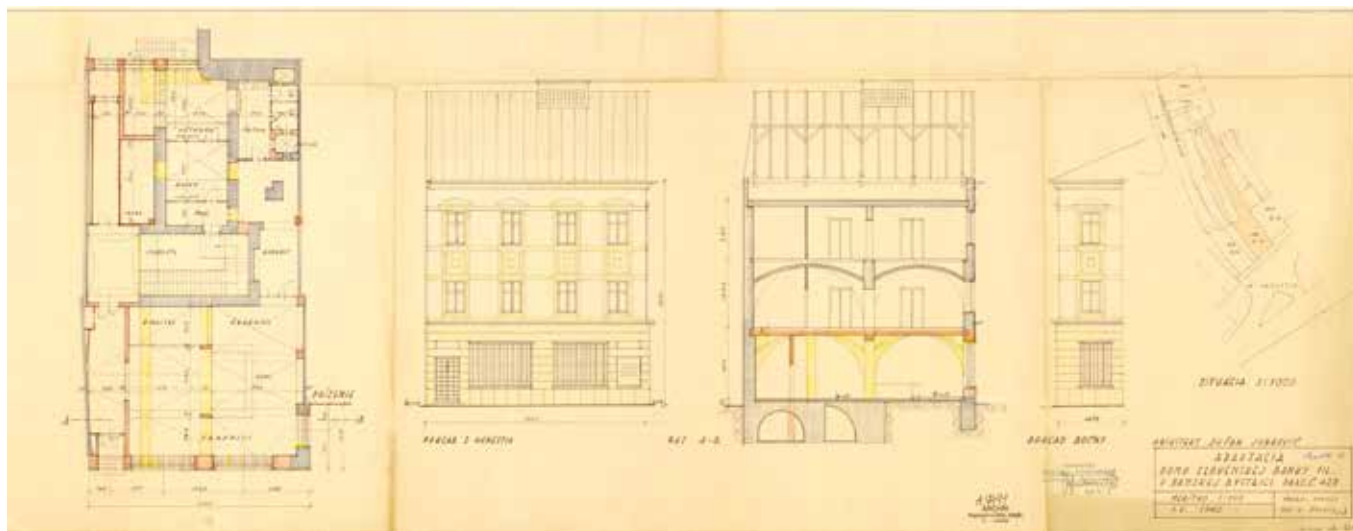
D. Jurkovič: Návrh náhrobku J. M. Hurbana. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 7190.

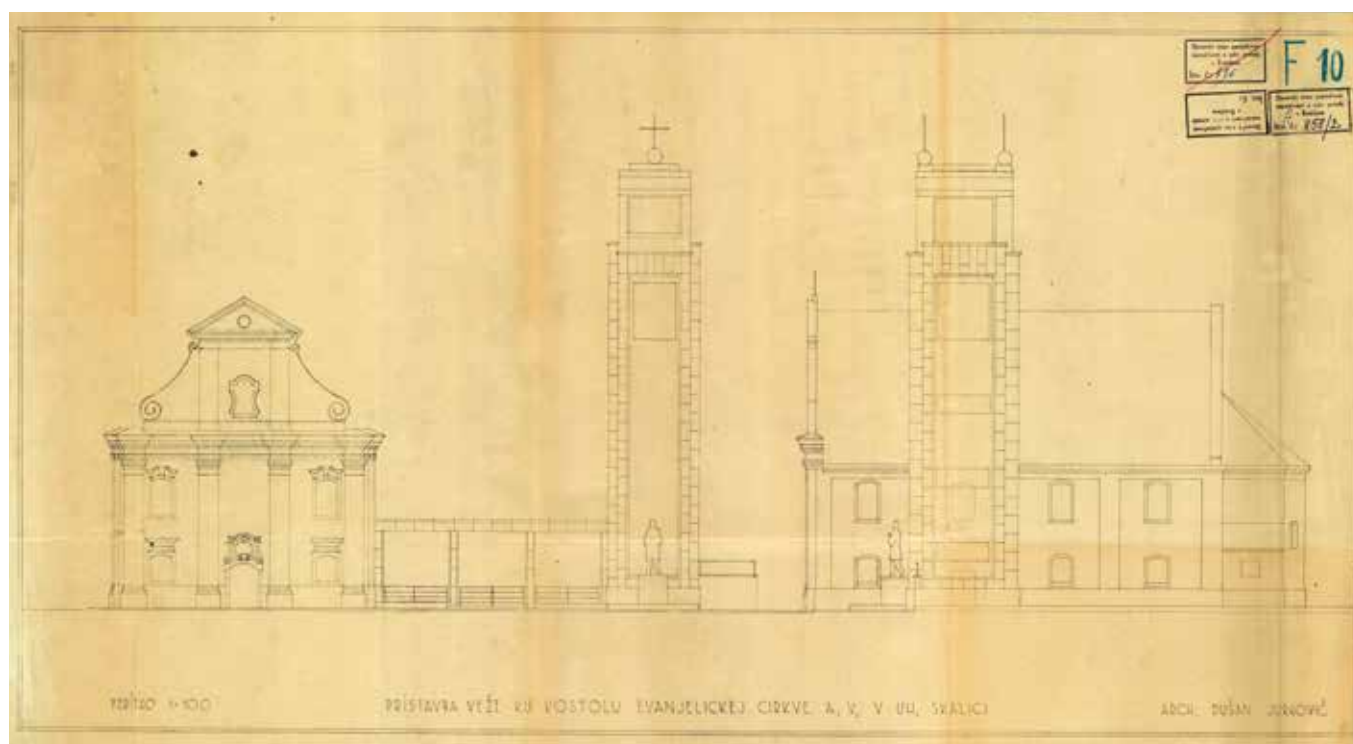
D. Jurkovič: Návrh mohyly generála M. R. Štefánika na Bradle. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 6516/13.

D. Jurkovič: Návrh na obnovu veže kaštiela v Spišskom Štiavniku. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 10743 VF.

D. Jurkovič: Adaptácia domu Slovenskej banky v Banskej Bystrici. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 9491.

D. Jurkovič: Prístavba veže ev. a. v. kostola v Skalici. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. č. A 858/2.

¹ ŽÁKAVEC, František. *Dílo Dušana Jurkoviče : kus dějin československé architektury*. Praha : Vesmír, 1929, 331 s.

² BOŘUTOVÁ-DEBNÁROVÁ, Dana. *Dušan Samo Jurkovič. Osobnosť a dielo*. Bratislava : Pallas, 251 s.; BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava : Slovart, 2009, 382 s.

³ DULLA, Matúš. *Vojenské cintoríny v západnej Haliči. Kriegerfriedhöfe in Westgalizien. Military cemeteries of Western Galicia. Dušan Jurkovič 1916/1917. Sprievodca. Reiseführer. Guide*. Bratislava : VŠVU, 2002, 135 s.

⁴ BOŘUTOVÁ, Dana – ZAJKOVÁ, Anna – DULLA, Matúš (eds.). *Dušan Jurkovič. Súborná výstava architektonického diela. Katalóg výstavy*. Bratislava : SAS, 1993, 245 s.

⁵ *Dušan Samo Jurkovič známy a neznámy. Nové poznatky a pohľady. Výstava k 150. výročiu narodenia*. Kurátori: Ing. arch. Peter Žalman, CSc., Ing. arch. Vladimír Hain, PhD. Spolok architektov Slovenska, Bratislava, október 2018.

⁶ Ústredný zoznam pamiatkového fondu SR, národná kultúrna pamiatka Zvolen, dom bytový a oplotenie, č. ÚZPF 12108/1-2, vyhlásená 14. 3. 2018.

⁷ OROSOVÁ, Martina. *Architekt Dušan Jurkovič ako vládny komisár pre ochranu pamiatok na Slovensku v rokoch 1919–1922*. In *Zprávy památkové péče*, roč. 78, 2018, č. 5, s. 445-456.

⁸ Za vládneho komisára na zachovanie umeleckých pamiatok bol menovaný 24. 4. 1919 s účinnosťou od 1. 4. 1919.

⁹ Korešpondencia uložená v osobnom fonde Zdeňka Wirtha v oddelení dokumentácie Ústavu dejín umenia Akadémie vied Českej republiky v Prahe.

¹⁰ Jan Hofman (1883 – 1945), český právník a historik umenia, v rokoch 1919 – 1939 pamiatkar na Slovensku, spoluzakladateľ profesionálnej ochrany pamiatok, ochrany prírody a múzejníctva na Slovensku.

¹¹ Archív PÚ SR, fond Pamiatkové orgány na Slovensku, Dodatky, šk. 1, inv. č. 13. Nariadenie o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, spis č. 135/1919, august – november 1919; Nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 155/8380-pres. z 20. 10. 1919. *Úradné noviny*, 1919, č. 32-33, s. 14-15.

¹² Viac o tom: JANKOVIČ, Vendelín. *Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950*. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 10*, Bratislava : SÚPSOP, 1973, s. 17-30; JANKOVIČ, Vendelín. *Kapitoly z dejín pamiatkovej starostlivosti na Slovensku*. In *Pamiatky a príroda*, 1976, č. 4, s. 36-38; OROSOVÁ, Martina. *Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období*. In *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 2-6.

Vládny komisariát na ochranu pamiatok a stavebný poriadok

K dejinám antinomického vzťahu

TOMÁŠ KOWALSKI

Ochrana architektonických pamiatok a historických urbanistických súborov sa nevyhnutne vo svojej podstate spája s predmetom stavebníctva. Samotná obnova nehnuteľnej pamiatky má charakter stavebných prác; každý veľký pamiatkový útvar, napr. historické mesto, viaže na seba takmer neustály stavebný pohyb, prinajmenšom s vplyvom na jednotlivosti. Už prvá etapa v dejinách slovenskej monumentológie, ktorú stelesnil Vládny komisariát na ochranu pamiatok pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (1919 – 1922), je intenzívne prepojená so stavebníctvom a výstavbou. Zjavne tento vzťah „osobne“ indikoval vládny komisár na zachovanie umeleckých pamiatok Dušan Jurkovič (1868 – 1947): pôvodne, počas trvania funkcie a po jej opustení stále pracujúci ako výkonný architekt. Ešte významnejšie snád vyplynul z nutnosti ingerencie ochranárov pamiatok do procesov ovplyvňujúcich stav a zachovanie historických sídiel. V tom patrí eminentné miesto práve stavebníctvu a jemu súvisiacej organizácii.

Stavebný poriadok pre Slovensko I.

Organizácia a usporiadanie odboru pozemného staviťstva na Slovensku sa odlišovala od krajín rakúskej časti bývalej habsburskej monarchie. V niekdajšom Uhorsku záležitosť výstavby, jej plánovania či regulácie (s výnimkou stavieb celoštátneho významu) patrili do pôsobnosti územnosprávnych jednotiek – žúp (*megye*), členiacich slovenské územie na dvadsať častí. Župné zastupiteľstvo mohlo prijať a vydať pre vlastný obvod *stavebný štatút*. Podobne v tejto sústave župné stavebné úrady vykonávali štátnu stavebnú správu (napr. *Nyitra megyei m. kir. építészeti hivatal*).

Podľa prehľadu z roku 1934¹ – určite neúplného – schválili *štatúty* o stavebníctve niekoľko správne celky na Slovensku: mesto Bratislava (1872) a jemu priliehajúca župa (1909), mesto Košice (1885),² Liptovská (1895) a neskôr ešte Novohradská župa s mestom Lučenec (1912). Špecifický predpis s výrazným presahom k ochrane pamiatok vyhlásili v Prešove (1914).³ Rovnako v území budúcej Podkarpatskej Rusi zaviedli stavebné štatúty mestá Užhorod (1885), Berehovo, Mukačevo (1907) a z tamojších žúp Marmarošská (1886) a Ugočská (1915). Naopak, v Čechách, na Morave i v rakúskom Sliezsku platil pre celý obvod každej krajiny výlučne jeden *stavebný poriadok*. Osobitnými normami sa spravovalo iba zemské hlavné mesto Praha a jeho okolie (tento neskôr prijali Plzeň a České Budejovice), zemské hlavné mesto Brno, mestá Olomouc, Jihlava a Znojmo vrátane ich predmestí.⁴

Jan Hofman (1883 – 1945), tajomník Vládneho komisariátu, neskôr vedúci pracovník a prednosta Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Zdroj: Archív PÚ SR.

Hľadanie stavebného poriadku

V uhorsko-maďarskej pamiatkovej ochrane druhej polovice 19. storočia sa zhodne s praxou v okolitých krajinách presadila výrazne historizujúca, puristicko-romantická metóda obnovy starej architektúry.⁵ Hlasy z dvoch dekád pred rokom 1918 naliehajúce na zmenu tohto trendu nemohli zvrátiť stav, dosiahnutý za uplynulé polstoročie.⁶ Preto neprekvapuje, keď Vládny komisariát na zachovanie umeleckých pamiatok, ustanovený menovaním Dušana Jurkoviča s účinnosťou od 1. apríla 1919, v jednom z prvých opatrení 4. júla t. r. žiadal *podrobiť revisii veškerá stavební povolení, udělena k opravě a přestavbě uměleckých památek: zejména kostelů a budov veřejných, pokud tyto opravy nebyly skončeny a teprve se převádějí anebo mají zaváděti*.⁷ Dožiadaný referát verejných prác viedol Ing. Štefan Janšák.⁸ Vrchný orgán stavebnej správy pre Slovensko mal pamiatkovému komisariátu predložiť plány na úpravy záujmových objektov a zároveň mu vyhradiť právo na nové úradné prerokovanie v prípadoch, keby sa javilo ohrozenie ochrany týchto pamiatok.

Iniciatíva nasmerovaná k štátnej stavebnej správe pramenila rovnako v zámere chrániť historické prostredie Bra-

Úradná pečiatka Komisariátu na zachovanie umeleckých pamiatok (1919 – 1922). Zdroj: Archív PÚ SR.

a súčasne aj zoznam obcí v bývalom Uhorsku (*Magyar helységnevtára*).⁹ Župan Samuel Zoch však exemplár, združujúci poriadky pre oba správne celky, medzitým odovzdal vládnemu poradcovi pre zdravotníctvo, takže mohol poskytnúť iba župný stavebný poriadok. Zadováženie poriadku mesta sa už predtým viazalo s veľkými ťažkosťami a oneskorením. Podobne mal len jediný výtlačok zoznamu obcí, kedykoľvek prístupný v jeho úrade.¹⁰

Pochopiteľne, komisariát mienil a potreboval ukotviť vlastnú činnosť do rámca platnej legislatívy. Začiatkom augusta 1919 oslovil prekladateľskú kanceláriu ministerského úradu o slovenský, prípadne český alebo nemecký preklad¹¹ štatútu býv. Štátnej pamiatkovej komisie (najsúrnejšia požiadavka), predpisu o stavebníctve a súvisiacej správnej službe, a konečne návrhu zákona o ochrane hnutelných pamiatok vo verejnom záujme.¹² Súčasne požiadal aj zdravotníckeho poradcu o umožnenie odpísať *stavebný zákon mesta Bratislavy*. Lenže MUDr. Ivan Hálek zaslal exemplár prijatý od župného úradu svojmu rezortnému ministerstvu v Prahe, pamiatkarskú žiadosť preto postúpil referátu verejných prác, a ten zase odporúčal dopytovať mestský stavebný úrad.¹³ Komisariát tak svoju požiadavku, *aby mu bolo povolené urobiť si opis dľa slovenského vydania, alebo keď by nebolo dľa uhorského vydania*, musel adresovať stavebnému úradu Bratislavy.¹⁴

Právomoc Vládneho komisariátu

Naliehavosť vedenia činnosti komisariátu podľa jednoznačného práva napokon 20. októbra 1919 saturovalo nariadenie splnomocneného ministra pre správu Slovenska o právomoci jemu podliehajúceho pamiatkového orgánu.

Nariadenie č. 155/1919 (8380 prez.) podľa § 2 určilo pre odbor ochrany pamiatok *úradné jednanie o povolení k úplnému alebo čiastočnému zbúraníu (zrúcaníu) stavieb z prvej polovice 19. storočia a starších. Takými stavbami sú jak budovy a domy po mestách, tak i diela ľudovej architektúry (rázovité dvory a stavania, drevené kostoly atď.)*. Oprávnenie rokovať získal tiež o prestavbách v pôdoryse alebo na fasáde, o prístavbách a nadstavbách, alebo o zmenách vonkajšieho vzhľadu pamiatok. Prinajmenšom porovnateľný rozsah právomoci však nadobudol pre *úradné jednanie 3) o nových stavbách v okolí pamiatok stavebných, zvlášť kostolov, radníc, zámkov, hradov, palácov, kláštorov; 4) o otázkach*

z oboru verejnej estetiky, pokiaľ dotýkajú sa ochrany pamiatok a domoviny, zvlášť o regulačných plánoch miest a osád a o podnikoch, ktoré menia vzhľad ulíc a verejných námestí i priestorov ako stavby pomníkov, pavilónov, vedenie elektrických dráh a pod.; 5) o stavbách tovární, mostov, regulácii riek a o iných stavbách a zariadeniach úžitkových či reklamných, ako aj o otvorení dolov, lomov a iných podnikov k vykoristeniu pokladov prírodných v kraji, ktoré vyznačujú sa prírodnými krásami alebo pamiatkami, zvieratstvom, rastlinstvom, útvarmi geologickými. Prechodný mimoriadny opravný prostriedok podľa § 6 bol viazaný na *stavebné záležitosti, vybavené odo dňa 1. januára 1919 a pokiaľ stavby a stavebné zmeny nie sú prevedené: komisariát má právo žiadať spisy a revíziu jednaní. Jestli by komisariát uznal za potrebné revíziu i v iných prípadoch, má záležitosť predostrieť županovi, ktorý má právo rozhodnúť; od župana je možné odvolať sa k ministromi*. Nariadenie nadobudlo účinnosť publikovaním 31. októbra 1919.¹⁵

Intenciu a vydanie ministerského nariadenia treba vnímať obzvlášť v kontexte predchádzajúceho sústreďovania a „revízie“ legislatívy. Jestvujúci právny stav napriek čiastočnému rámcovaniu zákonom o zachovaní umeleckých pamiatok (zák. čl. 39/1881) a širšej, hoci nesystematickej škále stavebných noriem, sa ukázal byť celkom nedostatkový pre výkon opatrení, ktoré hodlal vykonávať pamiatkový komisariát. Už pred vydaním nariadenia požadoval zákroky, len neskôr legitimizované v právnej norme. Kľúčovú rolu v tejto iniciatíve zohral Jan Hofman, vymenovaný od polovice roku 1919 za tajomníka komisariátu. Bytostne presvedčený pamiatkar totiž pôvodne absolvoval na pražskej a innsbruckej univerzite štúdium práva (1902 – 1906); iba následne bol poslucháčom dejín umenia (1907 – 1912) a doktorát v tomto odbore nadobudol po dlhšom čase, v roku 1923. Popri umelecko-historickom štúdiu sa aktivizoval v hnutí na ochranu pamiatok, združovanom v Klube Za starú Prahu a Kruhu pre pestovanie dejín umenia. Ako spolkový činiteľ okrem statí o teórii a metódach ochrany pamiatok, prírody a domoviny publikoval aj bibliografické príspevky o pamiatkovej zákonotvorbe v európskych štátoch alebo ich vnútorných teritóriách – disponoval tak mimoriadne extenzívnym rozhľadom v monumentológii.¹⁶ Nariadenie vskutku podľa možnosti malo zabezpečiť bližšiu unifikáciu ochrannárskej praxe v tzv. historických krajinách so Slovenskom. Hofman s odstupom času napísal explicitne: *Snažil jsem se jakožto autor textace, která byla podkladem nařízení – interpretaci uherského zákonodárství usměrniti paralelně k tendencím a praxi rakouské, jaká se vžila v Čechách a Moravě*.¹⁷

V súvislosti s organizačno-právnym konštituovaním slovenského pamiatkového orgánu sa ukázala nejednotnosť oficiálneho pomenovania: kým vládny komisár mal pôsobiť na „zachovanie umeleckých pamiatok“, jeho komisariát nadobudol „ochranu pamiatok na Slovensku“, teda funkčnú právomoc oveľa väčšieho rozsahu. Úradné písomnosti a pečiatka uvádzali názov funkcie komisára, takže po účinnosti nariadenia z 20. októbra 1919 sa odlišovali od označenia, ktoré zaviedol tento právny predpis.

O vydaní nariadenia komisariát upozornil v prvom rade orgány stavebnej správy: referát verejných prác, štátny technický úrad v Bratislave a rovnako tamojšiu mestskú radu. Ostatné štátne, župné a obecné úrady oboznámil formou drobnej správy (lokálky), uverejnenej v dennej tlači.¹⁸

Spor o právomoc

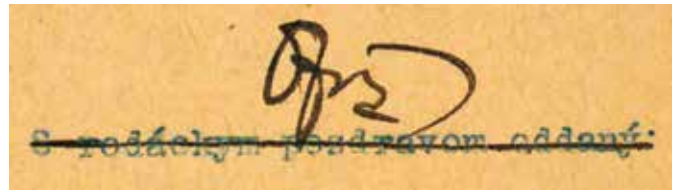
Vládny pamiatkový komisariát ešte pred záverom mesiaca, keď vyšlo nariadenie o jeho právomoci, uskutočnil 29. októbra 1919 poradu s referátom verejných prác. Dotýkala sa obnovy areálu Univerzitnej knižnice v Bratislave a rozšírenia jej depozitára v objekte niekdajšieho kostola klarisiek (s adaptáciou súhlasili zástupcovia katolíckej cirkvi). Pamiatkari podľa opisu výsledkov porady pre Ministerstvo školstva a národnej osvety navrhli, aby *k tomuto účelu práce restaurační byly rozděleny tak, že našemu komisariátu připadne vypracování restauračních projektů, referátu veřejných prací pak zaměření a vyšetření nynějšího stavu a technické provedení námi navržených projektů*. Naproti tomu referát verejných prác *představuje si součinnost tak, že by veškeré práce, tedy i restaurační projekty provedl sám, přičemž by našemu komisariátu připadl pouze hlas poradní*.

Komisariát vnímal rozpor s referátom verejných prác ako mieriaci na samotné korene ochrannárskej činnosti a *jisto vyskytne se různé podobě i v dalším rozvoji naší celkové činnosti (uvádíme chystanou restauraci zámku ve Zvoleni)*. Preto žiadal ministerstvo školstva, aby zásadne rozhodlo o vymedzení kompetencie voči rezortu verejných prác.¹⁹

Súčasnne pamiatkový komisariát podotkol svoj personálny stav, ktorý v podstate protirečil sledovanému cieľu. Práve disponoval iba dvomi architektmi, svojimi silami zabezpečujú len jednoduchšie zamerania (napr. drevené kostoly v Istebnom a Paludzi), ale *k provedení větších zaměřovacích prací nemají dostatek personálu a přístrojů*. Napokon, dosť paradoxne, žiadosť komisariátu koncipoval a vybavoval referent pre otázky divadla Bohumil Mathesius.²⁰

Ministerstvo školstva určilo komisariát ako *úřad správní první instance a jeho úkolem je ochrana a zachování památek všeho druhu. Ochrana může být buď preventivní, když oddaluje od památek předem všechno nebezpečí jim hrozící, buď akutní, když zakročuje ve stadiu, kdy památka musí být konservována nebo dokonce restaurována. Tato ochrana má vždy podkladem určitou vědeckou teorií po stránce umělecko-historické a technické, a všechny případy úřední agendy mají být zkoumány a řešeny tak, aby to teorii tou dobou platné vyhovovalo. Řešení všech případů akutních děje se volnou úvahou referenta umělecko-historického a technického v tom smyslu, že program conservační nebo restaurační stanoví historik, jeho modifikaci technickou pak technik. Výsledek úředního projednání každého případu je buď kritika a úprava návrhu cizího, úřadu předloženého, buď návrh vlastní. Tento návrh ve většině případů může být pouze slovný, srozumitelný umělcům a řemeslníkům, jímž bude ochrana památky svěřena, ale může být vyjádřen také skizzou, jak si vládní komisariát úpravu představuje*. Komisariátu potom patrí dohliadať postup konzervačnej alebo reštauračnej práce, jej neodchyľovanie od vymedzeného programu, a takisto záverečné kolaudovanie.

*Z předešlého vyplývá, že do agendy vládního komisariátu naprosto nenáleží zhotovení conservačních nebo restauračních projektů stavebních, nýbrž jenom jich kritika a program, a že faktické projektování a provádění musí být zústaveno buď (u budov státních) státním úřadům technickým první instance, buď (u ostatních památek) samostatným umělcům. Úředníci vládního komisariátu mohli by se projektování zúčastniť v určitých případech jen jako soukromé osoby, ale tato účast nesměla by být na úkor vlastní úřední činnosti.*²¹

Autograf vládného komisára Dušana Jurkoviča, koncept listu rodákovi do Brezovej, 2. 7. 1919 (ref. 22). Zdroj: Archív PÚ SR.

Ministerstvo teda rešpektovalo šírku právomocí. Ich výkon však nemal mať povahu tvorby (projektovania) a ani rozhodovania, ale „iba“ usmerňovania, konzultácií a porád.

Brezová pod Bradlom

V podstate zhodne s výnosom ministerstva postupoval vládný komisár Dušan Jurkovič ešte pred rozvinutím príčiny jeho vydania. Koncom júna 1919 sa obec Brezová (okr. Myjava) rozhodla vybudovať pozdĺž hlavnej ulice obojstrannú *pešinku (trotuár)*. Nakoľko tam *nemali doma muža, ktorý by k tomu potrebný plán a rozpočet zhotovil*, požiadali Jurkoviča o prevzatie tohto zadania a vykonanie potrebných prác. Vládny komisár podľa svojej odpovede *nemůže privátně, tým méně úradně převiesť práci: táto spadá do působnosti referátu ministerstva veřejných prací v Bratislave*. Odporúčal preto osloviť uvedený orgán, aby vyslal inžiniera, zamerl súčasny stav a zhotovil návrh a rozpočet. O žiadosti Brezovanov osobne upovedomil Ing. Janšáka; ním vedený referát určite čoskoro vypracuje plán, ako *touto dobou urobil mestu Skalici, které aj štátnu podporu k provedení dostalo*.²²

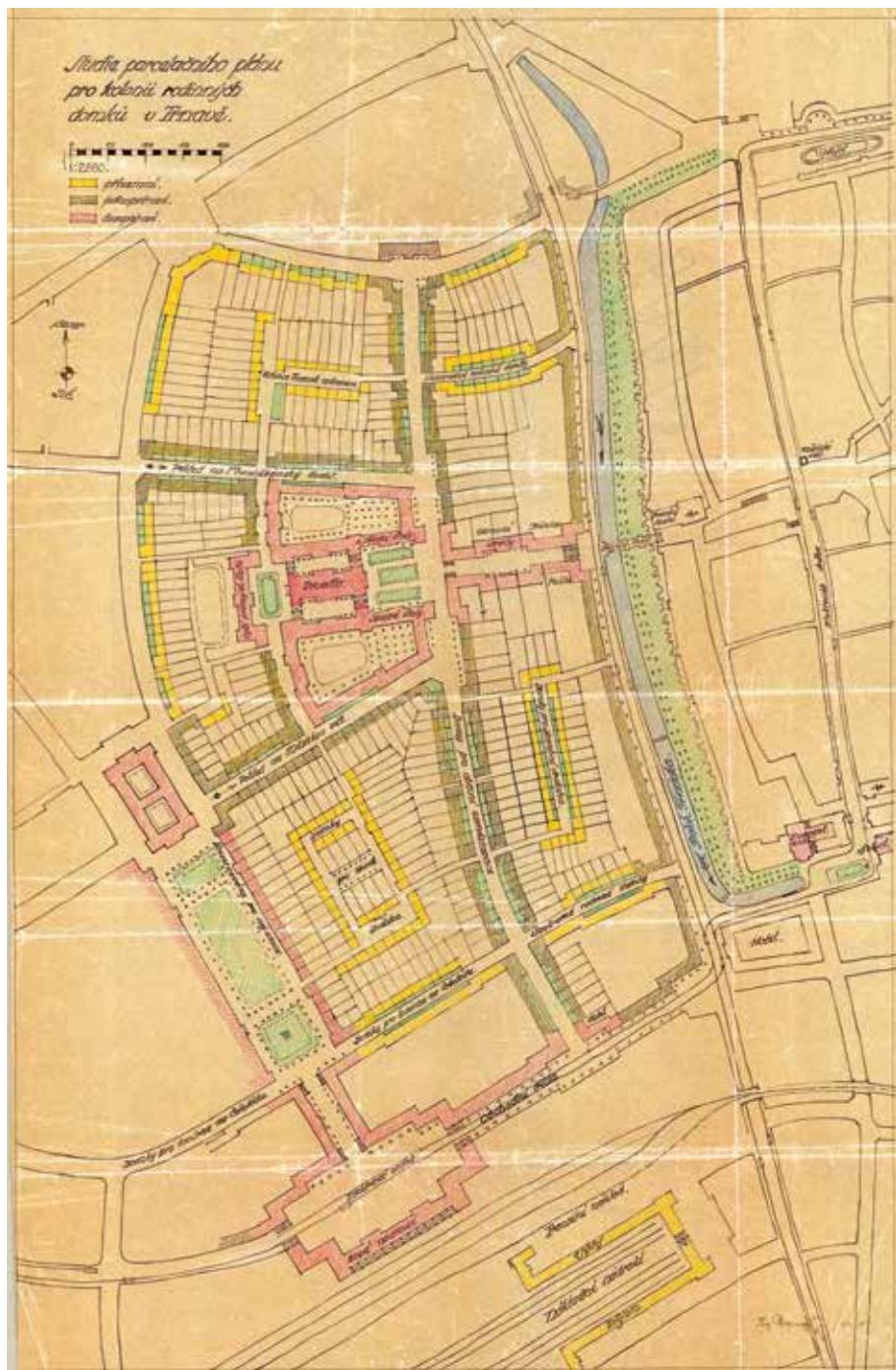
Brezovské obecné predstavenstvo požiadalo Jurkoviča, pamätajúc jeho pôvod z miestneho kraja. Vzťah mal intenzívny základ: otec Juraj Jurkovič sa stal od roku 1873 tamojším notárom a z Turej Lúky presťahoval svoju rodinu, teda v Brezovej mladý Dušan vyrastal a dospieval. Architekt na objednávku zboru evanjelickej cirkvi v roku 1908 vypracoval – síce nerealizovaný – projekt farskej budovy a dláždenia vozovky medzi ev. kostolom a námestím, kde mal tiež pribudnúť hostinec a Spolkový dom.²³ Oslovenie však nasledovalo hlavne čerstvú, veľkolepú udalosť pohrebu generála M. R. Štefánika, ktorý sa uskutočnil podľa Jurkovičovho konceptu 11. mája 1919. Žiadosti obce Brezová o projekt chodníka nevyhovelo, zato počas ďalšieho desaťročia umiestnil v jej katastrálnom území svoje najväčšie dielo, bradliansku mohyľu.

Stavebný poriadok pre Slovensko II.

Ustálenie politických pomerov viedlo k postupnej stabilizácii výkonnej moci na Slovensku. Rôznorodosť právnych noriem čoskoro primäla pražské ústredné orgány k snahe unifikovať legislatívu zo všetkých častí nového štátu. Rozdielne zákony z uhorskej a rakúskej časti niekdajšej monarchie v ideálnom prípade mali nahraďiť nové, vychádzajúce zo zmenených podmienok a vyhovujúce nárokom sumárnosti a komplexnosti.

Príprava zákona kódexového typu spravidla nie je výsledkom krátkeho obdobia. Absencia návrhu celkom novej normy, ale súčasne nutnosť vyhovieť požiadavke *rychlého zavedení jednotných stavebních řádů pro území Slovenska* podnietila zámer adaptovať moravský stavebný poriadok²⁴ a *krátkou legální cestou zavést jako stavební zákon prozatím-*

Ing. Ivo Beneš: Ideový plán – štúdia parcelácie pre kolóniu rodinných domov (tzv. Nové mesto) v Trnave, mierka 1 : 2 880, 1920 – 1921. Zdroj: Archív PÚ SR.

ní. Ani tento úkon však nemal byť čisto mechanický: uspokojenie s *ohľadom na jiné správny a právní poměry Slovenska* malo vziť z porady, ktorú 1. júna 1920 uskutočnil vládny referent pre verejné práce Ing. Janšák.²⁵ Pozvánku na rokovanie zaevidoval pamiatkový komisariát s odstupom šiestich dní, hoci sa zrejme zúčastnil. O prípadnom opaku by mohlo svedčiť, že písomné pripomienky k ustanoveniam podával nielen iniciujúce referátu, ale tiež ministromi pre správu Slovenska. Konkrétne požadoval viaceré odseky moravskej predlohy doplniť pokynmi pramienkami v nariadení z 20. októbra 1919, napr. *šetřit zájmu veřejné esthetyky, jakož i zvláštního uměleckého neb historického rázu měst a osad, alebo výšku budov mají právo úřady schvalující plány zvláště omeziti, pokud toho vyžaduje ohled k jednotlivým architektonickým skupinám nebo panoramatům.*²⁶

Napokon nedošlo k zavedeniu stavebného poriadku pre Slovensko podľa „vzoru“ spoza rieky Moravy. Dôvod akiste spočíval v neschodnosti prevzatia zákona formou nariadenia ministra, zároveň ale nejestvoval účinný legislatívny spôsob. Národné zhromaždenie v Prahe neprijímalo špecializované predpisy, platné iba pre niektoré teritoriálne časti štátu a chýbal snem so slovenskou pôsobnosťou.

Upustenie od zámeru takisto dovedčuje činnosť ministerstva verejných prác z marca 1921, keď sa podujalo vypracovať *rámcový zákon stavební pro republiku československou*. Všeobecné technické požiadavky, spôsob organizácie a riadenia výstavby mal rozlišovať pre veľké mestá (Praha, Brno, Bratislava), ostatné mestá a pre vidiecke obce. Všetky dotknuté odborné stavebné spolky a právnické, zdravotnícke, umelecké, živnostenské či robotnícke korporácie mali najneskôr do 31. mája 1921 podať svoje návrhy, *nečekajíce teprve zvláštního vyzvání.*²⁷ Vládny pamiatkový komisariát prijal vyzvu prostredníctvom referátu verejných prác, ale aj ministerstva školstva, ktoré očakávalo podklady ako *kritiku stavebných řádů starých nebo ve formě hotových návrhů* v kratšom termíne do 15. mája 1921.²⁸

Pamiatkový komisariát však nepodal ministerstvu školstva svoje konkrétne očakávania pre stavebný zákon. S odstupom viac ako jeden a pol roka, medzičasom ako Štátny referát na ochranu pamiatok, vyžadoval osnovu predpisu od prípravnej komisie v rezorte verejných prác. Jej člen arch. Vladimír Zákrejs oznámil, že pracovný návrh vytlačili vo veľmi obmedzenom počte a len pre vnútornú potrebu ministerstva a komisie; navyše aj tento variant sa sústavne menil. Vydanie návrhu tlačou pod úradným záhlavím a jeho rozposlanie všetkým zainteresovaným pride do úvahy po ustálení výsledku – dovedty je neúčelné domáhať sa tejto predlohy.²⁹

Trnava

Pokým štát alebo jeho orgány na Slovensku podnikali prvú etapu pokusov zaviesť jednotný stavebný poriadok, usmerňovanie výstavby príkladne zabezpečila napríklad Trnava – mesto *na požehnané rovině pod Karpatami*. Generálny regulačný plán v mierke 1 : 7 200 vypracoval v septembri 1920 brniansky urbanista Ing. Ivo Beneš (1886 – 1967).³⁰ Súčasť plánu tvoril čiastočne sa odlišujúci ideový návrh Nového mesta – kolónie občianskej vybavenosti

a rodinných domov (bytové mesto) západne od historického jadra, vyhotovený v mierke 1 : 2 880. Oba plány prerokovala miestna regulačná komisia 24. mája 1921 a prijalo ich mestské zastupiteľstvo 11. júla 1921.³¹

Podrobnejší návrh Nového mesta riešil časť územia s očakávaním najskoršieho rozvoja. Uvažoval posunúť osobnú železničnú stanicu len o 150 metrov západnejšie od pôvodnej polohy. Z predstaničného námestia na sever mala vychádzať monumentálna vstupná trieda. Jej zástavbu dvojposchodových nájomných a družstevných domov by uzatvárala bližšie neurčená centrálna stavba.

Podľa ideového plánu druhú urbanistickú kompozíciu zakladala ďalšia trieda, vedená od prielomu hradieb pri františkánskom kostole a premošujúca tok Trnávky, neskôr zrealizovaná ako Študentská ulica. Mali ju lemovať stavby okresných úradov, tržnice, pošty, a končila by ústredným námestím. Jeho priestranstvo z bočných strán by určovali budovy obecnej a strednej školy, vzadu odborná priemyslovka, a vyplňal akcent divadla. Vedľajšie, lúčovito rozvetvené ulice mali obštváť kolónie prízemných alebo jednoposchodových obytných domov pre zamestnancov cukrovaru, čokoládovne, obce a súkromných záujemcov. Generálny plán Trnavy počítal s ľudnatosťou v počte 70-tisíc obyvateľov, z toho v štvrti Nového mesta by žilo 15-tisíc osôb. Pri dosiahnutí 50-tisícového vzrastu bude mesto podľa Ing. Beneša potrebovať pouličnú elektrickú dráhu, ktorú rozvrhol do piatich trás.

Predloženie podrobného plánu novej štvrte na stôl pamiatkového komisariátu azda vyplynulo z myšlienky uplatniť v projektovaných uliciach priehľad na výrazné dominanty – kostol františkánov a mestskú vežu.

„Propagácia“ právomoci

Komisariát na ochranu pamiatok podľa nariadenia z 20. októbra 1919 získal vskutku veľkorysé právomoci. Ich úspešné vykonávanie napriek výslovnému určeniu povinnosti pre iné politické a správne orgány vyžadovalo dosiahnuť s nimi užšiu súčinnosť. Osobitne to platilo vo vzťahu k administratívne územným celkom Slovenska. Výkon miestnej štátnej moci v prvom období poprevratového vývoja (1919 – 1922) ostal decentralizovaný na šestnásť župných úradov. Územie žúp sa ďalej členilo na okresy, kde správu zabezpečovali slúžnovské úrady (94).

Česko-slovenské štátne stavebné úrady obstarávali špecializovanú verejnú technickú službu. Ich činnosť prevádzovala administratívu a projekčné práce vo vymedzených odboroch. Príslušnosť spravidla dosahovala územia viacerých okresov (tzv. stavebný obvod). V sledovanom období, do konca roku 1922, pôsobilo na Slovensku pätnásť štátnych stavebných úradov.

Pamiatkový komisariát v júni 1921 rozvinul iniciatívu smerom k orgánom všeobecnej i odbornej vnútornej správy. Vtedy sa župné úrady stali prvými adresátmi výzvy *uvědomovat komisariát při všech úředních jednáních o každých změnách na stavbách starých, tedy i při jakýchkoliv rekonstrukcích starších budov (zámků a p.)*, reagujúcej na zámer vojska adaptovať kaštieľ v Mokradi (dnes časť mesta Dolný Kubín).³² Potom v novembri 1921 sa ďalšími stali slúžnovské úrady, ktorým zaslal obežník č. 2840/21, obsahujúci tiež drobnú osvetovú tlač *Na ochranu národného majetku na Slovensku* a žiadosť oznamovať 1) škody na pa-

*mátkách, 2) přestavby památek a 3) stěhování sbírek nebo jiných starožitností.*³³ Napríklad slúžnovské úrady v Spišskej Sobote, Kežmarku a slovenskonovomestského okresu so sídlom v Michalovci (Zemplín) nehlásili škody alebo presťahy na pamiatkach.³⁴ Vyšší počet exemplárov priloženej tlače požadovali hlavné slúžni z Topoľčian a Ždane (Abov).³⁵ Oproti tomu ich kolega z Brezna³⁶ a rovnako bratislavský, turčiansky či šarišský župan³⁷ namietali, že vôbec nedostali prílohu.

Obežník s účelom *tamní orientace o kompetenci zdejšího úřadu* (čís. 2887/21) smeroval takisto na všetky štátne stavebné úrady. Tieto mali včas oznamovať stavby meniace 1) *vzhled památek (adaptace a opravy)*, 2) *okolí památek (novostavby v okolí starých cenných budov)*, 3) *vzhled starých ulic, náměstí a osad (regulační plány, parcelace)*, 4) *vzhled přírody jako malebná údolí, lesy, horské partie a jiné (stavba továren, regulace, meliorace)*.³⁸ Na obežník reagoval vládny komisár mesta Kežmarok, pripomínajúci minuloročné zakreslenie všetkých tamojších architektonických pamiatok, ktoré vykonal František Faulhammer. V prípade akejkoľvek zmeny, hoci nepredpokladanej, bezprostredne upovedomia komisariát.³⁹

Náročnosť dožadovania hlavných slúžnych, županov a štátnych stavebných úradov, ohlas nezodpovedajúci očakávaniam a vôbec určité „podceňovanie“ výziev komisariátu zo strany miestnych orgánov podnietili návrh ďalšieho obežníka z decembra 1921. Tentoraz mal byť vydavateľom priamo minister pre správu Slovenska; jeho autorita by podľa komisariátu presadila v *záujme riadneho odbavovania agendy stavebnej polície, aby každá stavba bola predpísaným spôsobom vopred ohlásená, čo sa dosiaľ vo všetkých prípadoch nedeje a tým sa robia škody okrem iných aj na stavbách historicky a umelecky dôležitých*. Priložený návrh obežníka komentoval prevádzaním *dôležitých zmien na kostoloch (Turč. Sv. Martin, Turňa, Ladzany a i.) a ničením prírody od priemyselných podnikov (otrava rýb v riekach a iné veci)*.⁴⁰ Ministerské prezídium skutočne vydalo obežník z 29. januára 1922, upravujúci spoluprácu úradov pri povoľovaní stavieb. Konkrétne, všetkým županom, mešťanostom a hlavným slúžnym uložilo prísne vykonávať dozor nad novými stavbami, adaptáciami alebo prestavbami, ktoré možno uskutočňovať len po predošlom ohlásení a povolení; v prípade zložitých technických záležitostí treba vyžadovať mienku štátneho stavebného úradu a pri *starých staviskách* a projektoch zasahujúcich *krajiny s vynikajúcimi prírodnými krásami a zvláštnosťami* takisto dobrozdanie Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok.⁴¹ Zhodnú súčinnosť štátnej stavebnej správy na Slovensku obdobne v tom istom mesiaci nariadilo ministerstvo verejných prác.⁴²

Zároveň pamiatkový komisariát (čís. 105/22) overoval na župných úradoch doručenie svojho obežníka z novembra minulého roku.⁴³ Župy ale nepatrili medzi prijímateľov, čo vyjadrila Zemplínska (Michalovce), Tekovská (Zlaté Moravce) či Komárňanská. Obežník požadovali dodať v množstve podľa počtu obcí, prípadne odporúčali vydať jeho znenie v maďarskom jazyku.⁴⁴ Hontiansky župan zo Šiah oznámil vlastné nariadenie, ukladajúce slúžnovským úradom postupovať v súčinnosti s komisariátom. Vydal ho na základe prípisu tamojšieho štátneho stavebného úradu.⁴⁵ Obdobne podľa úpravy komisariátu postupoval župný úrad na Orave.⁴⁶

Skutočnú situáciu s účinnosťou právomocí navzdor nariadeniu odráža iniciatíva komisariátu, ktorú rozvinul 3. decembra 1921. Vtedy Jan Hofman žiadal prezídium ministra pre správu Slovenska vyhlásiť stručný predpis o *tretných sankciách na ochranu pamiatok*, aby sa takto zabezpečila exekutíva základného nariadenia (§ 2) a tiež ďalšieho, upravujúceho obchod so starožitnosťami. Priestupky *predchádzajúceho neohlásenia návrhu na búranie, opravu alebo zmeny vo výhlade pamiatok* mali byť trestané odňatím slobody po dobu pätnástich dní a peňažnou pokutou do 200 Kčs. Nariadenie bez zmien v podanom návrhu vydal minister JUDr. Martin Mičura už 6. decembra 1921.⁴⁷

Na druhej strane, agilné utváranie právneho rámca na ochranu pamiatok na Slovensku vzbudilo pozornosť zahraničia. Vládny komisár Dušan Jurkovič 20. septembra 1921 úradne poznačil, že ľubľanský konzervátor Dr. Francé Stelè žiadal poskytnúť opisy alebo texty všetkých nariadení, vydaných ministrom pre správu Slovenska. Požiadavku splnili až počiatkom januára 1922, keď zaslali tlačovinu s antológiou platných predpisov na ochranu pamiatok všetkých druhov, pretože jej publikovanie sa veľmi zdržalo.⁴⁸

Právomoc komisariátu a cirkvi

Významný podiel na štruktúre vlastníctva pamiatkových objektov tradične patrilo cirkvám. Preto komisariát v záujme ustálenia spolupráce pristúpil k rozvinutiu vzťahu so štátnou správou pre jednotlivé cirkvi na Slovensku. Ešte koncom januára 1921 kontaktoval vládne referáty pre záležitosti rímskokatolíckej i evanjelickej cirkvi s požiadavkou predkladať k vyjadreniu všetky spisy, ktoré sa *týkajú reparačie, prestavby alebo stavby kostolov a iných stavieb cirkevných. Do tejto agendy rátajú sa nielen staré stavby, ktoré o sebe majú cenu umeleckú, ale tiež stavby menej dôležité po stránke umeleckej a nové stavby, ktoré sú súčasťou starých miest a dedín alebo sú umiestnené voľne ako charakteristické objekty, prevládajúce vo svojom prirodzenom okolí.*⁴⁹ Výzva však nenadobudla ohlas ani jedného z cirkevných referátov, akiste pre nezahrnutie stavebných vecí do ich náplne. Okrem toho katolíci práve očakávali inštalovanie slovenských ordinárov do troch diecéz, zavŕšené vysviackou v Nitre 13. februára 1921.⁵⁰ Napriek mimoriadnosti a významu tejto kánonickej udalosti, presahujúcej ku vzťahu so štátom, práve deň predtým komisariát svoju žiadosť urgoval na referátoch oboch cirkví.⁵¹ Teraz reagoval iba evanjelický referent Ján Šimkovič: *Označené nariadenia* (ref. 49, 51) *som doručil v odpisoch biskupským úradom ev. a. v. cirkvi na Slovensku, dosiaľ ale odpoveď nedošla.*⁵²

Celoročná absencia odozvy pomkla komisariát začiatkom novembra 1921, aby zopakoval výzvu. Tentoraz sa obrátil priamo na cirkevné vrchnosti – konzistóriá pri rímskokatolíckych biskupstvách v Trnave, Banskej Bystrici, Rožňave, na Spiši, v Košiciach a Nitre, na biskupské úrady evanjelickej cirkvi v Modre a Liptovskom Sv. Mikuláši, a konečne na gréckokatolícku diecézu v Užhorode. Komisariát považoval ochranu sakrálnych pamiatok za *jednu z nejdôležitejších úloh a žadá o podporu cirkevných úradů.* Požiadavku na ohlasovanie prestavieb kostolov rozšíril o sledovanú agendu nakladania s hnutelným inventárom, pričom *udíli dobré zdání a poradu bezplatně.*⁵³ Košický biskup Dr. Augustín Fischer-Colbrie svojmu kléru viackrát pripomínal ochranu pamiatok a v prebiehajúcom roku vydal k tomu

obežníky zo 6. februára a 22. augusta 1921.⁵⁴ Podľa biskupského úradu západného dištriktu evanjelickej cirkvi v Modre tamojšia dištriktuálna rada ešte v septembri rozhodla, aby zbory v každom jednotlivom prípade vyžadovali dohodnutie pamiatkového komisariátu.⁵⁵

S ročným odstupom od nadviazania vzťahu v marci 1922 komisariát znovu žiadal cirkevné referáty oznamovať opravy alebo prestavby *kostolných stavísk*, zamýšľané v práve začínajúcej sezóne tohto roku.⁵⁶ Referent pre evanjelickú cirkev potvrdil, že jeho dozoru nepodliehajú záležitosti stavieb kostolov a ich opráv, ktoré vždy obstarávajú senioráty alebo samotný zbor.⁵⁷ Napotom ev. referát dostal požiadavku oznámiť číslo obežníka, ukladajúceho povinnosť ohlasovať stavby a opravy kostolov.⁵⁸ Správca referátu paradoxne poukázal na pamiatkarsky obežník čís. 2791/21, nariaďujúci povinnosť ohlasovať opravy kostolov priamo orgánom cirkvi. Komisariát ho vydal bez vedomia ev. referátu, preto teraz vyžiadl jeho predloženie.⁵⁹ Upovedomenie z 23. novembra 1922 o účele obežníka – oboznámiť adresátov s nariadením z 20. októbra 1919 – súčasne viedlo k žiadosti, aby *dodržování tohoto nařízení trvale a důsledně tamní referát dozíral, neboť samovolnými opravami děje se na kostelích množství škod.*⁶⁰

Biskupské úrady ev. cirkvi v Modre a Liptovskom Sv. Mikuláši oslovil komisariát opäť v októbri 1922. Predmet žiadosti vyjadruje správa z Východného dištriktu, ktorého biskup *nezná cirkevných zákonov, obežníkov a synodiálních uzavretí v obore ochrany pamiatok.*⁶¹

Na opakovanú žiadosť pre štátnu náboženskú správu (ref. 56) podal 23. marca 1922 omnoho vecnejšiu odpoveď vládny referent pre záležitosti rímskokatolíckej cirkvi. Karol Anton Medvecký poskytol zoznam evidujúci 288 miest, kde od počiatku činnosti tohto referátu opravovali kostol alebo farské budovy, resp. odkiaľ aspoň vybavovali konkrétnu požiadavku. O účelnosti prehľadu svedčí odloženie do spisovej registratúry až koncom roku 1926. Jan Hofman vyznačil uskutočnené opravy, počítajúc 153 položiek.⁶²

Štátny referát na ochranu pamiatok napokon v januári 1923 sformuloval jednotlivé požiadavky a očakávania voči cirkevnému oddeleniu v pôsobnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. Ochrana sakrálnych pamiatok, usmerňovanie opráv a dozor nad hnutelným inventárom mali byť organizované najmä podporou styku medzi pamiatkovým referátom a cirkevnými úradmi, ale potom aj *šířením znalostí a porozumění v kruzích duchovenstva.* Osobitne na tento účel všetky diecézy *každý rok při vhodné schůzi duchovních by konali jednu nebo více přednášek na poučení o ochraně památek, a takisto každý seminář konal by během roku ve vhodné době kurs několika přednášek, k nimž odborníka opatří bezplatně s výhradou volného bytu a stravy tamní odbor v dohovore se zdejším úřadem.* Naostatok biskupské úrady mali oznámiť svoje nariadenia, obežníky a iné opatrenia na ochranu kultového umeleckého majetku, platné v príslušnej diecéze.⁶³

Jednako štátny pamiatkový referát v auguste 1923 zisťoval prerokovanie opráv sakrálnych stavieb, ktoré bez jeho upovedomenia viedlo cirkevné oddelenie. Vytkol a uviedol mu konkrétne spisové čísla prípadov z obcí Spišské Vlachy, Hnilčík (okr. Spišská Nová Ves) a Vrbov (okr. Kežmarok); pritom apeloval na prijatie novej praxe a súčinnosti, ako je zavedené v Čechách a na Morave, a súhlasil, aby sa *vyřizování určitých méně důležitých záležitostí stalo zkrácenou*

cestou nahlédnutí do akt a zřízením prosté úřední poznámky, čímž by odpadlo zdržení manipulační. Podľa školského referátu však v Hnilčíku išlo len o vyžiadanie technickej správy o stave patronátnych budov a nezádal nijaké práce; pre Vrbov zase kolaudoval mimoriadnu opravu strechy kostola po jej strhnutí víchricou z 18. decembra 1921. Predchádzajúce vyžiadanie dobrozdania ochrany pamiatok tvrdil iba zo Spišských Vlachov. Požiadavku potom zopakoval 31. augusta 1923, keď zaslal technickú správu a rozpočet opráv tohto kostola a urýchlene žiadal poznámky a pokyny z konzervačného hľadiska.⁶⁴

Ochrana prírodných krás I.

Nariadenie o právomoci komisariátu priznalo pomerne širokú pôsobnosť pri ochrane krajiny a prírodných krás, zvlášť vo vzťahu k veľkým technickým dielam – výstavbe tovární, železníc, mostov, elektrických vedení, regulácii riek alebo otváraní baní a lomov. Komisariát využil oprávnenie a 7. apríla 1921 sa obrátil na riaditeľstvá Československých štátnych dráh (ČSD) v Bratislave a Košiciach, aby oznámili, ktoré traté železníc na Slovensku sa projektujú, *pokiaľ sú jej trasy určené a ktorými hlavnými smery.*⁶⁵ Iniciatívu rozvinul presne rok po vydaní zákona o stavbe nových železničných tratí na obdobie 1921 – 1925.⁶⁶ Aktuálnu rozpracovanosť investičného programu dokladala tiež zmena legislatívy o vedení zoznamu znalcov pre vyvlastňovacie konania za účelom výstavby a prevádzky železníc.⁶⁷ Košické riaditeľstvo ČSD na podnet komisariátu i železničného a poštového referátu pri ministerstve v Bratislave vydalo služobný rozkaz na ochranu domoviny v odbore dráhovej správy. Jeho obsah bol však skôr súborom pokynov o úprave staničných budov a areálov, prípadne o zachovávaní a dopĺňovaní výsadby (!) stromov popri tratiach.⁶⁸ Opätovne v septembri a koncom decembra 1921 komisariát žiadal prijať obdobné nariadenie pre oblasť železničného riaditeľstva v Bratislave.⁶⁹ *Přihlížení ke stránce estetické z hlediska ochrany přírody a rázu kraje, resp. též ke krásám přírody a svérázu lidové kultury stavební napokon s dvojročným odstupom vzala do úvahy ústredná stavebná správa pri Ministerstve železníc v Prahe.*⁷⁰

Bratislava

Politické, hospodárske a správne centrum – Bratislava, nadobúdajúce tieto nové úlohy od začiatku roka 1919, znamenávala vlnu mohutného rozmachu. Dynamika zmien mohla byť sotva adekvátne porovnateľná s ďalším sídlom na Slovensku. Prevratnosť a súvisiace prejavy vyžiadali špecifické opatrenie s účelom usmerňovania procesov, ktoré vplývali na vonkajší obraz hlavného mesta.

Minister pre správu Slovenska JUDr. Martin Mičura nariadením z 19. marca 1921 ustanovil *Regulačnú a umeleckú komisiu pre mesto Bratislavu a obce Petržalku a Karlovu Ves*, dozorný orgán nad všetkými stavebnými záležitosťami v tomto obvode.⁷¹ Základný predmet komisie tvorila starostlivosť o *správny vývoj mesta zo stavebného a estetického ohľadu*. Patria jej právomoc na všetky návrhy stavebníkov, ktoré schvaľuje mestský stavebný úrad, ale takisto na projekty, kde investorom je štát. Okruh vecí podliehajúcich regulačnej komisii vymedzil minister takto:

a) *Podstatné zmeny jestvujúcich ulíc a námestí, ich regulácie a odchýlky od stavebnej čiary, stanovenej provizórnym*

Výstavba železničnej trate Červená Skala – Margecany, úsek pri obci Telgárt (okr. Brezno), medzi rokmi 1931 – 1933. Zdroj: ŽSR, archív Železničného múzea Slovenskej republiky, ev. č. 10227.

a *čistočným regulačným plánom profesora Palócziho z roku 1891;*⁷²

b) *Znovu navrhované, ako aj navrhnuté a dosiaľ neprevedené zastavanie jednotlivých stavebných parciel i celých komplexov stavebných pozemkov v obvode mesta Bratislavy a obcí Petržalky a Karlovej Vsi;*

c) *Zamýšľané predaje význačných pozemkov pre zvláštne účely alebo povolenie k stavbe dôležitejších budov na dosiaľ nezastavaných pozemkoch;*

d) *Všetky projekty a návrhy pozemných stavieb;*

e) *Veľké zmeny alebo nové projekty, týkajúce sa kanalizácie, mestských dráh, železníc a prístavu;*

f) *Všetky zmeny, ktoré by zo stanoviska estetického, hygienického alebo dopravno-technického menili tvárnosť ulíc a námestí, ako sú: stavby nových pomníkov, kioskov, pouličných búdok, zábradlí, plotov, ohradných múrov, vonkajších schodišť, kandelábrov a žrdí pre vedenie, taktiež vysádzanie verejných záhrad a parkov;*

g) *Všetky zmeny, ktoré by ohrozovali jestvujúce pamätné budovy a iné objekty pamiatkové, ako sú pomníky, sochy a stĺpy, alebo boli im neprospešné;*

h) *Konečne všetky zamýšľané zmeny, ktoré by menili vzhľad fasád budov, adaptácie a umiestnenie nových reklamných tabúl (štítov), nápisov, ako aj povolenie k vyvesovaniu plagátov a dočasných reklám.*⁷³

Začlenenie regulačnej komisie medzi jestvujúce orgány sa vyznačovalo mimoriadnosťou. Jej predchádzajúci súhlas bol podmienkou na udelenie stavebného povolenia; ak takýto úkon chýbal a napriek tomu by stavbu povolili, rozhodnutie mestského stavebného úradu neplatilo. Výnimku tvorili záležitosti, ktorých vybavením komisia poverila priamo stavebný úrad. V prípade nemožnosti dosiahnuť vo vyššie určených okruhoch dohodu mesta a regulačnej komisie, záležitosť podávala spolu s odborným posudkom ministromi pre správu Slovenska na rozhodnutie s definitívnou platnosťou.

Regulačná a umelecká komisia pozostávala z desiatich členov; minister ich vymenoval spomedzi radcov referátu verejných prác (Ing. arch. Bohumil Šel/Šěl, Ing. Václav Moravec, Ing. arch. Eugen Bárta, arch. Klement Šilinger), riaditeľstva železníc v Bratislave (Ing. Jozef Dohnányi, Ing. arch. Alois Balán) a vždy po jednom zástupcovi mestského stavebného úradu (Ing. Eugen Dobis), župného úradu (Dr. Ludovít Kovács) a lekárskej fakulty (MUDr. Stanislav Růžička). Členom bol taktiež vládny komisár na zachovanie pamia-

tok Dušan Jurkovič, snáď zabezpečujúci „umelecké“ otázky, obsiahnuté v názve regulačnej komisie.

Osobitný režim posudzovania projektov a povoľovania stavieb mal platiť do vydania zákona o Štátnom regulačnom úrade pre mesto Bratislavu a okolie. Tento úrad by prevzal agendu a nahradil teraz ustanovenú komisiu.

Regulačná a umelecká komisia mohla byť zamýšľaná podľa vzoru *Štátnej regulačnej komisie pre hlavné mesto Prahu a okolie*, ktorú zriadil zákon z 5. februára 1920. Týmto spôsobom metropolitnú komisiu zaradili nad sústavu orgánov podľa platného českého a pražského stavebného poriadku. Súčasne ju ustanovili len na prechodný čas: po vykonaní hlavnej úlohy – pripraviť prehľadný regulačný a zastavovací plán – mala byť podľa návrhu ministra verejných prác rozpustená rozhodnutím ministerskej rady.⁷⁴

Činnosť bratislavskej regulačnej a umeleckej komisie zakrátko ustala z dôvodu spochybňovania jej legality a údajne nejasných kompetencií. Zámienka snáď pochádzala z nástojčivosti vyžadovania overovacích podkladov, expertných posudkov a variantných súbehov na jednotlivé záležitosti, ako presadzoval poradca komisie Jan Hofman.⁷⁵ Určitá náhrada sa utvorila v tzv. *Ankete úradov a odborných spolkov o ochrane pamiatok v regulačnom pláne Bratislavy*, akosi neformálnom výbore zástupcov inštitúcií, technických znalcov či architektov, ktorí v rokoch 1923 – 1925 uskutočnili dvanásť zasadnutí. Výsledok ankety priniesol podrobnejšie stavebné normy na vykonávanie úprav Starého mesta. Rovnako vypracovala štatút *Regulačného zboru*, ktorý potom ustanovilo mesto Bratislava a prvýkrát zasadla 22. decembra 1924. Verejné súťaže na regulačný plán pre historické jadro (v rozsahu hradieb) alebo generálny plán pre celé mesto však vypísali až neskôr, na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov.⁷⁶

Komisijné regulovanie výstavby a stavebníctva neprinieslo očakávaný efekt, a zrejme ani neuspokojovalo pamiatkový referát. Navyše, ochrana výzoru bratislavských domov a ulíc ako špecifická úloha sotva mohla byť riadená komisiami a výbormi so širším rozsahom pôsobnosti. Preto samostatne intervenoval mestské orgány, keď 13. júla 1923 zostavil *Pravidlá na prevádzanie opráv domových priečelí, stavbu portálov (výkladov) a vyvesovanie firmiem*. Ustalovali vlastne zásady a pokyny, detailizované na osobitné súčasti historických objektov. Pripravené nariadenie žiadal vydať z notárskeho úradu alebo referátu verejných prác a v záujme prevencie, keďže ochrana *trpí v takom množstve prípadov, že zavádzanie individuálneho pokračovania nie je možné*.⁷⁷

Obsah pravidiel 1. novembra 1923 revidoval a doplnil vládny referát verejných prác. Tento rezort ich však nemohol vydať či rozposlať ako obežník, pretože nebol nadriadeným pre orgány príslušné podľa stavebných štatútov jednotlivých žúp a miest. Skrátené tiež vyjadril svoju kritiku: *Jednak namietal adresnosť navrhovaného opatrenia, pokiaľ sa neopírá o katastr všetkých významných budov alebo častí mesta, jež nutno chrániť pred znešvažením. Pochyboval vôbec o účinnom naplňaní všeobecných pokynov, keďže stavebné úrady nemajú systemizovaná miesta architektú a i štátny referát na ochranu pamätok – dobre si vedom, že riešení zejména architektonických problémů není pouhou aplikací sebelepších pravidel – vyžaduje si v příslušných případech dobrozdání odborníků-výtvarníků*.⁷⁸

V ďalšom roku sa Jan Hofman rovnako angažoval pri zamýšľanom nariadení mesta Bratislavy odstraňovať šindľové strechy, pre ktoré by určilo desaťročnú lehotu. Žiadal prednostu mestskej technickej kancelárie, aby prihladali tiež na estetické požiadavky. Dohodlo sa vyhradenie práva pamiatkového referátu označiť budovy, kde výmena krytiny je nevhodná s ohľadom na vzhľad, ale spôsob výmeny podľa okolností určí stavebný úrad.⁷⁹

Zrušenie štátnych stavebných úradov na Slovensku

Ústredné orgány česko-slovenského štátu v priebehu rokov 1920 – 1925 vyvíjali intenzívnejšie úsilie na unifikáciu legislatívy a verejnej moci. Ako celok mali byť prebudované podľa sústavy platnej v českých krajinách. Zákon č. 269/1920 Zb. z. a n. síce s účinnosťou od 1. mája 1920 deklaroval, že *štátní úřady bývalého státu uherského (královské uherské úřady), na Slovensku a v Podkarpatské Rusi zřízené, jsou státními úřady republiky Československé*, ale vláda v nasledujúcom päťročnom období mohla organizáciu týchto úradov meniť, zlučovať alebo zrušovať, prípadne upravovať vzájomnú podriadenosť.⁸⁰ Splnomocnenie vlády na zmeny územnosprávneho členenia a vnútornej organizácie žúp, slúžňovských okresov, miest a obcí na Slovensku priniesol už skorší zákon č. 210/1920 Zb. z. a n. Tento sa zároveň nedotýkal platných predpisov o úprave technickej služby, jej rezortnú príslušnosť len vyňal z ministerstva obchodu do ministerstva verejných prác.⁸¹ Hodno pripomenúť, že oba upravovali tiež súvisiace služobné a pracovné pomery zamestnancov, ktorí prešli pod pragmatiku, platnú pre štátne úradníctvo a ďalších zriadencov.

Konečné usporiadanie verejnej moci malo priniesť nové župné zriadenie, rozčleňujúce štát na župy (I. – XXI.) a okresy. Počnúc 1. januárom 1923 ho zaviedli napokon iba na Slovensku.⁸² Vláda v súvislosti s uvedením tejto štruktúry prijala opatrenie k zjednodušeniu správy, dovtedy vykonávanej radom odborných úradov. Nariadením č. 383/1922 Zb. z. a n. medzi inými zrušila na Slovensku štátne stavebné úrady, riečne stavebné úrady, kultúrno-inžinierske (melioračné) úrady či lesné inšpektoráty a lesné úrady. Pôsobnosť všetkých preniesla na župné úrady; ak vykonávajú odbornú službu pre prvostupňovú administratívnu vrchnosť, včlenila ich do okresných úradov.⁸³ Na tomto základe minister verejných prác prideliť odborných úradníkov a zriadencov do *technických oddelení* pri okresných úradoch, spravidla v miestach niekdajších štátnych stavebných úradov (Bratislava, Nitra, Zlaté Moravce, Turč. Sv. Martin, Trenčín, Dolný Kubín, Banská Bystrica, Krupina so sídlom v exozitúre Šahy, Lučenec, Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, Košice, Prešov, Michalovce). Svoje odborné právomoci stavebnej služby vykonávali samostatne, pod vlastným označením a viedli osobitnú registratúru; súčasne však prekračovali obvod príslušného okresu.⁸⁴

Stavebný poriadok pre Slovensko III.

Pozvoľnosť prípravy, stále oddalujúcej vydanie zákona o stavebnom poriadku s celoštátnou pôsobnosťou, nevedla na Slovensku k nijakej rezignácii. Požiadavka na dočasnú úpravu vzišla z porady (konferencie) vo Zvolene 4. júna 1923, kde sa zúčastnil zástupca rezortu verejných prác Ing. Štefan Janšák, odborový prednosta ministerstva školstva

Dr. Zdeněk Wirth, člen regulačnej komisie mesta Bratislavy arch. Dušan Jurkovič a vedúci pamiatkového referátu Jan Hofman. Výsledkom bol podrobný elaborát návrhu *nařízení na úpravu veřejného dohledu nad stavební činností na Slovensku až do vydání zákona o stavebním řáde*.⁸⁵

Podstatný dôvod zostavenia návrhu spočíval v *neudržiteľnosti dosavadních poměrů, za kterých stavební činnost provádí se namnoze samovolně, aniž by byla ohlašována úřadům. Kromě toho dozor stavební jest neobyčejně ztěžován množstvím stavebních statutů na Slovensku, které postrádají žádoucí jednoty a ve kterých namnoze prakse úřední těžce pohřešuje normy, nezbytně potřebné z hlediska moderní techniky i veřejné esthetiky.* Medzi azda najdôležitejšie okruhy na úpravu patrí absencia regulácie miest, osád a ich rozširovania – súdobé okolnosti už priniesli škody, *jaké začasťo nebude možno ani celé řadě generací odstraniti.* Väčšina výzračných sídiel nemá ani *postačiteľné plány polohopisné,* a takisto ako samotné hlavné mesto Bratislava *jsou ve svém vývoji odkázána na náhodnosti, postrádajíce velkorysého programu stavebního – tento stav hrozí následky skutečně katastrofálními a pociťuje se stejně citelně ode všech, kterým mocí jejich úředního postavení anebo z odbornického zájmu jest uložena zodpovědnost za tento nepotěšitelný vývoj.* Nemôžno preto čakať na pripravovaný zákon: *další prodlení tohoto neorganizovaného a desorientovaného provisoría nastaly by škody nedozírných důsledků a jest kategorickým požadavkem, aby bylo upraveno aspoň toto provisorium tak, že by se mohlo dostáti aspoň primitivním požadavkům moderní stavebnické veřejné organizace.* Takýto cieľ mal urýchlene naplniť podávaný návrh vládneho nariadenia, ktoré poskytne *stručný souhrn nejnütnějších předpisů, které by sjednotili stavební policii na Slovensku.*⁸⁶

Zakrátko, 26. júla 1923 pamiatkový referát žiadal prezídium administratívneho referátu úradu ministra pre správu Slovenska, nech uloží okresným náčelníkom a notárom obcí podporovať a zjednávať platnosť jeho výnosov a intervencií: *tieto orgány z väčšej čiastky svoju funkciu, ktorá im prislúcha pri ochrane pamiatok nevykonávali a stali sa tiež prípady, kde úradníci sa exponovali priamo proti intenciám referátu na ochranu pamiatok, ako v Kežmarku a Handlovej.*⁸⁷ Napokon v nasledujúcom mesiaci osobitne vyzval mestský notársky úrad v Bratislave, aby oznamoval *opravy starých domov, ako sa robilo predtým.* Mnohé prípady nového omietnutia, opráv profilov, voľba farieb alebo čistenie portálov menia fasády, a teda rozhodujúci výzor objektov. V dôsledku neohlásenia v prebiehajúcom roku už musel konštatovať poškodenie cenného portálu na Michalskej ulici 3 alebo zničenie fragmentov sgrafít pod omietkou na Masarykovom (Hlavnom) námestí 2. Aktuálnejšie „opravovali“ starý cenný dom na Rybnom trhu 12 – neprimeraným použitím striekanej omietky; bez ohlásenia a vyžiadania smerníc sa opravuje tiež dom s krásnym rokokovým portálom – Námestie republiky 12. Požadoval preto ohlasovať všetky opravy domov vnútorného mesta, konkrétne odkázať staviteľa alebo murárskeho majstra na pamiatkový referát, ktorý vydá svoju dobrú mienku vo forme protokolu; ten potom držiteľ predostrie notárskemu úradu.⁸⁸

Ochrana prírodných krás II.

Štátny referát na ochranu pamiatok v roku 1923 zásadným spôsobom uplatnil právomoc ingerovať pri výstavbe

Celkový pohľad na Rybné námestie v Bratislave, uprostred dom č. 12 (predstupuje stavebnú čiaru), 1926. Zdroj: Archív PÚ SR.

Bratislava, Námestie republiky (dnes Nám. SNP), dvadsiate roky 20. storočia. Zdroj: Archív PÚ SR.

veľkých technických diel a vo veciach ochrany prírodných krás. Vystúpenie s námietkami sa viazalo na budovanie dvoch vodných nádrží s elektrárnou (hydrocentrála) na Starohorskom potoku v exponovanom prostredí rovnomennej doliny, tvoriacej rozhranie Veľkej Fatry a Nízkyh Tatier. Pred referátom verejných prác v Bratislave sa pamiatkari ohradili proti nešetnosti k charakteru (rázu) krajiny a prírodných pamiatok, vznikajúcej pri stavbách na využitie vodných síl a úpravách vodných tokov. Zároveň protestovali voči neprizvaniu k súvisiacim technicko-informatívnym a stavebno-vodoprávnym konaniam. Pamiatkový referát dal námietky na vedomie ministerstvu školstva, ktoré ich postúpilo rezortu verejných prác.

Príprava hornej nádrže pri obci Motyčky začala na ministerstve verejných prác počas novembra 1922, keď vypísalo súbeh na dodanie strojného a elektrického zariadenia.⁸⁹ Stavbu zaradili medzi akcie proti rastúcej nezamestnanosti v obvode Zvolenskej župy (náklad 16 miliónov Kč). Preto vraj ani nemohli dodržať riadny povoľovací postup: vodoprávne konania zvolali až okolo 10. júna 1923. Podľa rozhodnutia rezortu jeho referát v Bratislave začiatkom augusta zadal staviteľskú prácu firme Moravská betonárska spoločnosť, s. r. o., Brno.⁹⁰ Pri stavbe *šetří se všemožně místních památek a rázu kraje, rovněž jako biologických zvláštností, na které odborné kruhy jsou místní stavební správou přímo upozorňovány.* Kvôli nádrži odstránili šesť obytných domov, náhradné postavia podľa projektu *architekta z povolání tak, aby původní ráz byl dodržen.*

Motyčky (okr. Banská Bystrica), výstavba hornej nádrže vodného diela na Starohorskom potoku, okolo roku 1923/24.
Zdroj: Stredoslovenská energetika, a. s.

Takisto pri stupni Jelenec nemá býti rušen pôvodný ráz kraje. Rezort verejných prác ale pripustil, že úloha ta není pro architekta snadná, neboť již dnes původní ráz krajiny rušen jest různými průmyslovými budovami, novými domky, úřadovnými lesního eráru, stavěnými za dřívějšího režimu a pod. Okrem špecializovaných geologických výskumov pri začatí výstavby byla celá krajina velmi pečlivě s dnešními domky ofotografována místní stavební správou, takže bude lze vždy posouditi, i po provedení díla, že rázu krajiny je šetřeno.

Konečne ministerstvo verejných prác uložilo svojmu referátu v Bratislave, aby pri obdobných stavbách prihliadal na hodnoty prírodného rázu a týchto pamiatok, a k ďalším projektom vždy prizýval Štátny referát na ochranu pamiatok – za účelom *interního podání vyjádření z jeho hlediska, kdyby z předchozího styku byla nutnost toho dána neb přání vysloveno*. Pred ministerstvom školstva dokonca uvítalo odbornú spoluprácu s pamiatkovým referátom, *není však účelno, aby se pro příště všechna oznámení o projektech zasílala ke vědomí zmíněného úřadu, nebo aby se jemu ohlašovala každá technická komise v místě konaná* – vraj postačí informatívne alebo protokolárne vyjadrenie.⁹¹ Rezortnú inštrukciu na ochranu malebného rázu horských bystrín a príslub pozývať odborníkov ochrany pamiatok a prírodovedcov k reguláciám zmienili Bratislavské noviny z 12. decembra 1923.⁹²

Do sústavy vodného diela na Starohorskom potoku patrí tiež hydroelektrárň Staré Hory, súčasne postavená s nákladom ako horný stupeň. Prevádzku výroby a rozvodu energie zabezpečoval vŕeužitocný podnik Stredoslovenské elektrárne, úč. spol. Nižšie na toku Bystrice projektovali ďalšie nádrže v blízkosti obcí Harmanec, Uľanka (*Ulmanka*) a Svätý Jakub.⁹³

Stavebný poriadok pre Slovensko IV.

Konkrétne podklady na účely prípravy česko-slovenského stavebného zákona, vyžadované rezortmi verejných prác i školstva v marci 1921 (ref. 27) napokon štátny pamiatkový referát podal po odstupe tri a trištvrté roka – 22. decembra 1924. Využil pritom okolnosť, že zatiaľ nedošlo k schváleniu zamýšľaného predpisu a súčasne nadobudol viac poznatkov o obsahu koncipovaného návrhu. Výzvu v pôvodnom termíne nemohol naplniť, vraj vinou nedlhej lehoty štyroch nediel a najmä pre vtedajšiu krátku, len se-

demmesačnú prax úradného pôsobenia (výzvu podávať návrhy omylom zaradil ešte do roku 1920). Pripomienky s oneskorením teda zneli:

1) *Až nabudou platnosti předpisy o soupisu památek pro plán regulační a až soupisy budou hotovy, bude to dostatečnou směrnici pro postup stavebních komisí a pak není a priori nutná účast památkového úřadu při každé stavební komisi. Pokud však by tomu tak nebylo, jest třeba ustanovení zatímního asi toho obsahu, že v případech kdy jde o stavbu v místech, kde nejsou hotovy směrnice pro ochranu památek a kde jde zřejmě o zájmy ochranné, že má být zástupce památkového úřadu povolán anebo tomuto úřadu předem zaslány spisy.*

2) *Doporučují se co nejurčitější patrnosti též dvory a veřejné interiéry (přestavby kostelních vnitřků, radnic atd.).*

3) *Doporučují se pamatovat v zákoně na fakultativní zřízení poraden po německém vzoru, kde by stavebníci s důvěrou mohli se poučít bez rušivého dojmu přísného úředního nátlaku. Poradny mohli by být dle okolností a potřeby institucemi obce, okresu, župy, státu, subvencovaných spolků.*

4) *V zákoně mělo by se pamatovati, aby v určitých případech vláda mohla pověřiti agendou stavební místo obecního úřadu státní technický úřad, pokud by nebyla v dotyčné obci záruka odborného posouzení projektu.*⁹⁴

Z jednotlivých pripomienok pamiatkového referátu je zřejmé formulovanie na základe postupného získavania skúseností vo vzťahu k záležitostiam rezortu verejných prác. Prekvapuje akési ulaknutie, prejavené v riadnom termíne začiatku prípravy stavebného zákona, bez ohľadu na neúspešnosť tohto zámeru. Neuplatnenie požiadaviek, ktoré by vychádzali aspoň z nariadenia o právomoci vládneho komisiátu, zrejme ovplyvnilo medzičasom stále častejšie spochybňovanie jeho činnosti a vôbec zákonnosti – práve zo strany vlastníkov pamiatkových objektov, alebo ešte výraznejšie stavebníkmi, potenciálne zasahujúcimi do prostredia historických miest. Tí totiž náležali z vecného hľadiska do pôsobnosti ministerstva verejných prác. Napriek rozriešeniu sporov na prospech pamiatkového referátu, ktoré vyniesol Najvyšší správny súd v Prahe 13. januára 1926,⁹⁵ treba rozumieť opatrnosti, zaujatej pravdepodobne z taktických dôvodov.

Pripomienku podľa tretieho bodu vlastne aplikovalo mesto Bratislava. Jeho stavebné oddelenie usporiadalo 11. mája 1932 informatívnu poradu, na ktorú pozvalo záujemcov o výstavbu, odborné spolky, korporácie a vlastne širšiu verejnosť. Mala za cieľ podať prehľad platných predpisov, objasniť spôsob prerokúvania stavebných a parcelačných záležitostí a stručne referovať o štádiu priprav na vyhotovenie regulačného plánu mesta. Účastník V. Mencl poznačil, že konkrétny podnet vychádzal od združenia staviteľov a ich sťažností proti nevybavovaniu žiadostí v riadnych termínoch; preto stavebné oddelenie očakávalo návrhy, ako racionalizovať úradné konania.⁹⁶

V krajinskom zriadení

Potvrdenie a uznanie právomoci pamiatkového referátu zo strany správneho súdnictva potom umožnilo intenzívnejšie dožadovanie orgánov stavebnej administratívy. Problematiku v zásade zhodným spôsobom nahliadalo Slovenské oddelenie ministerstva vnútra,⁹⁷ ako vrchný orgán v záverečnom období do prenesenia pôsobnosti ministra pre správu Slovenska a jeho úradu na krajinský úrad

Staré Hory, časť Dolný Jelenec, výstavba hydrocentrály Jelenec, okolo roku 1923/24. Zdroj: Stredoslovenská energetika, a. s.

(február 1927 – jún 1928).⁹⁸ Po zavedení novej organizácie politickej správy, účinnej od 1. júla 1928,⁹⁹ rovnako postupoval Krajský úrad v Bratislave. V nasledujúcom desaťročnom období vydal niekoľko smerníc o povoľovaní stavieb a vybavovaní týchto záležitostí, kde prihliadal na zabezpečovanie záujmov ochrany pamiatok v správnom konaní a rozhodovaní.¹⁰⁰ Krajské opatrenia napriek ústretovosti však predpokladali vyhotoviť súpis pamiatok v usporiadaní podľa správnych celkov a dostupný pre okresné úrady (1935).¹⁰¹ Rovnako aj rozsiahle podnety a námety štátneho referátu voči ministerstvu školstva ohľadne interpretácie právnych noriem a konečne porady v Prahe (1937,¹⁰² 1938¹⁰³) mohli len obmedzene garantovať legálnu istotu pri výkone ochrany pamiatok. Stále pramenila v nariadení z 20. októbra 1919, ktoré pôvodne ako *zatímní a prechodní, se udržuje již téměř 19 rokov, což nebylo zamýšleno a také do všech detailů poněmhu přestává stačit. Tendence ochrany památek protivně se postupně po stránce techniky, hospodářství i právně-normativně konsolidují a posilují, ale ochrana památek tato stupňovaná konsolidace chybí, čímž vzniká nevýhoda – ba dokonce určitá krize ochrany památek.*¹⁰⁴

„Valorizácia“ stavebných pokút

Štátny pamiatkový referát na Slovensku 14. júla 1934 požiadal Krajský úrad v Bratislave, aby vykonal revíziu sadziieb pokút, ktoré sa ukladajú *podľa starých zákonov a nariadení*. Prekážali najmä tresty v stavebnom pokračovaní – *tak malé, že nesvedomitý staviteľ stavia proti zákonu a nariadeniam a ochotne zaplatí nepatrnú pokutu. Vplyv úradov stáva sa iluzórnym a náprava je nezbytné nutná*. Žiadosť súčasne zaslal na vedomie pamiatkovým úradom v Prahe a Brne.¹⁰⁵

Stručný podnet vzbudil pozornosť moravsko-sliezskych kolegov, ktorí ho postúpili ďalej ministerstvu školstva, upresňujúc jeho obsah. Pokuty vyrubované podľa českého alebo moravského stavebného poriadku môžu dosiahnuť 10 až 300 zlatých, t. j. 600 Kč, podľa sliezskeho iba 400 Kč – treba pritom porovnať výšku pokút podľa pamiatkového nariadenia na Slovensku (ref. 47) – teda nijako *neodstrašujú pred počiny, ktorými se mnohdy zničí nenahraditeľné hodnoty památkové. Potrestání omezí se pravidelně jen na malou pokutu, aniž by se uložila restituice původního stavu památky, ostatně často již neproveditelné*. Valorizovanie pokút žiada-

li aspoň do uzákonenia stavebného poriadku, ktorý podľa návrhu má viac prihliadať na ochranu pamiatok; rezort školstva mal podnet prerokovať s ministerstvami vnútra a verejných prác.¹⁰⁶

Na tomto základe ministerstvo školstva vyžiadalo návrh na valorizáciu pokút, skoncipovaný na pamiatkovom referáte v Bratislave. Ten priznal jeho osnovanie ako *stručný zásadní podnět bez zevrubných formulací*, ktoré teraz rozvinul takto: *Jedná se dle obvyklého klíče o zvýšení asi šestinásobné, ale v poměru k stavebním nákladům by mělo býti aspoň 10 – 12-násobné*. Z hľadiska procesného postupu mienil, aby krajské politické úrady na podnet pamiatkových úradov podali návrh ministerstvu vnútra pri súčasnej podpore ministerstva školstva. Slovenský úrad zatiaľ nepodal odpoveď.¹⁰⁷

Krátko po uplynutí roka, 18. júla 1935 ministerstvo školstva žiadalo správu, či krajský úrad vybavil pôvodný podnet. Po následnej urgencii krajský úrad oznámil pamiatkovému referátu, že *dokončuje návrh nového stavebného poriadku pre Slovensko. Pri spracovaní jeho osnovy bude na tam. návrh vzatý zreteľ a bude ešte aj daná možnosť, aby sa k návrhu stavebného poriadku pred jeho konečným schválením mohol vyjadriť*.¹⁰⁸

Ministerstvo školstva v marci 1936 opäť žiadalo informáciu, ako krajský úrad vybavil podnet z júla 1934. Referát pamiatok zatiaľ nebol požiadaný o vyjadrenie k stavebnému poriadku pre Slovensko, preto teraz podal novú urgenciu, ako pokročila záležitosť. Podľa krajského úradu aktuálne ďalšie prejednávanie stavebného štatútu vyčkáva, lebo čaká sa na odpoveď *ministerstva verejných prác, ktorého sa úrad dotázal, či je pravda, že nový celoštátny stavebný rád bude v krátkej dobe predložený k parlamentárnemu prejednaniu*. Referát tento oznam rovnako sprostredkoval ministerstvu, doplňujúc návrh, aby sa *vec riešila, že vôbec všetky rezorty žiadali generálny zákon na valorizáciu pokút, čo je po 17 rokoch doliehavo nutné vo všetkých oboroch štátnej správy*.¹⁰⁹

S rozšíreným podnetom na valorizáciu stavebných pokút ministerstvo školstva 28. júla 1936 skutočne oslovilo rezorty vnútra a verejných prác. Ministerstvo vnútra však odmietlo možnosť formy úradného opatrenia, pretože stavebné poriadky v zemiach Českej a Moravsko-sliezskej sú vydané ako krajské zákony a na ich zmenu je preto potrebný zákon. Všeobecné zvýšenie pokutových sadziieb,

Liptovský Hrádok, zástavba časti obce pri železničnej stanici, 1932.
Zdroj: Archív PÚ SR.

ak ich určujú predpisy vydané do 28. októbra 1918, by uskutočnil pripravovaný návrh zákona o správnom konaní. Sadzba peňažných pokút a trestov za správne priestupky má byť zvýšená päťnásobne. Rezort verejných prác – podobne ako v roku 1921 – oznámil interné vypracovanie návrhu zákona o stavebnom poriadku pre väčšie obce a obce zvláštneho významu, ktorý v júli 1935 odoslal na predbežné prerokovanie ministerstvu vnútra a ministerstvu zjednotenia zákonodarstva (unifikácie). Aktuálne dokončoval návrh zákona pre menšie obce, potom obidva postúpil do medzirezortného konania a predložil ich vláde. V každom návrhu majú byť *pokuty za prestoupení predpisů stavebního řádu samozřejmě přizpůsobeny nynější hodnotě peněz*. Záverom neodporúčalo podávať parlamentu návrh zákona, ktorý by čiastkovo riešil iba trestné ustanovenia doterajších stavebných predpisov. Štátny pamiatkový referát v Bratislave naproti tomu voči svojmu ministerstvu reagoval, že *nedostatek předpisů o valorizaci pokut se cítuje nejen při stavební policii, ale také při honební policii, živnostenském dozoru, atd.* Svoj podnet na zvýšenie trestných poplatkov a pokút jedným zákonom preto podal z hľadiska *palčivé otázky veškeré státní administrativy, keď vyřešením obecné otázky na širokém podkladě automaticky se vyhoví také speciální potřebě ochrany památek*. Postup by súčasne zodpovedal *duchu ekonomie úřední agendy a parlamentní práce, aby věc valorizace pokut se vyřešila naráz pro celý obor státní administrativy*.¹¹⁰

Zákon o asanácii miest

Jednu z mála noriem, ktoré vzišli z česko-slovenskej zákonotvorby a výslovne upravovali predmet výstavby a regulácie sídelných útvarov, vyjadrovalo *opatření o odstraňování stavebných a komunikačných závad* v obciach (tzv. zákon o asanácii miest).¹¹¹ Už jeho príprava v rezorte verejných prác vzbudila obavy Štátneho pamiatkového úradu pre Čechy. Pražskí pamiatkari pokladali návrh za nebezpečný, proti záujmom ochrany pamiatok, hlavne v sídlach jednotlivých krajín ako vyšších správnych obvodov. Navzdory tomu predpis určil povinnosť obstaráť *upravovací plán*, ak obec mienila odstrániť stavebné chyby, prieluky alebo komunikačné prekážky. Obsah plánu mal brať na zreteľ aj otázku vzhľadu obce (§ 19). Opatrenie vyšlo medzičasom v pomeroch, zmenených od vyhlásenia slovenskej autonómie 6. októbra 1938. Hoci nemalo teritoriálne

obmedzenie, jeho pôsobnosť pre Slovensko treba vnímať problematcky. Nepriamo to preukazuje legislatívny zámer *Stavebného štatútu pre Slovenskú krajinu*, v jej orgánoch pokračujúci v januári 1939.¹¹² Už skôr očakávané *dokončenie pripravovanej reorganizácie štátnej správy* odložilo takisto súčasné prerokovanie osnovy štatútu na ochranu prírody na Slovensku.¹¹³ Napokon však autonómny Snem Slovenskej krajiny, resp. Snem Slovenskej republiky neprijal zákon upravujúci predmet stavebníctva s celoplošným dosahom: naďalej jestvovali župné stavebné štatúty z obdobia uhorského štátu, i keď mali nanajvyš formálnu použiteľnosť.

K regulačným plánom obcí (1937 – 1938)

Aktuálne zákonné ustanovenia o plánoch úpravy obcí ešte v príprave a napriek čiastočnosti obsahu získali ohlas z väčších sídiel. Napríklad v máji 1937 zakladala regulačný (umiestňovací) plán obec Púchov nad Váhom a zbierala k tomu pripomienky a požiadavky. Štátny referát mohol podľa zoznam chránených pamiatok len po miestnej obhliadke (komisii) a jej cestovné náklady vo výške 200 Kč požadoval znášať od obce. Obecna rada tomu nevyhovela, *nakoľko ani nemá zájmu na súpise pamiatok, ani takýchto objektov – až snád na dve-tri lípy – v obci niet*.¹¹⁴ Dva roky pred obstarávaním miestneho plánu začiatkom apríla 1935 krajiný úrad prerokoval projekt železničnej trate z Púchova do Horného Lidča (CZ). Teraz referát, na rozdiel od záujmu v čase vydania zákona o budovaní železničných tratí, žiadal stavebný úrad o *láskavú informáciu, ktorá partia dráhy podľa tamojšieho názoru dotýka sa záujmov ochrany pamiatok, lebo nemal príležitosť nazrieť do projektu*.¹¹⁵

V júni a júli 1937 krajiný úrad posudzoval regulačný plán obce Vrbové (okr. Piešťany), s ktorým sa oboznámil pamiatkový referát a v spise označil vyhovujúci obsah.¹¹⁶ Potom v auguste až októbri nasledoval takýto plán pre obec Liptovský Hrádok.¹¹⁷ K nemu referát podal adresné požiadavky zachovať objekty chránené podľa nariadenia z 20. októbra 1919, aleje, lípy v okolí hradu a o spôsobe a limitoch zastavania konkrétnych pozemkov časti obce pri Váhu s ohľadom na prírodný charakter.

Upravovací a kanalizačný plán sa rozhodli v júni 1938 obstaráť Vrútky (okr. Martin). Štátny referát nemal vedomosť o miestnom výskyte historicky cenných budov; žiadal len *památať so všetkými vzrastlými stromami, skupinami stromov, alejami, atd.*¹¹⁸ Naproti tomu v tom istom čase sám navrhol mestskej rade v Bratislave, aby zadala štúdiu perspektívnych pohľadov úpravy vnútorného mesta. Náčrty podľa uznesenia z 3. júna 1938 vyhotovil architekt Jozef Marek, vtedy pracujúci najmä v oblasti urbanizmu. Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave ich 28. októbra 1939 odobrilo a považovalo za podklad na vyhotovenie regulačného plánu mesta.¹¹⁹

Perspektíva?

Dôvod na výraznejšiu zmenu právneho stavu priniesli následky poslednej etapy druhej svetovej vojny, ktorá sa bezprostredne dotkla územia Slovenska od augusta 1944. S cieľom usporiadať pomery pri oprave, prestavbe a novej výstavbe zničených alebo poškodených miest a obcí, pre stavbu obytných domov, hospodárskych stavísk a malých živnostenských prevádzok vyšlo nariadenie Zboru povere-

níkov z 22. októbra 1945.¹²⁰ Na uskutočňovanie výstavby sídiel zaviedlo *regionálne a regulačné plány*. Súčasne určilo lehoty na ich vyhotovenie: mestá a obce s počtom obyvateľov nad 10-tisíc tak mali urobiť do desiatich, menšie do dvadsiatich rokov. Každý miestny národný výbor bol povinný zriadiť *regulačnú komisiu* pozostávajúcu zo 7 – 9 členov, z nich aspoň dvaja mali byť tamojší stavební odborníci. Regulačné plány schvaľoval, prípadne staršie revidoval Štátny plánovací a štatistický úrad (ŠPŠÚ) v Bratislave, ktorý tiež podrobnejšie upravil postup obstarania a prerokovania dokumentácií. Ich predbežné návrhy preskúmavala širšia regulačná komisia, vymenovaná ŠPŠÚ zo zástupcov poverenícťiev, vrátane pamiatkového odboru v slovenskom rezorte školstva a osvetu. Schvaľovaciú právomoc však mohol delegovať na štátny stavebný úrad.¹²¹ Nariadenie o výstavbe miest a obcí na Slovensku v duchu obvyklého prehlbovania centralizácie česko-slovenského štátu ale zakrátko nahradil zákon o stavebnej obnove s celozemnou platnosťou.¹²²

Štátne stavebné úrady ešte v máji 1945 oživotvoril najvyšší slovenský politický orgán.¹²³ Ich stavebno-technickej službe patrila skôr praktická správa a údržba verejnej infraštruktúry (najmä vicinálne cesty, mosty a pracovné stroje), prevzatá z čerstvo zrušenej samosprávy žúp bývalej Slovenskej republiky.¹²⁴ Mali ďalej zabezpečovať udržiavanie budov a ďalších objektov verejných fondov alebo cirkví, ak patronátne povinnosti prevzal štát. Vykonávali znaleckú a poradenskú činnosť v stavebno-technických konaniach národných výborov. Predpis o stavebnej obnove im priznal tiež úlohu všeobecného stavebného úradu pre záležitosti podliehajúce tejto úprave.

S účinnosťou od 1. júna 1950 organizáciu stavebníctva generálne pozmenil zákon č. 280/1949 Zb. o územnom plánovaní a výstavbe obcí. Nastúpenie ľudovej demokracie na *pokojnú cestu k socializmu* sa uskutočňovalo takisto podľa jednotného hospodárskeho plánu, ktorý zaviedol činnosť územného plánovania. Tieto na princípe podriadenosti v sústave krajského zriadenia a národných výborov sa premietli do spektra smerných, podrobných a zastavovacích plánov pre obce alebo ich skupiny. Zároveň však ostali v platnosti dovtedajšie upravovacie plány (plány polohy, regulačné plány a pod.), pokiaľ nebudú zmenené alebo nahradené novými územnými plánmi, resp. dokiaľ ich krajský národný výbor nezruší ako nevyhovujúce (§ 19). Zákon na úseku výstavby jednotlivito derogoval stavebné poriadky, platné pre Čechy, Moravu a Sliezsko, zatiaľ čo stavebné štatúty na Slovensku zmenil iba rámcovo, bez konkretizácie. Pôsobnosťou stavebného úradu prvého stupňa poveril zásadne miestny národný výbor, ak má riadne vybudovanú odbornú službu; inak okresný národný výbor.¹²⁵ Rozsiahlosť právomocí v odbore územného plánovania, ktoré zákon zveril obciam a mestám (miestne národné výbory) si čoskoro vynútila prijať opatrenie o potvrdzovaní smerných a podrobných plánov, aby mohli nadobudnúť svoju záväznosť. Hlavné mesto Praha a krajské mestá museli svoje územné plány predložiť vláde, pre obce nad 25-tisíc obyvateľov bol potvrdzujúcim orgánom Vládny výbor pre výstavbu, voči ostatným Ministerstvo vnútra.¹²⁶

Ešte v tom istom desaťročí legislatívu o výstavbe nahradil zákon č. 84/1958 Zb. o územnom plánovaní a zákon č. 87/1958 Zb. o stavebnom poriadku. Práve tieto a súvisiace

podzákoné normy spresňovali príkaz *dbať pri územnom plánovaní, aby sa pamiatky, ako aj ich prostredie zachovali*, ktorý ustanovili prvé domáce zákony o kultúrnych pamiatkach, platné osobitne na Slovensku a v českých krajoch.¹²⁷

Vzťah ku stavebníctvu z povahy samotnej veci tvorí azda najužší rámec k ochrane architektonických pamiatok. Slovenské pamiatkové orgány, alebo presnejšie: ich nemnohí reprezentanti pôsobiaci od roku 1919, rozvíjali snahu o vnesenie ochranných záujmov do náplne administratívy, priamo riadiacej výstavbu, jej plánovanie a reguláciu. Napriek údelu *malej možnosti ovplyvňovať beh pamiatkového života* – prameniacej takisto v absencii efektívnych zákonov, keď ich príprava viazla byrokratizovaním a napokon v politickej nepriechodnosti – pamiatkari určite neohľadli byť len *pasívnymi registrátormi udalostí*. Plastický obraz *aktivít a iniciatív z boja za pamiatkovú starostlivosť*,¹²⁸ ale tiež recepcie medzi dotknutými osobami a subjektmi poskytnú ďalšie sondy v záležitostiach, ktoré sa dostali na stôl vládneho komisariátu na ochranu pamiatok a nadväzujúcich úradov pamiatkovej služby. ■

¹ PLACHT, Otto – HAVELKA, František (eds.). *Príručka školské a osvetové správy pro potřeby služby školských a osvětových úřadů a orgánů*. Praha, 1934, s. 1659.

² MOKRIŠ, Radoslav (ed.). *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice, 2005, s. 11.

³ Mesto Prešov *nariadením o zachovaní historických a umelecky prevedených fasád budov na Hlavnej ulici* prikázalo ponechať a pri nových stavbách budovať vysoký štít s tvaroslovím tzv. „hornouhorskej renesancie“; por. ŽAŽOVÁ, Henrieta. Veľká vojna a ochrana pamiatok. In *Monument revue*, roč. 3, 2014, č. 1, s. 6.

⁴ Zákon č. 5/1889 čes. z. z., o stavebnom poriadku pre Čechy (český stavebný poriadok); zákon č. 40/1886 čes. z. z., o stavebnom poriadku pre hlavné mesto Prahu (pražský stavebný poriadok); zákon č. 64/1894 mor. z. z., o stavebnom poriadku pre Moravu (moravský stavebný poriadok); zákon č. 63/1894 mor. z. z., o stavebnom poriadku pre zemské hlavné mesto Brno, hlavné mesto Olomouc, mestá Jihlavu a Znojmo a pre ich predmestské miesta (brniansky stavebný poriadok); zákon č. 26/1883 sliez. z. z., o stavebnom poriadku pre Sliezsko.

⁵ CIULISOVÁ, Ingrid. *Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane: obnova stredovekej architektúry Slovenska*. Bratislava, 2000, s. 9-128.

⁶ FIEBER, Henrich. *Psychológia reštaurovania pamiatok I.* (1912). Preklad Peter Buday. In *Monument revue*, roč. 4, 2015, č. 1, s. 60-63; ORIŠKO, Štefan – BUDAY, Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)*. Bratislava, 2017, s. 18-19.

⁷ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej A PÚSR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. PO), Dodatky, inv. č. 11: Vládni komisariát pro zachování uměleckých památek, bez čísla, 4. 7. 1919.

⁸ Ing. Štefan Janšák (1886 – 1972), stavebný inžinier, národohospodár, archeológ. V rokoch 1907 – 1914 študoval na Vysokom učení technickom v Brne, krátko praktikant v ateliéri M. M. Harminca. Koncom roku 1918 tajomník tzv. Dočasnej vlády v Uh. Skalici, od 1919 vládny referent verejných prác, potom prednosta štátnej stavebnej služby, činný pri vrchných a ústredných správnych orgánoch na Slovensku. V rokoch 1945 – 1948 šéf prezídia a námestník povereníka dopravy a verejných prác. Od záveru dvadsiatych rokov samouk a priekopník v odbore archeológie, ktorý ďalej rozvíjal na dôchodku, 1945 – 1962 predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti a 1962 – 1972 Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV.

⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 8: Vládni komisariát pro zachování uměleckých památek, č. 88/19, 9. 7. 1919. – Úradné zoznamy obcí Uhorska vydal Ústredný štatistický úrad (KSH) v rokoch 1863, 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1895 (uvádzané aj nemaďarské pomenovania obcí), 1900, 1902, 1907 a 1913; por. MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava, 1998, s. 12.

- ¹⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 8: Župan bratislavskej župy a mesta Bratislavy, č. 11.215/19, 19. 7. 1919.
- ¹¹ Zákony uhorského štátu (vydané v maďarskom jazyku) počas jeho trvania prekladali do slovenského alebo nemeckého znenia, nemali však relevanciu v administratívnej a súdnej praxi. Minister pre správu Slovenska nariadením zo 7. 2. 1919 prikázal obciam a ďalším orgánom inventarizovať jestvujúce preklady právnych predpisov a tieto zoznamy v termíne do 15. 3. 1919 poskytnúť župnému úradu, predsedovi územne príslušného súdu a „Prekladateľskému úradu v Bratislave“; por. *Úradné noviny*, roč. 1, 28. 2. 1919, č. 6, s. 3.
- ¹² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 12: Vládny komisariát na zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku (ďalej Vládny komisariát), č. 132/19, 9. 8. 1919.
- ¹³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 11: Vládny komisariát, č. 126/19, 4. 8. 1919; – Vládny poradca pre zdravotníctvo, prípis, č. 2614 zdrav./19, 6. 8. 1919; – Vládny referent pre verejné práce, prípis, č. 3538 v.p./19, 19. 8. 1919.
- ¹⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 11: Vládny komisariát, č. 126/19, 21. 8. 1919.
- ¹⁵ Nariadenie č. 155/1919 (8380 prez.) o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, por. *Úradné noviny*, roč. 1, 31. 10. 1919, č. 32-33, s. 14-15.
- ¹⁶ K osobnosti a pôsobeniu pred rokom 1919 najmä ŠOPÁK, Pavel. Jan Hofman – pokus o portrét. In *Umění*, roč. 51, 2003, č. 2, s. 108-121.
- ¹⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2958: Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku (ďalej Štátny referát), č. 447/38, 8. 2. 1938.
- ¹⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 38: Vládny komisariát, č. 567/19, 4. 12. 1919.
- ¹⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 32: Vládny komisariát, č. 462/19, 17. 11. 1919. – Kauzu uvádza tiež OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 4-5.
- ²⁰ Bohumil Mathesius (1888 – 1952), český básnik, prekladateľ a literárny vedec (rusista), v roku 1919 vojenský dobrovoľník na Slovensku, po demobilizácii úradník tunajšej administratívy do roku 1921.
- ²¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 32: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 57.299/6288 n. o., 22. 11. 1919.
- ²² A PÚSR, f. PO, šk. 17, Brezová pod Bradlom: Predstavenstvo obce Brezová, 28. 6. 1919; – Vládny komisariát, č. 72/19, 2. 7. 1919.
- ²³ BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Samo Jurkovič*. Bratislava, 2009, s. 12, 110.
- ²⁴ Ref. 4.
- ²⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 118: Vládny referát pro veřejné práce, odd. pozemní stavby, č. 8834/II/3406/20, 28. 5. 1920.
- ²⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 221: Vládny komisariát, č. 3574/20, 18. 11. 1920.
- ²⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 257: Vládny referát veřejných prác, č. 5335/II-21, 25. 3. 1921.
- ²⁸ Ref 27; A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 257: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 31.711/21, 30. 3. 1921.
- ²⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 517, 525: Štátny referát, č. 2259/22, 25. 10. 1922; – Arch. Vladimír Zákrejs, prípis, nedat.
- ³⁰ K trnavskej regulácii najpodrobnejšie ŠIMONČIČ, Jozef. Územný plán mesta Trnava v rokoch 1919 – 1944. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238 – 1988*. Bratislava, 1991, s. 270-296; por. tiež ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (ed.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava, 1988, s. 286, 322; FOLTYN, Ladislav. *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939*. Bratislava, 1993, s. 40.
- ³¹ A PÚSR, f. PO, šk. 102, Trnava: Mešťanosta mesta Trnavy, č. 7162/21, 28. 5. 1921; – Výtah zo zápisnice zastupiteľského zboru mesta Trnavy, 11. 7. 1921.
- ³² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 288: Vládny komisariát, č. 1687/21, 4. 7. 1921, tiež poznámka na spisovom obale.
- ³³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339: Vládny komisariát, č. 2840/21, 4. 11. 1921, 18. 11. 1921.
- ³⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339: Služnovský úrad v Spišskej Sobote, č. 8720/21, 2. 12. 1921; – Služnovský úrad Kežmarok, č. 5633/21, 20. 12. 1921; – Služnovský úrad slovenskonovomestského okresu, Dolné Michalany, č. 7312/21, 25. 11. 1921.
- ³⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339: Služnovský úrad vo Veľ. Topolčanoch, č. 16.435/21, 26. 11. 1921; – Služnovský úrad v Ždani, č. 6262/21, 26. 11. 1921.
- ³⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339: Hlavnoslužnovský úrad v Brezne, č. 10.157/21, 22. 11. 1921.
- ³⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339: Župan Bratislavskej župy a mesta Bratislavy, č. 2522/22, 15. 2. 1922; – tamže, inv. č. 376: Župan Turčianskej župy, č. II/106-22, 24. 1. 1922; – tamže, inv. č. 374: Župan župy Sárišskej, č. 661/22, 24. 1. 1922.
- ³⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 340: Vládny komisariát, č. 2887/21, 10. 11. 1921.
- ³⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 349: Rada mesta Kežmarku, č. 5784/21, 29. 11. 1921.
- ⁴⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 357: Vládny komisariát, č. 3106/21, 8. 12. 1921.
- ⁴¹ Prezídium plnom. min. pre správu Slovenska, č. 1.121/22-prez., 29. 1. 1922, por. *Zákony a nariadenia na ochranu pamiatok historických, pravekých a prírodných na Slovensku*, 3. vyd., Bratislava, 1924, s. 6-7; tiež OROSOVÁ, 2009, ref. 19, s. 4-5.
- ⁴² Ministerstvo verejných prác, č. 62.107-II., 16. 1. 1922, por. *Zákony a nariadenia...*, 1924, ref. 41, s. 8 (výňatok).
- ⁴³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 368: Vládny komisariát, č. 105/22, 14. 1. 1922; Ref. 33.
- ⁴⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 368: Županský úrad Zemplínskej župy, č. 1457/22, 7. 2. 1922; – Župan mesta Komárna a župy Komárňanskej, č. 811/22, 14. 2. 1922; – Tekovský župan, č. 783/22, 14. 3. 1922.
- ⁴⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 384: Župan Hontianskej župy a mesta B. Štiavnice a Belej, č. 700/22, 31. 1. 1922.
- ⁴⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 382: Županský úrad župy Oravskej, č. 587/22, 5. 2. 1922.
- ⁴⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 353: Vládny komisariát, č. 3028/21, 3. 12. 1921; Nariadenie č. 32/1921 (10.872 prez.) o trestných sankciách na ochranu pamiatok na Slovensku, por. *Úradné noviny*, roč. 3, 17. 12. 1921, č. 51, s. 1.
- ⁴⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339: Vládny komisariát, č. 2840/21, (12. 1. 1922). Tlačovina pod názvom *Na ochranu historických, umeleckých a prírodných pamiatok na Slovensku* (1921) je zachovaná: A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 343; neskoršie doplnené vydanie (1924): Ref. 41. – Stelého interes nepochybne súvisel s prípravou jednotnej pamiatkovej legislatívy pre Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktorá vyústila do návrhu zákona o múzeách a ochrane starožitností a pamiatok (1931). Iniciatíva napokon zlyhala na prepájaní odborov múzejníctva a pamiatkarstva, ale tiež kvôli nepriechodnosti v zákonodarnom orgáne juhoslovenského štátu. Vyžiadané nariadenia ministra pre správu Slovenska zmienil v prehľade súdobého práva ochrany pamiatok: STELĚ, Franc. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji. In *Jugoslávskí historik časopis*, roč. 1, 1935, č. 1-2, s. 443. Základnú konzultáciu o záležitosti poskytl doc. Dr. Katja Mahnič z Lublanskej univerzity, Praha, 4. 4. 2019.
- ⁴⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 235: Vládny komisariát, č. 265/21, 28. 1. 1921.
- ⁵⁰ KYSUCKÝ, J. P. [Pöstényi, Ján] (ed.). *Pamätná kniha vysviacky slovenských biskupov*. Trnava, 1921; najnovšie JUDÁK, Viliam. Konsekrácia troch slovenských biskupov v Nitre v roku 1921. In LETZ, Róbert – JURČAGA, Peter (ed.). *Ján Vojtaššák : Biskup v dejinách 20. storočia*. Bratislava, 2018, s. 41-56. – Vzťah udalosti k ochrane pamiatok por. KOWALSKI, Tomáš. „Starý oltár menšej veľkosti hľadá sa...“ K dejinám obnovy pútnického miesta Skalka pri Trenčíne. In *Monument revue*, roč. 5, 2016, č. 2, s. 12-27.
- ⁵¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 240: Vládny komisariát, č. 395/21, 12. 2. 1921.
- ⁵² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 247: Vládny referent pre záležitosti cirkvi evanj., č. 378 odd. ev./21, 21. 2. 1921.
- ⁵³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 336: Vládny komisariát, č. 2791/21, 5. 11. 1921.
- ⁵⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 336: Košický biskupský úrad, č. 3017/21, 27. 11. 1921.
- ⁵⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 336: Administrátor biskupského úradu západného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Modre, č. 3504/21, 29. 11. 1921; – tamže, inv. č. 377: Administrátor biskupského úradu západného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku, č. 374/22, bez dát. (došlo 1. 2. 1922).
- ⁵⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 392: Vládny komisariát, č. 701/22, 17. 3. 1922.
- ⁵⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 401: Vládny referent pre záležitosti cirkvi evanj., č. 611 odd. ev./22, 31. 3. 1922.
- ⁵⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 401: Vládny komisariát, č. 900/22, 14. 4. 1922.
- ⁵⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 500: Referát ministerstva školstva a národnej osvetvy v Bratislave, č. 29.861/III-2/22, 29. 8. 1922; Ref. 53.
- ⁶⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 500: Štátny referát, č. 1956/22, 23. 11. 1922.
- ⁶¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 520: Štátny referát, č. 2334/22, 24. 10. 1922; – tamže, inv. č. 526: Biskupský úrad východného dištriktu cirkvi evanj. a. v. na Slovensku, č. 4677/22, 17. 11. 1922.
- ⁶² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 396: Vládny referent pre záležitosti cirkvi rímskokatolíckej, č. 4002 c. k./22, 22. 3. 1922.
- ⁶³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 549: Štátny referát, č. 85/23, 3. 1. 1923.
- ⁶⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 688: Štátny referát, č. 1844/23, 11. 8. 1923; – tamže, inv. č. 719: Referát Ministerstva školstva a národnej osvetvy v Bratislave, č. 50.358/III./23, 18. 9. 1923; – tamže, f. PO, šk. 90, Spišské Vlachy: Referát Ministerstva školstva a národnej osvetvy v Bratislave, č. 46.649/III-1/23, 31. 8. 1923.
- ⁶⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 256: Vládny komisariát, č. 974/21, 7. 4. 1921.
- ⁶⁶ Zákon zo dňa 30. 3. 1920, č. 235/1920 Zb. z. a n., určil pätnásť železničných stavieb, z nich na Slovensku: 1) Handlová – Horná Štubňa, 2) Červená Skala – Margecany, 3) Slivník – Trebišov, 7) Veselí nad Moravou/CZ – Nové Mesto nad Váhom, 8) Krupina – Zvolen, 9) Jablonica – Plavecký Mikuláš, 10) Myjava – Brezová pod Bradlom, 11) spojka pri Žabokrekoč (tzv. chynorianska

spojka), 12) Podolíneč – Orlov, 13) Tvrdošín – Oravská Polhora, 15) *dráha zprostředkující výhodné spojení se severním Slovenskem*.

⁶⁷ Zákon zo dňa 8. 2. 1921, č. 59/1921 Zb. z. a n.

⁶⁸ Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach, č. 135/21, (apríl/máj) 1921; por. *Zákony a nariadenia...*, 1924, ref. 41, s. 12-13.

⁶⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 364: Vládny komisariát, č. 2297/21, 28. 9. 1921; č. 3347/21, 22. 12. 1921.

⁷⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 733: Ministerstvo železníc, ústredný stavební správa, č. 52.454/23, 1. 10. 1923.

⁷¹ Nariadenie č. 12/1921 (2118/21. prez.) o ustanovení »Regulačnej a umeleckej komisie pre mesto Bratislavu a obce Petržalku a Karlovu Ves«; publikácia – *Úradné noviny*, roč. 3, 26. 3. 1921, č. 14, s. 1-2.

⁷² Plán na rozšírenie mesta Bratislavy (prof. Antal Palóczy) por. FOLTYN, 1993, ref. 30, s. 38-40, obr. 48.

⁷³ Ref. 71.

⁷⁴ Zákon č. 88/1920 Sb. z. a n., o zřízení státní regulační komise pro hlavní město Prahu s okolím (§ 1, § 18); tiež UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878 – 1939)*. Praha, 2010, s. 73, 138.

⁷⁵ JANKOVIČ, Vendelín. Kapitoly z dejín pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. In *Pamiatky/príroda*, 1976, č. 5, s. 37.

⁷⁶ Podrobnejšie OTTER-VOLKOVÁ, Terézia. Regulačia mesta Bratislavy. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 35-38; – PORUBSKÁ, Bronislava. Regulačia Bratislavy v medzivojnovom období. Súťaž na reguláciu okolia Michalskej brány. In *Monument revue*, roč. 2, 2013, č. 2, s. 32-37.

⁷⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 666: Štátny referát, č. 1571/23, 12. 7. 1923.

⁷⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 779: Vládny referát pre verejnú prácu, č. 22.958/23, 20. 11. 1923.

⁷⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 951: Štátny referát, č. 2542/24, 12. 11. 1924, záznam na spisovom obale.

⁸⁰ Zákon č. 269/1920 Sb. z. a n., ktorým sa upravujú pomery úradníku a zřízenců u státních úřadů a ústavů bývalého státu uherského.

⁸¹ Zákon č. 210/1920 Sb. z. a n., o prozatímní úpravě správy politické na Slovensku (§ 9).

⁸² Zákon č. 126/1920 Zb. z. a n.; Vládne nariadenie č. 310/1922 Zb. z. a n., ktorým sa zavádza župné zriadenie v niektorých častiach územia republiky Československej.

⁸³ Nariadenie vlády zo dňa 22. decembra 1922, č. 383/1922 Zb. z. a n., ktorým sa rušia niektoré štátne odborné úrady na Slovensku a ich pôsobnosť sa prenáša na župné a okresné úrady.

⁸⁴ Vyhláška č. 22/1923 Zb. z. a n.

⁸⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 670: Štátny referát, č. 1648/23, 17. 7. 1923. – Porada vládnej komisie mala vyčíslit náklady na adaptáciu Zvolenského zámku pre župný úrad, návrh napokon zamietla ministerská rada; por. OROSOVÁ, Martina. Výskum a obnova hradnej architektúry v medzivojnovom období. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*, 24, 2012, s. 12-13.

⁸⁶ Ref. 85 (1923).

⁸⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 675: Štátny referát, č. 1722/23, 26. 7. 1923.

⁸⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 700: Štátny referát, č. 1932/23, 21. 8. 1923.

⁸⁹ Súbeh na dodávku turbín, generátorov a rozvádzačov, žerjavu, príslušenstva vodného hospodárstva, potrubia, osvetlenia a telefónu oznámili *Úradné noviny*, roč. 4, 2. 12. 1922, č. 49, s. 22.

⁹⁰ Výsledok súťaže. In *Úradné noviny*, roč. 5, 10. 8. 1923, č. 32, s. 18.

⁹¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 770: Ministerstvo verejných prác, č. 8-3/157/77.498/23, 1. 11. 1923 (ministerstvu školstva; referátu verejných prác v Bratislave); – tamže: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 134.712/23-V., 14. 11. 1923.

⁹² Ochrana malebného rázu horských bystřín. In *Bratislavské noviny*, roč. 2, 12. 12. 1923, č. 284, s. 3.

⁹³ Por. WOLF, Josef. Vodní energie. In *Československá vlastivěda*, díl IX.: Technika. Praha, 1929, s. 477, 483-484; – ADAMUV, Pavel. Z dejín vodných elektrární na Slovensku. In *Vlastivědný časopis*, roč. 37, 1988, č. 3, s. 123, 126. – Autor ďakuje akciovej spoločnosti Stredoslovenská energetika za poskytnutie fotografickej dokumentácie z výstavby vodného diela na Starohorskom potoku.

⁹⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 257: Štátny referát, č. 798/21, 22. 12. 1924.

⁹⁵ Nález NSS č. 22.313/25, 13. 1. 1926; por. A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2379: Štátny referát, č. 1251/35, 27. 5. 1935; tiež JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*, 10, 1973, s. 37-38.

⁹⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1882: Rada mesta Bratislavy, č. 40.999/stav. II/32, 18. 4. 1932; – Štátny referát, č. 833/32, poznámka na spisovom obale, 13. 5. 1932.

⁹⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1010: Slovenské oddelenie ministerstva vnútra v Bratislave, č. 45.904/26 adm./2, 20. 2. 1927; – tamže, inv. č. 1317: Oddelenie ministerstva vnútra v Bratislave, č. 34.939/5/ai/27, 2. 12. 1927 (obežníky pre župné úrady).

⁹⁸ Pôsobnosť ministra pre správu Slovenska sa trvale obmedzovala počnúc jeho splnomocnením. V období 3. 2. 1927 až 30. 6. 1928 činnosť ministra

vlastne nahrádzala prostá expozitúra – oddelenie pražského rezortu vnútra; por. BIELIK, František. Vývin kompetencie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 4, s. 640; LETZ, Róbert a kol. *Slovenské územie v historickom kontexte*. Martin, 2017, s. 172.

⁹⁹ Zákon č. 125/1927 Sb. z. a n., o organizaci politické správy; Vládne nariadenie zo dňa 28. júna 1928, č. 94/1928 Zb., o presune pôsobnosti ministra s plnou mocou pre správu Slovenska alebo jeho úradu na krajský úrad v Bratislave.

¹⁰⁰ Napríklad A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2765: Krajský úrad v Bratislave, č. 10.186/12/37, 29. 1. 1937 (prehľad deviatich obežníkov za roky 1931 – 1935).

¹⁰¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2345: Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi, č. 5550/35, 12. 4. 1935; – Štátny referát, č. 865/35, 24. 4. 1935.

¹⁰² Prvá celoštátna porada pracovníkov ochrany pamiatok, 3. – 5. mája 1937; por. A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2860: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 78.900/37-V/1, 8. 6. 1937.

¹⁰³ Osobitná porada výlučne v slovenskom rámci, 16. a 17. mája 1938; por. A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3018: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 39.906/38-V/1, 3. 5. 1938; podrobnejšie OROSOVÁ, 2009, ref. 19, s. 8-10.

¹⁰⁴ Ref. 17; por. tiež HOFMAN, Ján. Úprava ochrany pamiatok po prevrate na Slovensku. In HALLA, Ján (ed.). *Šrobárová sborník k 70. narodeninám*. Bratislava, [1938], s. 124-125.

¹⁰⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2192: Štátny referát, č. 1489/34, 14. 7. 1934.

¹⁰⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2241: Štátny památkový úřad pro Moravu a Slezsko v Brně, č. 1150/34, 6. 10. 1934.

¹⁰⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2253: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 121.543/34-V/1., 16. 10. 1934; – Štátny referát, č. 2315/34, 29. 10. 1934.

¹⁰⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2428: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 136.765/35-V/1., 18. 7. 1935; – Štátny referát, č. 1942/34, 16. 9. 1935; – tamže, inv. č. 2463: Krajský úrad v Bratislave, č. 196.349/12/35, 19. 9. 1935.

¹⁰⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2597: Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 116.164/35-V/1., 20. 3. 1936; – Štátny referát, č. 1072/36, 10. 4. 1936; – tamže, inv. č. 2665: Krajský úrad v Bratislave, č. 127.282/12/36, 22. 6. 1936; – Štátny referát, č. 2083/36, 15. 7. 1936.

¹¹⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2708: Ministerstvo vnitra, č. 61.719/36, 14. 9. 1936; – tamže, inv. č. 2714: Ministerstvo veřejných prací, č. 25b-636/41 ai 1936 / 54.867, 8. 9. 1936; – Štátny referát, č. 3021/36, 20. 10. 1936.

¹¹¹ Opatrenie Stáleho výboru č. 261/1938 Zb. z. a n.

¹¹² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3165: Krajský úrad v Bratislave, č. 9.592 ai 1939, 16. 1. 1939; por. KOWALSKI, Tomáš – GULDAN, Patrik. Pamiatkové súbory, územia, ochranné pásma. Poznámky k dejinám a praxi v ochrane prostredia pamiatok. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*, 26, 2016, s. 112-113.

¹¹³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3114: Krajský úrad v Bratislave, č. 356.729/6-1938, 21. 11. 1938.

¹¹⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 81, Púchov: Obvodné notárstvo Púchov nad Váhom, č. 2904/37, 14. 5. 1937; – Štátny referát, č. 1608/37, 4. 6. 1937; – Obvodné notárstvo Púchov nad Váhom, č. 3773/37, 28. 6. 1937.

¹¹⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 81, Púchov: Krajský úrad v Bratislave, č. 83.358/12/35, 22. 3. 1935; – Štátny referát, č. 668/35, 28. 3. 1935.

¹¹⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2853: Krajský úrad v Bratislave, č. 164.215/12/37, 23. 6. 1937; – Štátny referát, č. 2070/37, 4. 8. 1937, záznam na spisovom obale.

¹¹⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 57, Liptovský Hrádok: Krajský úrad v Bratislave, č. 237.881/12-37, 27. 8. 1937; – Štátny referát, č. 2801/37, 6. 10. 1937.

¹¹⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3041: Obecná rada veľkej obce Vrútky, č. 1976/38, 25. 6. 1938; – Štátny referát, č. 2110/38, 20. 7. 1938.

¹¹⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3271: Ministerstvo školstva a národnej osvěty v Bratislave, č. 146.790/39, 28. 10. 1939; k urbanistickému plánovaniu hlavného mesta bližšie HABERLANDOVÁ, Katarína. Nová Bratislava Josefa Mareka. In *Architektúra & urbanizmus*, roč. 51, 2017, č. 3-4, s. 162-175.

¹²⁰ Nariadenie Zboru poverenikov č. 128/1945 Zb. SNR o výstavbe miest a obcí na Slovensku.

¹²¹ Vyhláška ŠPŠÚ č. 90/1946 Zb. SNR, ktorou sa vydáva návod na vyhotovenie regulačných plánov miest a obcí na Slovensku.

¹²² Zákon č. 86/1946 Sb., o stavební obnově.

¹²³ Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 37/1945 Zb. SNR o štátnych stavebných úradoch.

¹²⁴ Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 96/1945 Zb. SNR o niektorých opatreniach, súvisiacich so zrušením župnej samosprávy.

¹²⁵ Zákon č. 280/1949 Sb., o územním plánování a výstavbě obcí.

¹²⁶ Vládní nařízení č. 57/1953 Sb., o působnosti Ministerstva vnitra v oboru územního plánování a výstavby obcí a v oboru péče o technické služby národních výborů.

¹²⁷ Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách; Zákon Slovenskej národnej rady č. 7/1958 Sb. SNR o kulturných pamiatkach (§ 6).

¹²⁸ JANKOVIČ, 1973, ref. 95, s. 38.

Prístav v Bratislave - srdce obchodu

TEREZA BARTOŠÍKOVÁ

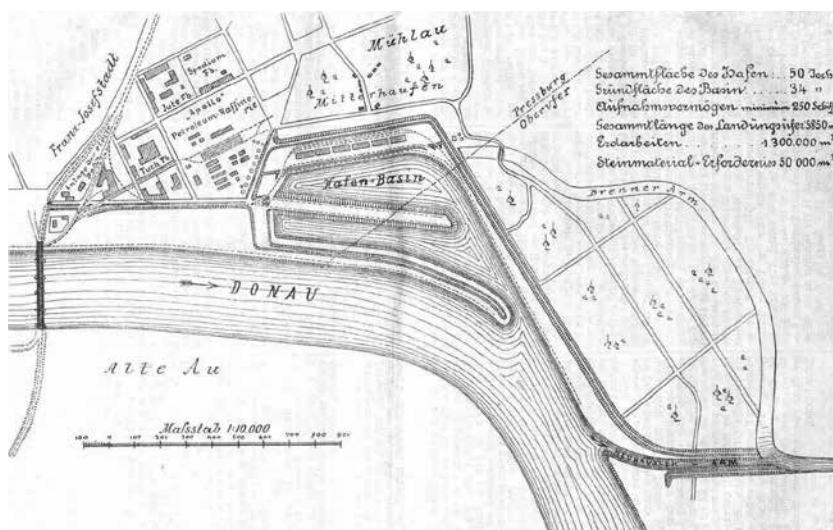
Najvýznamnejším prírodným elementom ovplyvňujúcim polohu a situáciu zástavby Bratislavy bol Dunaj. Na základe zachovaných grafických plánov je možné sledovať zmeny podoby miesta dnešného Zimného prístavu od 17. storočia do súčasnosti.

Dunaj pred Lanfranconiho reguláciou (1886 – 1896) dosahoval šírku koryta takmer 500 – 600 m, teda približne dvojnásobnú oproti dnešnému stavu. Územie, ktoré je dnes nazývané Zimný prístav, tvorilo v minulosti ľavý breh Dunaja, dunajské rameno (nazývané aj čalovské, novozámocké, brennerské a i.) a ostrov Brenner. Na rozdiel od dnešného regulovaného toku sa v minulosti hlavný tok Dunaja v týchto miestach na obe strany rozvetvoval a utváral tak sieť ramien a ostrovov (vnútrozemskú deltu). Rieka sa pomerne často pretvárala vplyvom prírodných procesov, ako aj zmien vyvolaných ľudskou činnosťou, s dosahom na veľkú vzdialenosť v smere toku. Štúdie o vývoji koryta Dunaja v okolí Bratislavy v období od roku 1712 do súčasnosti publikoval Peter Pišút.¹

V Bratislave je doložených v rôznych časových obdobiach viacero prístavov. *Tranzit po Dunaji zachytávajú písomné pramene už v roku 903 – 905 v raffelstattskej colnej tarife, kde sa spomína soľ, prepravovaná nemeckými obchodníkmi na lodiach po Dunaji až na trh Moravanov.*² Prístav na čalovskom Dunaji sa spomína k roku 1375, v súvislosti s kráľovským potvrdením oslobodenia Bratislavčanov od platenia mýta.³ Popri tomto prístave v stredoveku existovali aj prístavy vo Vydrici pri Vodnej veži a Vrakuni.⁴ Historické písomné zmienky o prístavoch, prevozech a mýtach v okolí Bratislavy spracoval v štúdiu Juraj Šedivý.⁵ Brody alebo prievozy boli zároveň spravidla spojené s funkciou prístavu – spomínajú sa už v mestskom privilegii Ondreja III. z roku 1291. Panovníci v nasledujúcich rokoch pravidelne udeľovali bratislavským lodníkom a prístavom rôzne privilegia: napríklad v roku 1297 povoľuje Ondrej III. vyvážať tovar z Uhorska do Rakúska výlučne bratislavským lodníkom. V roku 1374 Ľudovít I. zakázal žiadať od Bratislavčanov mýto z tovaru vezeného po Dunaji. Kráľ Žigmund udelil v roku 1402 mestu Bratislava právo skladu a právo voľne prevážať tovar po Dunaji.⁶

Pohľadnica s víziou budúcej podoby prístavu z roku 1899. Zdroj: hungaricana.hu.

Plán výstavby prístavu, 1898. Zdroj: Pressburger Zeitung, 10. apríl 1898, s. 6.

Skrotenie rieky

Snahu o skrotenie rieky pri Bratislave zaznamenal Matej Bel, keď popísal dôležitosť výstavby hrádzí pre stabilizovanie brehov, obmedzenie povodňových škôd a lepšiu splavnosť rieky.⁷ V roku 1773 bolo ustanovené Riaditeľstvo vodnej plavby a navigácie, ktoré dostalo za úlohu regulovať Dunaj pri Bratislave. Vtedy vybudovali niekoľko hrádzí prehradzujúcich bočné ramená. V ich dôsledku zrýchlili prietok vody v hlavnom koryte, ktorý ale vyvolal eróziu brehov v Petržalke a na Mlynských nivách. Následne vybudovali kamenné výhony na usmernenie hlavného toku pri malej vode. V archívoch sa čiastočne zachovali plány týchto diel a rovnako aj plány hrádzí, kotvených na drevených pilótach. Hrádze čiastočne dokázali plniť svoju funkciu,

ale boli pravidelne v menších alebo väčších rozsahoch poškodzované ľadochodom a povodňami. *Regulačné práce sa naplno rozbehli v druhej polovici 19. storočia po vydaní Dunajských plavebných aktov v roku 1856 a prepojení Dunaja so svetovou námornou dopravou.*⁸

Mimoriadne významnou osobnosťou v dejinách mesta bol mešťanosta Heinrich Justi (v úrade v rokoch 1867 – 1875), ktorý inicioval vybudovanie novej dunajskej hrádze a nábrežia. Časť nábrežia vystavali z materiálu rozobratého korunovačného pahorka.⁹ Justi inicioval pilótotovanie a reguláciu mestského brehu Dunaja, vytvorenie a zavedenie stavebného poriadku, všeobecnej kanalizácie a dláždenia ulíc.

Najzásadnejšiu zmenu, zachovanú v Bratislave do dnešných dní, znamenala regulácia toku Dunaja na tzv. strednú vodu v rokoch 1886 – 1896. Realizovala sa podľa plánov Graziosa Eneu Lanfranconiho z roku 1881.¹⁰ Dopusiaľ najrozsiahlejšia a najkomplexnejšia prestavba zahŕňala vybudovanie brehov plavebnej dráhy v súvislej šírke 300 m. Úprava si vyžiadala skrátenie toku priepichmi zákrut a nasýpaním nových brehov pri existujúcom koryte. Celkovo upravili 80 km koryta Dunaja. Vybudované brehy boli strmé, šikmé, pomerne vysoké, opevnené lomovým kameňom z Devína a Dunaalmásu. Nábrežné hrádze v rozstupoch vybavili schodíkmi, ktoré viedli k riečnej hladine. Dunajské nábrežie sa stalo z pohľadu od rieky dominantným prvkom mesta, často zachyteným na historických vyobrazeniach, pohľadniciach a fotografiách.¹¹

Po spevnení dunajského nábrežia a zasypaní pôvodného brennerského ramena sa bratislavský prístav nachádzal na nábreží smerom od mestskej sýpky po prúde rieky. Stálo tu niekoľko prízemných drevených a drevomurovaných skladov, preklad tovaru sa vykonával ručne a pomocou zvieracej sily. Od postavenia železničného mosta a spojenia dunajského nábrežia železničnou traťou sa urýchlila doprava tovaru do skladov. Prístav v tom čase slúžil nákladnej i osobnej doprave. Počas povodní a ľadochodov však lode neboli chránené, keďže Bratislava nemala tzv. zimný prístav ako útočisko lodí.

Brennerské rameno Dunaja zasypali v roku 1892. Vzniknutý priestor vyrovnali na výstavbu novej priemyselnej štvrte mesta, železnice a prístavu. V roku 1897 sa začalo na území medzi pôvodným hlavným tokom Dunaja a brennerským ramenom (na stabilnom katastri *Érsekujvárvagy Brenner ág*) s výstavbou Zimného prístavu.

Budovanie Zimného prístavu v Bratislave

Prístavy poznáme nábrežné a s prístavnými bazénmi. Bratislava disponovala do začiatku 20. storočia iba prístavom nábrežným. Výhodou prístavov, umiestených mimo koryto vodnej cesty je v tom, že prevádzka je sústredená a umožňuje racionálnejšie využitie prístavných zariadení

Pohľad na prístavné bazény, 1922. Zdroj: Archív PÚ SR.

(žeriavy, sklady, skládky, dopravné komunikácie), a zároveň poskytujú lodiam väčšiu ochranu. Nevýhodou tohto druhu prístavu sú vysoké náklady na zemné práce pri ich výstavbe.¹²

Prístav sa delí na akvatoriálnu časť, prístavné nábrežia a teritoriálnu časť.

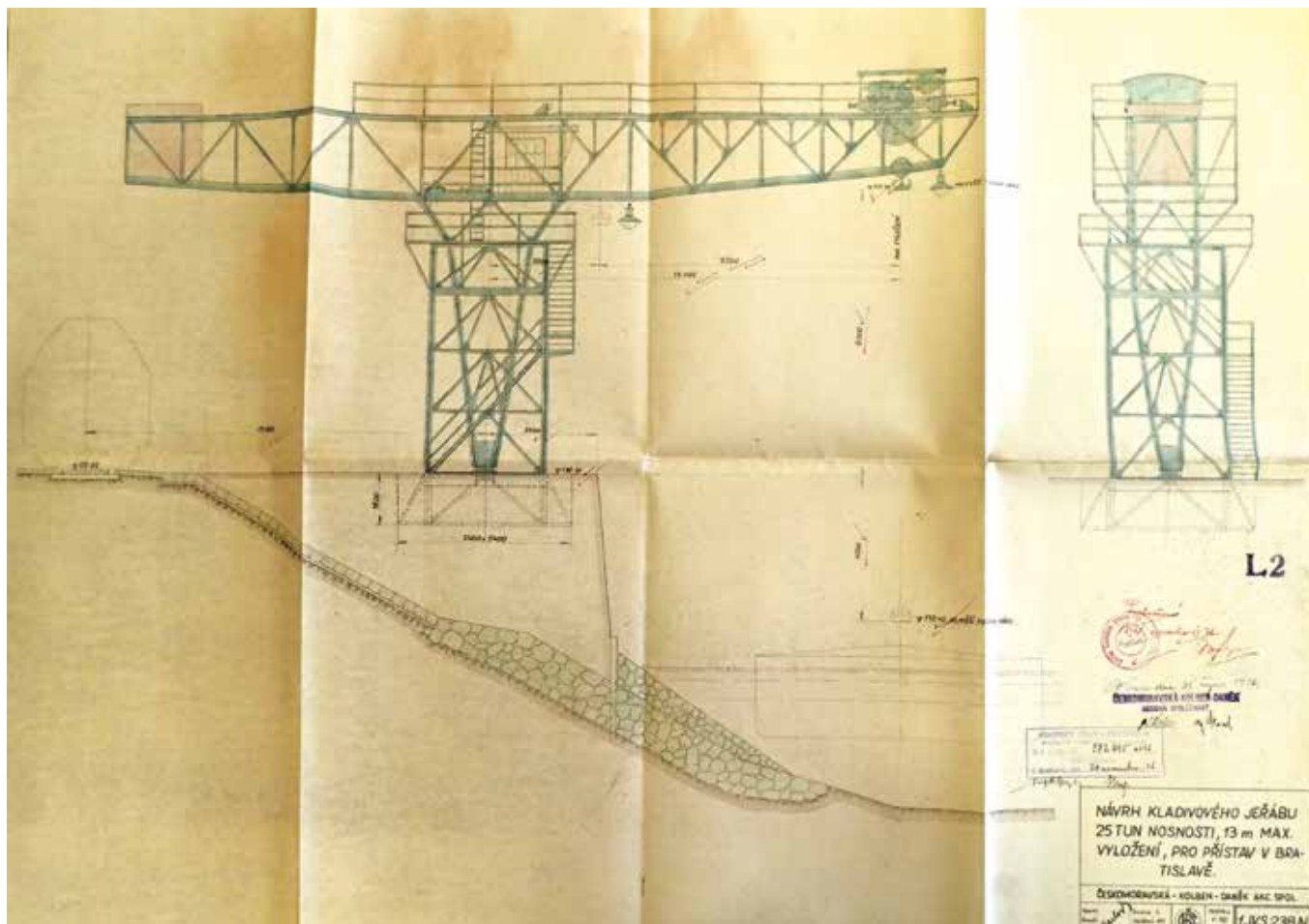
- Akvatoriálna časť prístavu – vjazd do prístavu, obratisko lodí, kotviská, prístavné bazény;
- Prístavné nábrežie, prístavné hrany – kotviace prvky (dalby, bitvy, pilóty, bóje, uväzovacie kruhy), nárazníky, schody a rebríky, záchranné kruhy;
- Teritoriálna časť prístavu – skládky, skladiská, opravárenské dielne, bezpečnostné, zdravotné a sociálne zariadenia, administratíva, cesty, koľajiská a žeriavové dráhy.

Zimný prístav v Bratislave, vytvorený odčlenením brennerského ramena od hlavného toku Dunaja východne od centra mesta sa spolu so železničnou traťou stal srdcom priemyselnej zóny mesta, ktorá na prelome 19. a 20. storočia vznikala na Mlynských nivách.

O výstavbe Zimného prístavu s prístavnými bazénmi sa začalo uvažovať na konci 19. storočia. Pôvodne malo ísť len o menší prístav, umožňujúci kotvenie lodí v nepriaznivom počasí. V Budapešti sa uvažovalo o výstavbe niekoľkých malých zimných prístavov pozdĺž Dunaja. Napokon ministerstvá orby (poľnohospodárstva) a dopravy dohodli vybudovanie väčšieho zimného prístavu pre 200 lodí v Bratislave, ktorý by zároveň slúžil aj ako obchodný prístav.¹³ Plány sa však začali realizovať až v roku 1897. Noviny *Preßburger Zeitung* z obdobia začiatku výstavby prístavu uvádzajú, že *pôvodne sa počítalo len s malým zimným prístavom, zatiaľ čo v súčasnosti nám tu vyrastá najväčší riečny dopravný prístav, aký kedy Uhorsko malo. (...) Nový prístav je hodný toho, aby sa Bratislava oň zaujímala, pretože jeho dokončenie bude predstavovať v budúcom vývoji mesta rozhodujúci míľnik smerom k dobrému.*¹⁴ Budapeštiansky prístav v čase začiatku výstavby bratislavského ešte nestál.

Plány na stavbu prístavu vypracoval tunajší kráľovský Inžiniersky úrad riečnej plavby pod vedením ministerské-

Návrh 25 t žeriavu. Zdroj: MV SR, Slovenský národný archív, fond Krajský úrad v Bratislave – vodohospodárska služba, šk. 637.

ho vrchného inžiniera Schmiedthauera. Konkurz na pozemné práce, vypísaný prostredníctvom inžiniera Fabryho, bol v novembri 1897. Ich vykonaním bol vzápätí poverený podnikateľ Eugen J. Kis,¹⁵ významný staviteľ inžinierskych stavieb a mostov.¹⁶ Bagrovacie práce realizovala uhorská Stavebná spoločnosť z Budapešti, jej subdodávateľom bola firma Lázár und Mittelmann.¹⁷

Na stavbu prístavu použili pozemky poniže starého výústenia ramena Brenner a územie medzi záhonom Mitterhaufen (východne od Čulenovej ulice) a Dunajom, takže musela byť do plánu zahrnutá aj väčšia časť chotára obce Prievoz. Na tento účel mestu vyčlenili rozsiahle lesné pozemky v Mühlau (Mlynské nivy) a ďalšie lesné pozemky odkúpili od Pálffyovského seniorátu. Plocha sa rozkladala na 50 katastrálnych jutrách, z ktorých až 34 zabral samotný prístavný bazén. Na zvyšku sa mali nachádzať brehy, železničná stanica a sklady. Prístav projektovali tak, aby pojal 200 lodí, ktoré mali mať k dispozícii 5 850 metrov brehu. Na vybudovanie prístavu podľa plánu museli presunúť 1 300 000 metrov kubických zeminy, z toho práca s kameňom tvorila 50 000 kubíkov.¹⁸

Pri stavbe prístavu išlo o mimoriadne rozsiahly a nákladný stavebný počín, ktorý si vyžiadal nasadenie niekoľko tisíc ľudí. Len vo februári 1898 pracovalo na stavbe 8 062 kopáčov, 4 700 povozníkov, 730 mužov pri koľajovej dráhe, 230 kamenárov a 1 000 nádenníkov rôznych kategórií, teda spolu 14 722 osôb¹⁹ (pravdepodobne sa údaje v Pressburger Zeitung uvádzali v osobodňoch za mesiac). V novinách

z roku 1901 sa uvádza: *Zemné práce, teda vybagrovanie oboch 34 jutár veľkých bazénov, ktoré sú v stave pojať 250 lodí, bude ukončené tejto jesene, rovnako ako aj väčšia časť kamenných obkladov násypových svahov. Ostatné práce, ako napríklad pokladanie prístavnej železnice, ktorá má dĺžku zhruba 10 kilometrov, budú dokončené na budúci rok. Prístav však už bude tejto zimy schopný plniť svoju úlohu, to jest chrániť lode pred ľadom. Je to kolosálny kus práce ak si uvedomíme, že bolo treba premiestniť nie menej ako pol druhu milióna kubíkov zeminy a štrku a 50 000 kubíkov kamenia na vydláždenie 5 850 metrov dlhého násypového svahu. Suchá práca, teda odhrabávanie terénu po úroveň dva metre nad nulovým bodom bratislavskej hladiny, boli dokončené v januári 1899. V tomto roku práce potom nepokračovali, pravdepodobne preto, lebo chýbali potrebné financie. Začiatkom minulého roka sa začalo s bagrovaním. Tieto práce mal na starosti bager „Miklós“, najväčší bager na Dunaji, s denným výkonom 4 200 kubíkov. (...) Okrem toho je práve teraz v pláne montáž takzvaného exkavátora, ktorý bude mať za úlohu úplne zneškodniť starý kamenný ostroh, postavený za Márie Terézie, ktorý vyčnieva priečne do Dunaja a jeho zvyšky sú pri nízkej hladine nebezpečné pre lode. Náklady na presun zeminy, bagrovanie, kopanie, navrhovanie hrádzí, obklady násypov a naprojektované nábrežia budú stáť štát okolo dvoch miliónov korún.*²⁰

Práce na prístave zahŕňali vybudovanie vyvýšeného platá, úpravu terénu, rozsiahle zemné práce pod úrovňou hladiny Dunaja aj vybudovanie ochranných protipovodňo-

vých hrádzí a sústavy vlečkových tratí a ciest, zabezpečujúcich dopravnú obsluhu prístavu. Nasledovala výstavba skladov, skládok, colníc, sociálneho vybavenia prístavu. K technickému vybaveniu patrili kotviace prvky, v neskoršom období žeriavové dráhy, žeriavy a pneumatické dopravníky, čerpace stanice, vlečkové trate a i.

V Bratislave sa preklad tovaru prevádzal ručne až do roku 1916, keď spoločnosť DDSG postavila žeriav Parpol.²¹ Prechod od ručného prekladania tovarov k mechanickému prekladu podmienili najmä ekonomické faktory – zvyšujúce sa mzdy prístavných robotníkov, nutnosť rýchlejšieho prekladu a kratších prestojov tovaru v prístavoch. Hoci mechanické prekladacie zariadenia vyžadovali vysoké obstarávacie náklady, prevádzka sa zlacnila. Pri vyššom obrate tovaru v prístavoch bol mechanický preklad efektívnejší a rentabilnejší ako preklad ručný. Bratislavský prístav nadobudol len elektrické žeriavy, parné tu – na rozdiel od prístavov na rieke Labe – nevyužívali.²² Po prvej svetovej vojne sa začalo s prestavbou bratislavského prístavu na moderný nákladný riečny prístav.

Bratislavský prístav – brána k zahraničnému obchodu pre Československo

So zmenou politickej situácie po prvej svetovej vojne nastala „zlatá éra“ výstavby v bratislavskom prístave. Po roku 1918 sa Zimný prístav začal vďaka mohutnej finančnej podpore československého štátu stávať aj prístavom obchodným. Bol vypracovaný päťročný plán jeho prestavby, ktorý sa okamžite začal realizovať a v roku 1922 už prístav poskytoval štátne skladiská v rozsahu 7 000 m² a súkromné skladiská vo výmere 9 000 m². K dispozícii stáli dva žeriavy mostové, 6 poloportálové, 1 obilný exhubtor a jeden portálový žeriav s celkovou dennou výkonnosťou 250 vagónov.²³ Len medzi rokmi 1920 – 1922 postavili päť štátnych murovaných skladísk č. 6, 8, 9, 10, 11 a trojposchodové železobetónové skladisko č. 7, ktoré dodatočne odkúpil štát.²⁴ Severný bazén mal pôvodne iný pôdorys ako v súčasnosti – ukončenie malo na prelome 19. a 20. storočia skosený tvar. Vzhľad ukončenia bazéna sa zmenil pravdepodobne medzi rokmi 1918 – 1922, keďže v dokumente z roku 1922 je zaznamenané zasypanie západného cípu bazéna v cene 500 000 Kč.²⁵ Úprava bola realizovaná pravdepodobne kvôli nutnosti vybudovania nových vlečkových tratí a vyhábacích koľají, ktorých polomer by zasahoval do severného bazéna.

Pravdepodobne v roku 1928 severnú prístavnú hranu severného bazéna a východnú prístavnú hranu prebudovali zo šikmých hrán na hrany kolmé. Z územia odstránili inundačnú hrádzu, ktorú presunuli ďalej od prístavných bazénov. Na jej mieste postavili sklady č. 14, 15, 17 a 18. Pri ich výstavbe prebudovali hrany bazénov zo šikmých kamených svahov na kolmé betónové gravitačné hrany.²⁶ V nábrežnej hrane pri vjazde do prístavu sa nachádzal tzv. sklz (*spoušťka*), využívaný pravdepodobne na spúšťanie lodí, ženijných zariadení pri vojenských cvičeniach a na začiatku 20. storočia pravdepodobne aj pri spúšťaní dreva – pltí. Sklz čiastočne zmenšili pri výstavbe skladov č. 17 a 18, približne

v rokoch 1928 – 1929, keď predpokladáme aj prebudovanie časti prístavnej hrany pri skladoch na kolmé hrany.

Západné ukončenie južného bazéna v tridsiatych rokoch čiastočne upravili a prebudovali na lodný výťah pre spúšťanie lodí.²⁷ Výťah (evidovaný ako národná kultúrna pamiatka pod č. 11964/2) bol dôležitou súčasťou tzv. „staršej lodenice“, pričom práve v zimnom období sa vykonávali údržby lodí, ktoré zimovali v tomto prístave.

Od začiatku prevádzky musel prístav bojovať s výrazným zanášaním vjazdu a oboch bazénov. Od roku 1933 tento problém riešil profesor Antonín Smrček,²⁸ expert pôsobiaci v Laboratóriu vodných stavieb pri Vysokej škole technickej v Brne. Porovnaním vývoja zanášania s aktuálnymi stavmi vody a skúškou na fyzickom modeli prístavného vjazdu testoval a navrhol najvhodnejšie stavebné úpravy proti zanášaniu.²⁹ Na základe výskumu z Brna vypracovali v rokoch 1935 – 1937 plány na zvýšenie ostrohu pri vjazde do prístavu a vybudovanie výhonov, aby sa obmedzilo zanášanie vjazdu.³⁰ V plánoch sa spracovávali rôzne podoby výhonov, v reálnych podmienkach úpravu vjazdu otestovali v roku 1938, kde je zaznamenaný priebeh zanášania s novým ostrohom a výhonom.

Vystrojenie prístavných hrán postupne modernizovali. Medzi najdôležitejšie zlepšenia patrilo zvyšovanie prekladacích kapacít. Jedným z najvýznamnejších žeriavov v bratislavskom prístave bol žeriav s nosnosťou 25 t, ktorý vedľa Starého mosta postavila strojárka spoločnosť Českomoravská-Kolben-Daňek (ČKD) Praha. V čase výstavby tesne pred druhou svetovou vojnou išlo o najväčší prístavný žeriav v Československu a jeden z najväčších na Dunaji.³¹

Sklad č. 7 po bombardovaní počas druhej svetovej vojny. Foto: Pavol Poljak, 1944. Zdroj: Slovenská národná galéria, UP-DK 2546.

Sklad č. 7 pred obnovou. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 3793.

Zásadne sa prístav ocitol v centre diania aj počas druhej svetovej vojny. Nemecko používalo prístav pre prekládku odvlčenej koristi z východného frontu do Nemecka, na zásobovanie armád, a tiež na odsuny Židov a ich majetku. V prístave bol vybudovaný nový prízemný sklad č. 16 s drevenou konštrukciou. Bombardovanie na konci vojny výrazne poškodilo prístav, sklady, prekladacie zariadenia i loďstvo.³² Najničivejší bol nálet 16. júna 1944. Bomby na prístav dopadali opäť 20. septembra 1944 a napokon 7. a 21. februára 1945. *Prechod frontu a jeho deštruktívne následky sa negatívne podpísali aj v oblasti vodnej dopravy. Údaje o vojnových škodách máme k dispozícii z hlásení Slovenskej, respektíve už Československej Dunajplavby, uč. spol. v Bratislave a zo Združenia slovenského priemyslu z jesene 1945. Náletmi angloamerického letectva zo dňa 16. júna 1944 bola zničená väčšina prístavných štátnych skladov v prevádzke Poriečneho plavebného úradu. Niektoré sklady alebo ich časti boli prenajaté jednotlivým firmám, ktorým nálety zničili tovar. Ministerstvo národnej obrany po zničujúcich náletoch*

ustanovilo v prístave tzv. Veliteľstvo prístavnej oblasti, ktoré kontrolovalo pohyb osôb a tovaru vo všetkých skladoch a po celom areáli prístavu. Išlo v podstate o vojenskú stráž, ktorá dohliadala na objekty, patriace pod Poriečny plavebný úrad, Československú Dunajplavbu, rafinériu Apollo a v prístave dislokované obchodné firmy. Tento akt bol už len symbolický, pretože po náletoch Veliteľstvo prístavnej oblasti strážilo len trosky. (...) Medzi najvyššie položky patrili škody na budovách (58,9 mil. Kčs), na strojoch a zariadeniach (292 mil. Kčs), na surovinách, polotovarochoch a hotových výrobkoch (19,5 mil. Kčs), zastavením výrobných činností a prevádzky prístavov (25 mil. Kčs) a znížením hodnoty majetku (61,5 mil. Kčs). SDP len postupne prekonávala dôsledky leteckých útokov a ďalších bojových operácií. (...) Bratislavský prístav podstúpil rozsiahlu rekonštrukciu v rokoch 1946 – 1947, čo súviselo s dvojročným hospodárskym plánom.³³ Obnovenie prekládky v bratislavskom prístave v pôvodnom rozsahu začalo po roku 1948, keď Dunaj odmiňovali a prístav zbavili najhorších následkov bombardovania. V roku 1948 už boli nanovo postavené prístavné sklady č. 12, 14 a 18 a obnovené sklady č. 7 a 17.

Významné skladové objekty v bratislavskom prístave

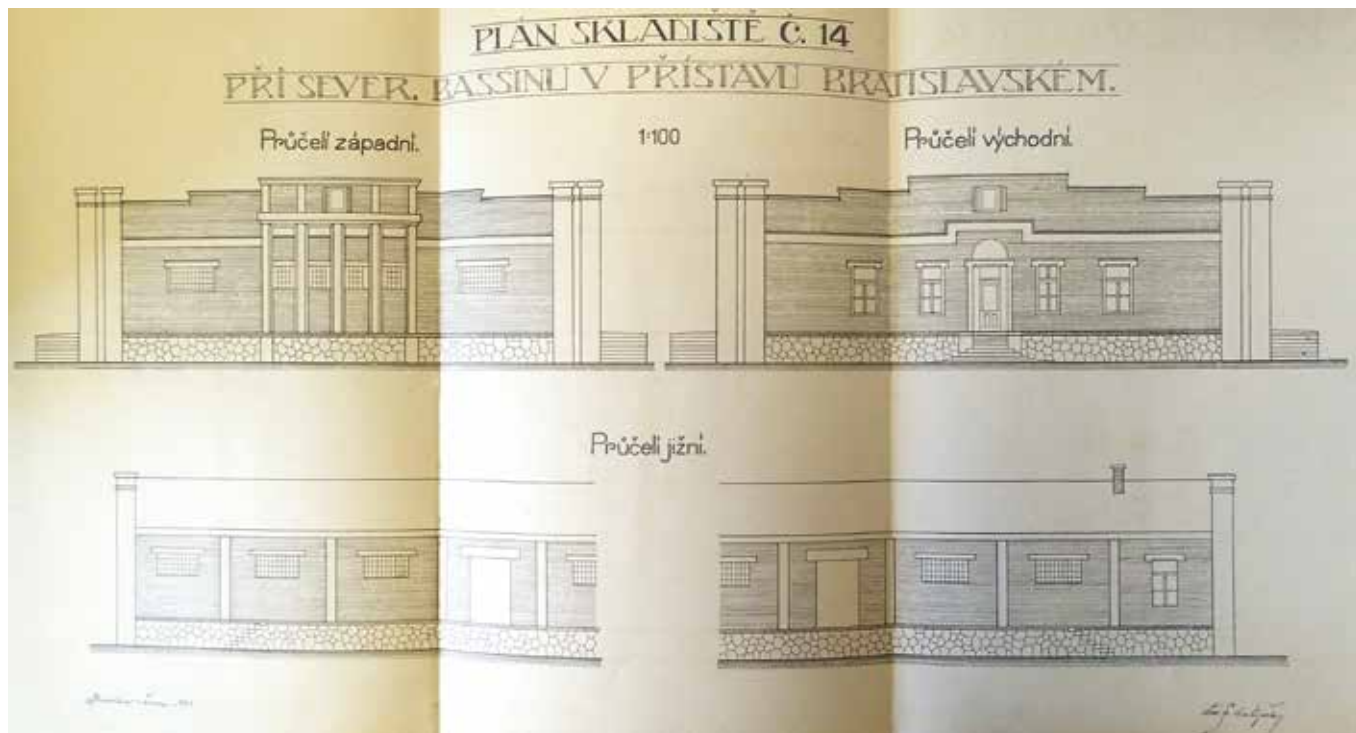
Sklad číslo 7

Sklad č. 7 (evidovaný ako národná kultúrna pamiatka pod č. 828/1) postavili na hlavnom dunajskom nábreží v rokoch 1921 – 1922. Návrh objektu dodala spoločnosť Dr. Karel Skorkovský.³⁴ Stavebné práce realizovalo Stavební podnikateľství Lanna.³⁵ Investormi boli Legionárska banka a dopravná spoločnosť Bohemia. V prvej fáze vybudovali celý objekt v rozsahu jeho súčasnej hmoty. Od Bohemie sklad odkúpil štát v roku 1924. Následne sa používal ako verejné skladisko, po vybudovaní skladu č. 17 ho prevzala riečna správa.³⁶

Druhá stavebná etapa prebehla v roku 1946 pri obnove objektu po bombardovaní. Realizovalo ju opäť združenie firiem Skorkovský-Lanna, ktoré už podliehali národnej

Sklad č. 7, pohľad. Zdroj: MV SR, Slovenský národný archív, fond Povereníctvo techniky, šk. 171.

Sklad č. 14, pohľad. Zdroj: MV SR, Slovenský národný archív, fond Poriečny plavebný úrad v Bratislave, šk. 49.

správe. Zachovala sa projektová dokumentácia obnovy a nahradenia poškodených častí.³⁷ Zároveň bol namontovaný výkonnejší nákladný výťah.

Sklad číslo 7 predstavuje dominantnú a najväčšiu stavbu bratislavského prístavu. Pri výstavbe použili unikátnu železobetónovú konštrukciu s hríbovými stropmi. V našom regióne prvýkrát využili hríbové stropy v roku 1916 pri stavbe automobilky Praga v Prahe, nosnými prvkami sú stĺpy z ovinutej liatiny a s hríbovými hlavicami. Tento špeciálny druh konštrukcie používali predovšetkým pri objektoch s vysokým zaťažením (sklady, výstavné priestory, depozitáre). Funkčne boli stĺpy schopné znášať mimoriadne zaťaženie, a súčasne nestratili nič zo svojej estetickej hodnoty. Zároveň hríbové stropy mali výhodnosť z hľadiska konštrukčných výšok podlaží, keďže nepotrebovali vysoké prievlaky.

Pri sklade č. 7 nachádzame v tvarosloví náznaky klasicizujúcej moderny najmä v symetrickej koncepcii fasády, prísne podriadenej rytmizácii vertikálnych a horizontálnych prvkov, mierne vyzdvihnutej pôvodným akcentovaním hlavnej fasády skladu otočenej k Dunaju. Objekt skladu obnovili v rokoch 2006 – 2007, aktuálne však nie je využitý.

Sklad číslo 14

Cez územie, kde stojí sklad č. 14, prechádzala na prelome 19. a 20. storočia hrádza, ktorú odstránili pred začiatkom výstavby objektu v roku 1928. Objekt projektovала pravdepodobne stavebná firma Matějček (podľa podpisu na výkresovej dokumentácii). Postavený bol ako prízemná budova na zodvihnutom sokli. V rámci úprav terénu vybudovali aj nábrežie s kolmou hranou zo železobetónu. Fasády objektu tvorili kombináciu priznaného režného muriva a omietanej plochy. Na bočných fasádach dominovala stupňovitá atika. Konštrukcia bola kombinovaná murovano-ocelová, pravdepodobne s montovaným krovom, ktorý v strede rozponu podopierali stĺpy zložené z dvoch profilov

tvaru písmena „U“.³⁸ Budovu zničilo bombardovanie počas druhej svetovej vojny.

Výstavba nového skladu č. 14 začala v marci 1946. Plány dodala opäť firma Dr. Ing. Karel Skorkovský, stavbu realizovalo Stavební podnikatelství Lanna. Obe mali už dlhoročné skúsenosti s výstavbou na účely prístavov v Československu.

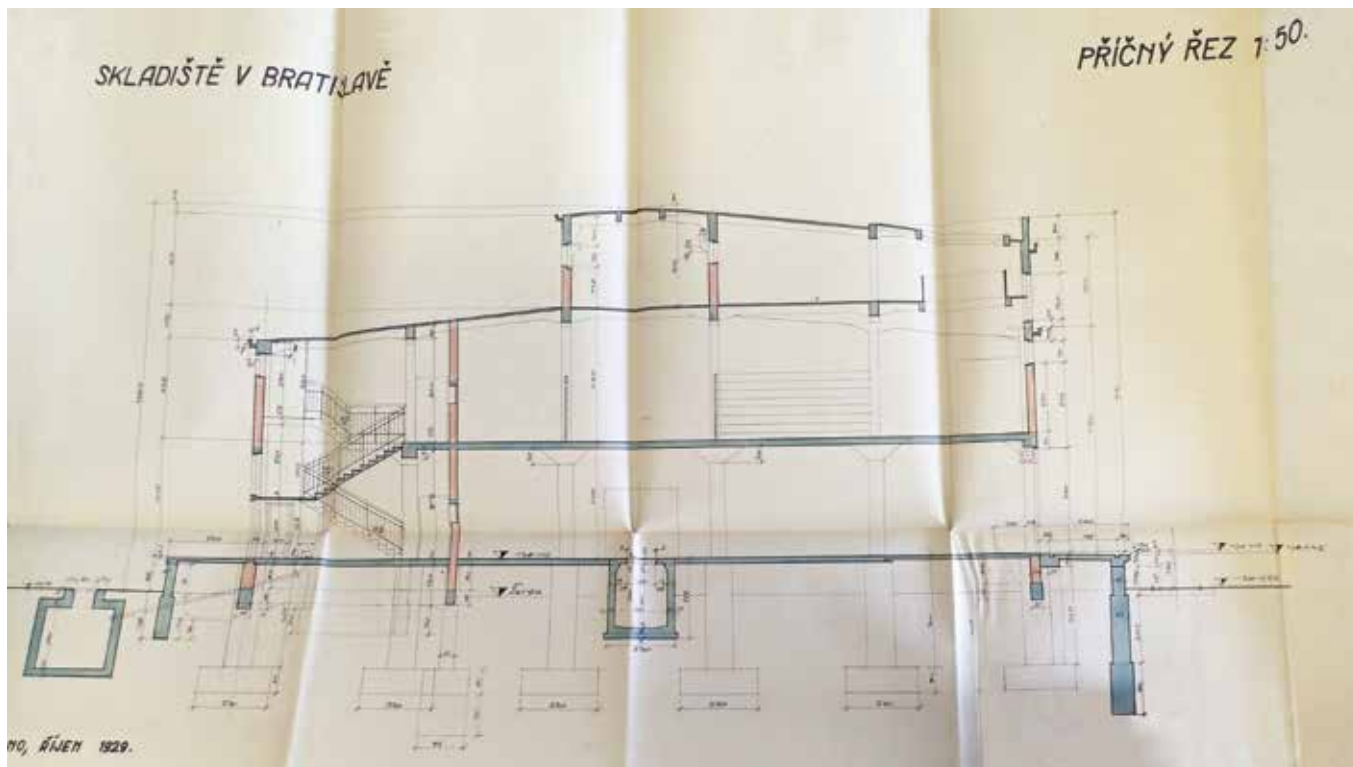
K budove hlavného skladu bol pribudovaný z východnej strany kancelársky prístavok. Mali tam byť umiestnené kancelárie colnej a finančnej služby a prekladnej správy. Projekt kancelárskej prístavby ešte máji 1946 nebol vypracovaný, počítalo sa však s jeho výstavbou spolu so začatím stavby vlastného skladiska.³⁹

Objekt skladu č. 14 je dvojpodlažný, železobetónový, s kancelárskou prístavbou na východnej fasáde. Stojí na betónovej podnoži, ktorá tvorí zároveň aj nakladacie rampy na južnej a severnej strane. Sklad má skeletovú konštrukciu, založenú na betónových pätkách. Dispozične je objekt delený na hlavný sklad a kancelársku prístavbu na východnej strane. Hlavný sklad je delený na štyri dilatované a dispozičné celky. Delenie sa riešilo murovanou stenou s kovovými dverami v strede. Tieto oddelenia slúžili ako požiarne uzávery a zároveň umožňovali prenajímanie priestorov pre menšie spoločnosti. Skladisko malo vybavenie obslužnými žeriavmi na návodnej strane.

K zásadným stavebným zmenám na objekte nedošlo. Je zachovaný v autenticknej hmotovej podobe, výraze fasád a interiérovom prevedení. Sklad je v procese vyhlasovania za národnú kultúrnu pamiatku.

Sklad číslo 16

Územím severne od skladu č. 16 prechádzala na konci 19. storočia brennerské rameno, ktoré zasypali pri budovaní Zimného prístavu a na vzniknutom plató navýšili inundačnú hrádza. V tejto lokalite je preto vysoký predpoklad

Sklad č. 17, rez. Zdroj: MV SR, Slovenský národný archív, fond Poriečny plavebný úrad v Bratislave, šk. 49.

neúnosnej pôdy. V priebehu dvadsiatych a tridsiatych rokov na mieste dnešného skladu č. 16 uvažovali o výstavbe veľkokapacitného obilného sila, na ktoré boli vypracované mnohé architektonické súťažné návrhy. Tento zámer sa v bratislavskom prístave nikdy neuskutočnil.

Objekt súčasného skladu bol postavený v polovici štyridsiatych rokov v severovýchodnej časti územia Zimného prístavu. Počas vojny totiž bratislavský prístav trpel veľkým nedostatkom skladovacích priestorov. Prístavné sklady využívali na rôzny tovar z Nemeckej ríše, skladovali tu majetok Židov a rovnako mal slúžiť ako prístav zásobujúci operácie na východnom fronte. Z týchto dôvodov sa v roku 1942 rozhodlo o nutnosti výstavby nového skladu na východnom nábreží.⁴⁰

Podľa dostupných materiálov dostal sklad č. 16 stavebné povolenie s dátumom 19. október 1943.⁴¹ Spoločnosť Verejné skladiská, ako majiteľ skladu č. 17, počas výstavby v roku 1944 mala záujem odkúpiť sklad č. 16, aby tak rozšírila svoju pôsobnosť v segmente colných a verejných skladov.⁴² Žiadosť o využívanie skladiska bola však oficiálne schválená až 23. júla 1947.⁴³ Prístavný sklad však preukázateľne využívali na skladové účely ešte pred kolaudáciou, napríklad v decembri roku 1945 ho využíval Poriečny plavebný úrad.⁴⁴ Ako jeden z mála skladov v prístave nebol poškodený vojnou, takže počas prechodu frontu bol obsadený Červenou armádou.

Pôvodné plány k skladu č. 16 sa zatiaľ nepodarilo dohľadať, teda nemožno ani bližšie špecifikovať autorstvo návrhu. Objekt pravdepodobne postavila firma SCHENKER a spol. Podarilo sa nám nájsť súhlas s výstavbou dreveného skladiska na východnej hrane prístavných bazénov, datovaný v decembri 1942, ktoré by sa priestorovo, materiálovo aj časovo zhodovalo so skladom č. 16.⁴⁵

Pri stavbe skladu použili na obvodové múry konštrukčný systém železobetónového skeletu s výplňovým murivom. Na konštrukciu strechy uplatnili drevený väznicový systém s podpornou stĺpkovou konštrukciou. Tým sa vytvoril rozsiahly priestor s voľnou dispozíciou na skladové účely. Objekt skladu č. 16 je zachovaný v autentickej hmotovej podobe, výraze fasád aj interiérovom vyhotovení, bez zásadných zmien. Nachádza sa v procese vyhlasovania za národnú kultúrnu pamiatku.

Sklad číslo 17

O výstavbe tzv. slobodných (verejných, tranzitných) skladov sa v Bratislave uvažovalo už od začiatku dvadsiatych rokov. Spoločnosť Verejné skladiská pre svoje potreby od polovice uvedenej dekády využívala sklad č. 7 (a príslahlé sklady), ktorý pôvodne vlastnila spoločnosť Bohemia a Legionárska banka, neskôr prešli do vlastníctva štátu.

V roku 1924, keď sa začalo uvažovať o umiestnení verejných skladov na východnom nábreží prístavných bazénov, realizovali sondáž podložia v lokalite určenej na výstavbu. Naprieč parcelou dnešného skladu prebiehala pôvodná inundačná hrádza. Trasu novej hrádze navrhli v roku 1924 tak, aby nezasahovala do predpokladaných stavebných parciel.⁴⁶

Na základe rozhodnutia o výstavbe slobodného skladiska na východnom nábreží spoločnosťou Dr. Karla Skorokovského (pravdepodobne ich dvorný statik Bechyňe) v rokoch 1928 a 1929 vypracovala plány na prístavný sklad č. 17. V archívoch sa zachovali vykonávacie aj armovacie výkresy, vrátane podrobných plánov niektorých detailov.⁴⁷ V projekte použili kombináciu hríbových stropov na prízemí a rámovej nosnej konštrukcie na poschodí. Celú stavbu vyhotovili v prevedení nosných železobetónových stĺpov a výplňového tehlového muriva.

V roku 1937 skolaudovali prístavbu k južnému priečeliu skladu č. 17. Mala slúžiť ako útulok pre robotníkov a skladisko pre rezervné súčiastky žeriavov. Plány prístavku vypracovala Štátna stavebná správa pre stavbu prístavu v Bratislave. Financovanie výstavby, jej materiálové dotovanie a uskutočnenie zabezpečil ženijný pluk č. 6.⁴⁸

Dňa 7. februára 1945 bol sklad č. 17 poškodený leteckým bombardovaním.⁴⁹ Súčasne bol zničený žeriav prislúchajúci k verejnému skladisku. Na pláne znovuvybudovania prístavu z roku 1946 sklad označili ako poškodený vojnou, ale práve podrobovaný oprave.⁵⁰

Sklad č. 17 je ukážkou utilitárnej stavby, ktorá svojím vyhotovením spája účelnosť s reprezentatívnou funkciou. Ako svedčí pôvodná projektová dokumentácia, sklad mal svojou architektúrou pôsobiť honosne v styku so zahraničnými spoločnosťami. V pôvodnej podobe fasádu členili lizény a jednoducho profilovaná rímsa, ktoré podčiarkovali konštrukčné princípy použité v objekte. Hlavnú fasádu (západná, otočená smerom k prístavným bazénom) zdobila dvojica kruhových okien, nápis Bratislava a vlajková tyč na technologickú nadstavbu, ktorá sa do súčasnosti nezachovala. Hlavnú fasádu prestavali do jednoduchšej podoby pravdepodobne po poškodení počas druhej svetovej vojny. V súčasnosti je technologická nadstavba zachovaná len na hrebeni strechy hlavného objektu.

Neskoršie obdobia zasiahli do objektu len minimálnymi úpravami s utilitárnym významom. Sklad je vyhlasovaný za národnú kultúrnu pamiatku.

Záver

Bratislavský prístav je unikátnym z rôznych hľadísk. Išlo o prvý veľký ochranný zimný prístav stavaný na uhorskom úseku Dunaja. Pre Československo predstavoval prístav v Bratislave strategický zásobovací bod. Mal slúžiť na dovoz obilia, preto bol vybavený najmodernejšími prekladacími zariadeniami a novými skladovými objektmi. V súčasnosti ide o najväčší nákladný prístav na Slovensku.

V areáli prístavu sa nachádza niekoľko významných technických pamiatok. V súčasnosti sú chránené objekty prečerpávacej stanice, domu lodníkov, skladu č. 7, lodnej dielne a výťahu spolu s plavebným remorkérom Šturec. V časti zimného prístavu sa však nachádzajú aj dva významné železobetónové sklady č. 17 a č. 14. Oba pokračujú v stavebnej tradícii, ktorú v roku 1922 pri sklade č. 7 začala spoločnosť Dr. Karel Skorkovský. Táto trojica objektov ukazuje typologický vývoj železobetónového prístavného skladu v rozpätí troch desaťročí. Pri objektoch je vidieť zmeny v architektonickom aj technickom riešení stavieb, a zároveň progres súvisiaci s pokrokom v nákladnej lodnej doprave. Všetky sú významným dokladom projekčnej činnosti kancelárie K. Skorkovského na Slovensku. Sklad č. 16

Sklady č. 16, 17, 18 so žeriavmi. Foto: T. Bartošiková.

je posledným zachovaným dreveným skladom v bratislavskom prístave. Sklady tohto typu prevažne zničilo bombardovanie počas druhej svetovej vojny, ale niektoré zanikli aj pri výstavbe nákupného centra Eurovea.

Nemenej dôležitou súčasťou prístavu je technická prekladacia infraštruktúra – inundačná hrádza, vlečkové trate, žeriavové dráhy, nákladné žeriavy a prístavné hrany s kotviacimi prvkami. Do súčasnosti sa najzaujímavejšie žeriavy nezachovali, pred skladom č. 14 však stoja dva posledné žeriavy ČKD zo sedemdesiatych rokov. Dnes sú najstaršími v prístave a vychádzajú ešte z predvojnovnej tradície konštruovania žeriavov v tejto lokalite. Vývoj prístavných hrán v Zimnom prístave je zachytený v rôznych fázach a podobách – od šikmých prístavných hrán obložených kameňom z čias Rakúsko-Uhorska, cez zalomené betónové prístavné hrany z obdobia prvej ČSR, až po štetovnicové steny z druhej polovice 20. storočia.

Bratislavský prístav je unikátny množstvom zachovaných pamiatok a zaujímavých technických riešení vo svojej komplexnosti. Zároveň patrí k posledným, ešte fungujúcim priemyselným areálom v meste. Spojenie pôvodnej funkcie s unikátnymi objektmi z neho robí mimoriadne hodnotný technický komplex v srdci Bratislavy. ■

Literatúra a pramene

- BARTL, Július a kol. *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor. 1982.
- BARTL, Július. Bratislavský obchod v stredoveku. In *Zborník Filozofickej Fakulty UK. Historica*, 21. Bratislava, 1970, s. 87-112.
- BARTL, Július. Mýta na Malom Dunaji vo vzťahu k Bratislave a Bratislavskému mýtu (Príspevok k topografii bratislavských mýt). In *Zborník Slovenského národného múzea*, 57 – História 3. Bratislava, 1963, s. 51-66.

- ČÁBELKA, Jaroslav. *Vodní cesty a plavba*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1976, 689 s.
- Der Hafen von Bratislava. In *Československá republika*. Bratislava : Nakladatelstvo Dari Berlin, 1928, s. 92-97.
- DVOŘÁK, Pavel. Dunaj Napoleona Bonaparta. In *Štvrtá kniha o Bratislave*. Budmerice : RAK, 2011, s. 147-157.
- GONDA, Béla. *A magyar hajózás*. Budapest : Műszaki, Irodalmi és Nyomdai Vállalat, 1899, s. 12, 43, 116-118. [cit. 10. 8. 2017]. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/SZAK_DUNA_Muzealis_1899_a_magyar_hajozas/?pg=0&layout=s.
- HABERLANDOVÁ, Katarína – KALOVÁ, Petra. Prístav v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 64, 2015, č. 1, s. 59-63.
- HABERLANDOVÁ, Katarína. Jedinečný príklad aplikácie moderných rámových konštrukcií v Bratislave (Zimný prístav: sklad č. 7). In *Architektúra & urbanizmus*, roč. 40, 2006, č. 3-4, s.189-205.
- HABERLANDOVÁ, Katarína. Prístav a jeho význam pre vývoj modernej Bratislavy. In *Projekt : revue slovenskej architektúry*, roč. 48, 2016, č. 5, s. 14-19.
- HABERLANDOVÁ, Katarína. Stavebná firma Ing. Karla Skorkovského a rozvoj železobetónového staviteľstva na Slovensku v medzivojnovom období. In *Věda a technika v českých zemích mezi světovými válkami*. Praha : Národní technické muzeum, 2014, s. 158.
- HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava : Tatran, 1990, 403 s.
- HRNČIAROVÁ, Tatiana. Historický obraz Bratislavy a jej okolia na konci 18. storočia s dôrazom na využitie krajiny. In *Geografický časopis*, roč. 68, 2016, č. 1, s. 3-23.
- KORABINSKY, Ján Matej. Popis kráľovského, uhorského, hlavného, slobodného a korunovačného mesta Pressburg. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, s. 595-609. Nemecký originál dostupný online: http://books.google.sk/books?id=ShUVAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [cit. 18. 8. 2017].
- LYSÁ, Žofia. Heslo Bratislava. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján (eds.). *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 106-107.
- MENCL, Václav – MENCLOVÁ, Dobroslava. *Bratislava: stavebný obraz mesta a hradu*. Praha : Jan Štenc, 1936, 272 s.
- ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy: Nové mesto, Neustadt, Ujváros*. Bratislava : Albert Marenčin PT, 2007.
- PIŠŮT, Peter. Bratislavské podhradie (Zuckerman del) a Dunaj v 17. až 20. storočí. In *Woch: ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy: Medzi Dunajom a hradným bralom. Kapitoly z dejín prešporského Zuckerman dla*. Bratislava : Bratislavský okrásľovací spolok, roč. 4-5, 2016-2017, s. 42-69.
- PIŠŮT, Peter. Dunaj na slovensko-rakúskom pomedzí. In MUNKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Lenka (eds.). *Na sútoku riek. Život v slovensko-rakúskom pohraničí*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, usporiadanej v rámci projektu CrArC Pamäť bez hraníc v dňoch 19. – 20. marca 2013 v Bratislave. Bratislava : Štátny archív v Bratislave, 2014, s. 284-308.
- PIŠŮT, Peter. Príspevok historických máp k rekonštrukcii vývoja koryta Dunaja na uhorsko-rakúskej hranici (16. – 19. storočie). In PRAVDA, J. (ed.). *Historické mapy*. Bratislava : Kartografická spoločnosť Slovenskej republiky; Geografický ústav SAV, 2005, s. 161-167.
- PIŠŮT, Peter. Protiturecké pevnosti na ochranu bratislavského predmestia na historických mapách 17. – 19. storočia. In FERANEC, J. – PRAVDA, J. (eds.). *Aktivita v kartografii 2006*. Bratislava : Kartografická spoločnosť Slovenskej republiky; Geografický ústav SAV, 2006, s. 166-179.
- Plavební ročenka 1929*. Praha : Čs. plavební úřad, 1929.
- Plavební ročenka 1928*. Praha : Čs. plavební úřad, 1928.
- Plavební ročenka 1927*. Praha : Čs. plavební úřad, 1927.
- Plavební ročenka 1926*. Praha : Čs. plavební úřad, 1926.
- Pressburger Presse*, 27. máj 1901, s. 1.
- Pressburger Zeitung*, 15. júl 1897, s. 2.
- Pressburger Zeitung*, 10. apríl 1898, s. 5-6.
- SABOL, Miroslav. *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950) : (jej hranice a limity)*. Bratislava : VEDA ; Historický ústav SAV, 2015.
- SABOL, Miroslav. Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia. In *Verbum Historiae*, 2015, č. 2, s. 28-64.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké prístavy (prievozy) a mýta na Dunaji v okolí Bratislavy. In MUNKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Lenka (eds.). *Na sútoku riek. Život v slovensko-rakúskom pohraničí*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, usporiadanej v rámci projektu CrArC Pamäť bez hraníc v dňoch 19. – 20. marca 2013 v Bratislave. Bratislava : Štátny archív v Bratislave, 2014, s. 343-370.
- TIBENSKÝ, Ján. *Bratislava Mateja Bela (Notitia Hungariae historico-geographica)*. Bratislava : Obzor, 1984, 226 s.
- VELKOBORSKÝ. Bratislavský prístav. In *Zlatá kniha Bratislavy*. Bratislava : Českoslovakia, 1928, s. 245-249.
- ZÁZVORKA, Petr. *Osobnosti staviteľstvá*. Praha : Národní památkový ústav, 2016.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Bratislava
- fond Poriečny plavebný úrad
 - fond Krajinský úrad, vodohospodárska služba
 - fond Povereníctvo techniky
- Digitálna knižnica Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Dostupné na: <http://digitalna.kniznica.info/browse>.

¹ PIŠŮT, Peter. Bratislavské podhradie (Zuckerman del) a Dunaj v 17. až 20. storočí. In *Woch: ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy: Medzi Dunajom a hradným bralom. Kapitoly z dejín prešporského Zuckerman dla*. Bratislava : Bratislavský okrásľovací spolok, roč. 4-5, 2016-2017, s. 42-69; PIŠŮT, Peter. Dunaj na slovensko-rakúskom pomedzí. In MUNKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Lenka (eds.). *Na sútoku riek. Život v slovensko-rakúskom po-*

hraniči. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, usporiadanej v rámci projektu CrArC Pamäť bez hraníc v dňoch 19. – 20. marca 2013 v Bratislave. Bratislava, 2014, s. 284-308; PIŠŤÚT, Peter. Príspevok historických máp k rekonštrukcii vývoja koryta Dunaja na uhorsko-rakúskej hranici (16. – 19. storočie). In PRAVDA, J. (ed.). *Historické mapy*. Bratislava : Kartografická spoločnosť Slovenskej republiky; Geografický ústav SAV, 2005, s. 161-167.

² LYSÁ, Zofia. heslo Bratislava. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján (eds.). *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 106-107.

³ Archív mesta Bratislavy, listina 330.

⁴ LYSÁ, 2010, ref. 2, s. 106-107; ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké prístavy (prievozy) a mýta na Dunaji v okolí Bratislavy. In MUNKOVÁ – PAVLÍKOVÁ, 2014, ref. 1, s. 351-353, 359-370.

⁵ ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké prístavy (prievozy) a mýta na Dunaji v okolí Bratislavy. In MUNKOVÁ – PAVLÍKOVÁ, 2014, ref. 1, s. 343-370.

⁶ ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké prístavy (prievozy) a mýta na Dunaji v okolí Bratislavy. In MUNKOVÁ – PAVLÍKOVÁ, 2014, ref. 1, s. 347.

⁷ TIBENSKÝ, Ján. *Bratislava Mateja Bela (Notitia Hungariae historico-geographica)*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 185.

⁸ SABOL, Miroslav. Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia. In *Verbum Historiae*, 2015, č. 2, s. 31.

⁹ MENCL, Václav – MENCLOVÁ, Dobroslava. *Bratislava: stavební obraz města a hradu*. Praha : Jan Štenc, 1936, s. 159.

¹⁰ DVOŘÁK, Pavel. Dunaj Napoleona Bonaparta. In Štvrtá kniha o Bratislave. Budmerice : RAK, 2011, s. 147-157.

¹¹ PIŠŤÚT, 2016-2017, ref. 1, s. 54.

¹² ČÁBELKA, Jaroslav. *Vodní cesty a plavba*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1976, s. 590.

¹³ Umbau eines großen Umschlagplatzes sammt Winterhafen in Preßburg. In *Pressburger Zeitung*, 15. júl 1897, s. 2.

¹⁴ Pressburger Stromhafen. In *Pressburger Zeitung*, 10. apríl 1898, s. 5.

¹⁵ Eugen J. Kis bol najskôr činný v štátnej službe ako diplomovaný inžinier, neskôr sa venoval súkromnému stavebnému podnikaniu. Takto staval v Uhorsku viaceré mosty, napríklad most cez Rimavu v Gemerskej župe, alebo most cez Tisu (*Theiß-Fundations-Brücke*) pri Vásárosnamény v Sabolčsko-satmársko-berežskej župe. Viedol stavbu druhej kolajne na trati Miškovec – Hatvan. Vo vlastnej réžii staval lokálnu trať Stoličný Belehrad – Sárbogárd a privedenie Rákoškého potoka do budapeštianskeho Mestského lesa, čo dosiahol položením betónového kanálu. Kis bol zručný a zbehlý technik, ktorý svoje technické schopnosti a vedomosti opakovane predviedol na vy-nikajúcej úrovni. Pressburger Stromhafen, 1898, ref. 14, s. 5.

¹⁶ Pressburger Stromhafen, 1898, ref. 14, s. 5.

¹⁷ Der Preßburger Hafenhafen. In *Pressburger Presse*, 27. mája 1901, s. 1.

¹⁸ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Krajinský úrad v Bratislave, vodohospodárska služba (ďalej f. KÚ-VS), šk. 717: *Situčný plánik pôvodného koryta novozámockého Dunaja z r. 1888*; Pressburger Stromhafen, 1898, ref. 14, s. 6.

¹⁹ Pressburger Stromhafen, 1898, ref. 14, s. 5.

²⁰ Der Preßburger Hafenhafen, 1901, ref. 17, s. 1.

²¹ BARTL, Július a kol. *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1982, s.175; SNA, fond Poriečny plavebný úrad (ďalej f. PPÚ), šk. 5: *Prístav v Bratislavě. Vývoj jeho vystrojení v letech 1919-1921*.

²² *Plavební ročenka 1929*. Praha : Československý plavební úřad, 1929.

²³ SNA, f. PPÚ, šk. 6: *Nynější stav a budoucnost československé dopravy na Dunaji*, apríl 1922.

²⁴ SNA, f. PPÚ, šk. 18: *Popis přístavu v Bratislavě*. 1925.

²⁵ SNA, f. PPÚ, šk. 6: *Nynější stav*, 1922, ref. 23; – SNA, f. KÚ-VS, šk. 244: *Prístav v Bratislavě. Železniční práce a dodávky. Sestavení nákladů za dobu od r. 1919 do konce r. 1933*.

²⁶ SNA, f. PPÚ šk.49: *Plány k výstavbe skladu č. 14 Bratislava*, 1929.

²⁷ SNA, f. KÚ-VS, šk. 244: *Prístav v Bratislavě*, ref. 25.

²⁸ Profesor Antonín Smrček, český stavebný inžinier a odborník v oblasti vodného staviteľstva. V rokoch 1885 – 1888 asistent ústavu vodného hospodárstva a stavby tunelov u prof. Petrlíka, potom do roku 1903 šéfinžinier stavebnej firmy A. Lanna v Prahe. Medzi rokmi 1902 – 1930 profesor vodného staviteľstva na brnianskej technike. Zabezpečoval Karlov most po veľkej povodni z roku 1890. Vo firme A. Lanna bol vedúcim oddelenia, ktoré navrhlo a realizovalo plavebné stupne na Vltave pod Prahou aj na Labe. Podieľal sa na realizácii dunajsko-vltavsko-labského prielavu, projektoval päť vltavských vzdúvadiel od Troje po Vraňany, desiatkilometrový kanál Vraňany-Hoříň, v Prahe navrhol a realizoval Libeňský, Karlínsky a sčasti tiež Holešovický prístav. Spracoval niekoľko variantov prielavu Dunaj-Odra, navrhol úpravu Dunaja v Železných vrátnach a ďalšie vodohospodárske zámery. Zastupoval

ČSR v Medzinárodnej dunajskej komisii. V januári 1931 vyznamenaný rytierskym komandérsnym rádom Polonia restituta. Zaslúžil sa o vybudovanie prvého vodohospodárskeho laboratória v Rakúsko-Uhorskej monarchii (1914 – 1917), ktoré podľa jeho vyjadrenia *slouží k vědeckému bádání o fyzikálních vlivech vody, zejména jejího vlivu na konstrukce vodní i na řečiště, tak i výchovně k poučení mladých inženýrů*. Pozri Archív Technického muzea v Brně, fond Prof. Ing., dr. h. c. Antonín Smrček – Ing. František Smrček, 1884 – 1958.

²⁹ SNA, f. KÚ-VS, šk. 135: *Vjezd do přístavu*. 1933.

³⁰ SNA, f. KÚ-VS, šk. 494: *Prístav v Bratislavě. Zvýšení ostrohu u vjezdu do přístavu*. 1936; – *Návrh na zřízení provisorních výhonů pod vjezdem do přístavu*. 1935; – SNA, f. KÚ-VS, šk. 737: *Stav zjištěný po výstavbě výhonu I*.

³¹ SNA, fond Povereníctvo techniky (ďalej f. PT), šk. 162: *Záznam z porady na ministerstve dopravy 12. 10. 1945*.

³² SNA, f. PPÚ, šk. 129: *Stavba protiletectkých bunkrov a škody vzniklé při bombardování*. – SNA, f. PT, šk. 162: *Prístav v Bratislavě. Znovuvybudovanie prístavu*. Plánik k zápisnici z porady 22. 1. 1946; – tamže: *Záznam... 12. 10. 1945*, ref. 31.

³³ SABOL, Miroslav. Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia. In *Verbum Historiae*, 2015, č. 2, s. 28-64.

³⁴ Dr. Ing. Karel Skorkovský, český stavebný inžinier a podnikateľ. V roku 1911 založil spoločnosť so špecializáciou na železobetónové stavby. O rok neskôr firma Pražská stavební a betonářská společnost (neskôr firma Dr. Ing. Karel Skorkovský) začala budovať železobetónové stropy v pražských domoch. Postupne expandovala po skončení prvej svetovej vojny, v roku 1923 mala vlastné samostatné závody v Brne a Bratislave. Podieľala sa na výstavbe známych budov, napr. paláca Adria, paláca poštovej sporiteľne a Veltřného paláca v Prahe. Spoločnosť sa postupne stala jednou z najväčších stavebných firiem prvej republiky. V roku 1924 realizoval stavbu Libeňského mostu (spolu s firmami Ing. Hlavu a Dr. Kratochvíla). Vtedy pre Skorkovského pracoval Stanislav Bechyně, dodnes považovaný za jedného z najlepších statikov. Dr. Ing. Skorkovský sa v druhej polovici tridsiatych rokov výrazne podieľal na výstavbe opevnení pozdĺž československých hraníc, kde postavil niekoľko delostreleckých tvrdzí, zrubov a pevnostných línií. V roku 1939 získala firma objednávku na stavbu najväčšieho oblúkového diaľničného mosta pri Senohraboch. Od roku 1948 firmu znárodnili a začlenili do národného podniku Československé stavební závody ako divíziu Stavobet. Podrobnejšie: HABERLANDOVÁ, Katarína. Stavebná firma Ing. Karla Skorkovského a rozvoj železobetónového staviteľstva na Slovensku v medzivojnovom období. In *Věda a technika v českých zemích mezi světovými válkami*. Praha : Národní technické muzeum, 2014, s. 158.

³⁵ Firma Lanna sa od polovice 19. storočia venovala vodnému staviteľstvu, splavňovaniu vodných ciest a výstavbe infraštruktúry k prístavom a dopravným stavbám. Tri generácie Lannovcov sa venovali budovaniu rozsiahleho podnikateľského a stavebného impéria. V roku 1920, po kríze zapríčinennej prvou svetovou vojnou, spoločnosť odpredali banke Bohemia, ktorá sa zaviazala zachovať obchodné meno firmy. Nedostatok zákaziek riešila najmä preorientovaním sa na slovenský trh, kde sa uplatnila pri budovaní, úpravách a čistení prístavu v Bratislave a Komárne. V roku 1948 štát firmu znárodnil a začlenil do podniku Vodné stavby.

³⁶ SNA, f. KÚ-VS, šk. 638: *Armovací plány skladu č. 17*; – SNA, f. PPÚ, šk. 49: *Stavebné plány skladu č. 17*.

³⁷ SNA, f. PT, šk. 171: *Plány skladu č. 7 a sprievodná správa*.

³⁸ SNA, f. PPÚ, šk. 49: *Plány k výstavbe skladu č. 14. Bratislava*, 1929.

³⁹ SNA, f. PPÚ, šk. 131: *Prístav Bratislava. Skladiště č. 14. Prejednanie plánov*, 1946.

⁴⁰ SNA, f. PPÚ, šk. 112: *Zápisnica z rokovania PPÚ*, 26. 8. 1942.

⁴¹ SNA, f. PPÚ, šk. 146: *Žiadosť o povolenie novostavby skladišťa č. 16 v prístave v Prievoze*, 1943.

⁴² SNA, f. PPÚ, šk. 121: *Žiadosť o kúpu skladu č. 16, 1944*.

⁴³ SNA, f. PPÚ, šk. 146: *Povolenie na používanie novostavby skladu č. 16*.

⁴⁴ SNA, f. PPÚ, šk. 129: *Informace o výkonnosti přístavů Bratislava a Komárno*, 1945.

⁴⁵ SNA, f. PPÚ, šk. 112: *Bratislava-prístav. Stavba skladišťa*, 1942.

⁴⁶ SNA, f. KÚ-VS, šk. 638: *Svobodné skladiště v přístavu v Bratislavě. Sondy ke zajištění základové půdy*. 1924; – tamže, f. PPÚ, šk. 49: *Plán skladiště č. 14 při sever. bassinu v přístavu bratislavském. Situace 1:1000*, 1928.

⁴⁷ SNA, f. KÚ-VS, šk. 638: *Armovací plány skladu č. 17*; – tamže, f. PPÚ, šk. 49: *Stavebné plány skladiska č. 17, 1929*.

⁴⁸ SNA, f. KÚ-VS, šk. 640: *Prístavok pri južnom čele skladišťa č. 17. Odovzdanie do provozu*, 1937.

⁴⁹ SNA, f. PPÚ, šk. 129: *Správa o škodách*.

⁵⁰ SNA, f. PT, šk. 162: *Prístav v Bratislavě*, 22. 1. 1946, ref. 32.

Alois Balán a Jiří Grossmann - českí architekti na Slovensku v medzivojnovom období

SOŇA ŠČEPÁNOVÁ

Českí architekti na Slovensku

Prechod Slovenska koncom druhej dekády 20. storočia do nového demokratického Československa odštartoval významnú vývojovú etapu a v priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí zásadne zmenil jeho podobu vo všetkých rovinách – politickej, hospodárskej, sociálnej aj kultúrnej. Architektúra na Slovensku začala písať jednu zo svojich najzaujímavejších kapitol, v priebehu ktorej sa pomerne rýchlo názorovo posunula od historizujúco-dekoratívneho myslenia k ideám modernizmu.

Pri skúmaní medzivojnovnej architektúry na Slovensku popri miestnych architektoch nachádzame výrazný odkaz skupiny autorov pôvodom z Čiech. V prevrstvenom prostredí multikultúrnych vplyvov bol proces nástupu moderny iniciovaný a rozvíjaný aj prácami českých architektov, ktorí ovplyvnili architektonický vývoj a stavebnú tvár Slovenska a jeho miest. Komplexnejšia práca venovaná dielu autorov českého pôvodu a ich prenikavému vkladu do vývoja architektúry na Slovensku vyšla ostatne pred štvrtstoročím.¹ Popri všeobecnej prezentácii témy v rámci prehľadových publikácií sa v slovenskej odbornej spisbe ponúka miesto pre špecializovanejší prístup. Podoba biografického spracovania jednotlivých osobností z českej skupiny by mohla byť jedným zo základných východísk pre cielenú syntézu poznania fenoménu českých architektov a ich pôsobenia na poli architektúry v slovenskom prostredí.²

K najvýraznejším predstaviteľom „českého okruhu“ medzivojnovnej architektúry na Slovensku patrí dvojica českých architektov Alois Balán (1891 – 1960) a Jiří Grossmann (1892 – 1957). Svojou intenzívnou projekčnou, urbanistickou a teoretickou činnosťou zosobňovali významných propagátorov nového moderného myslenia v bratislavskej a celej slovenskej architektúre. Nasledujúci text predkladá základné zhrnutie prebiehajúceho výskumu životov a tvorby oboch osobností a ich pozície v rámci slovenskej, ale i českej architektonickej historiografie.

Formovanie architektonickej obce na Slovensku

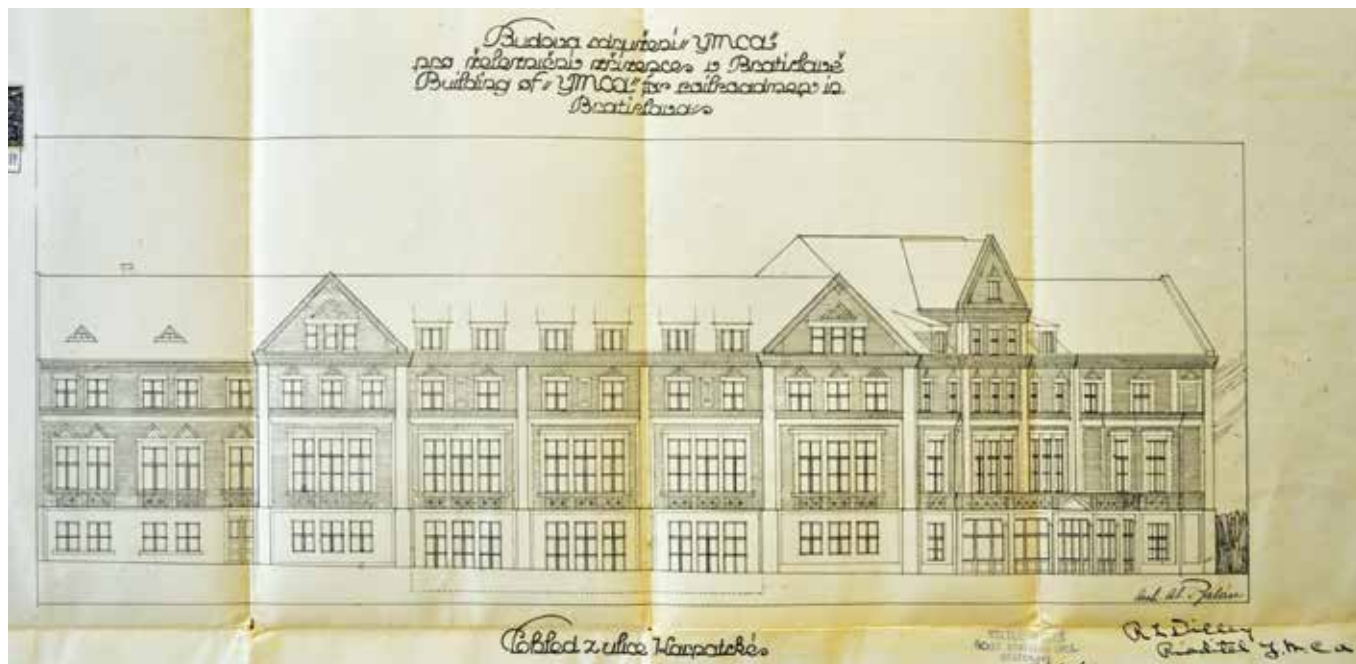
Politické zmeny na Slovensku po roku 1918 zásadne ovplyvnili dianie v stavebnej a architektonickej oblasti. Mladý československý štát potreboval na Slovensku nové budovy pre svoje inštitúcie, školy, obchody a predovšetkým domy na bývanie pre rapidne rastúci počet obyvateľov miest. Stavebný rozmach v rámci mestských štruktúr sa naplno prejavil predovšetkým vo vzhľade Bratislavy – nového hlavné-

Alois Balán. Zdroj: MV SR, Slovenský národný archív, fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave, Agenda pasov a víz, šk. 48.

Jiří Grossmann. Zdroj: MV SR, Slovenský národný archív, fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave, Agenda pasov a víz, šk. 483.

Budova YMCA Bratislava. Zdroj: Archív mesta Bratislava, ÚHA, č. p. 7560.

ho mesta. Slovensko predkladalo rozsiahle stavebné úlohy a ponúkalo uplatnenie architektom nielen z domáceho prostredia, ale aj z Čiech.

Do vlasti sa po prvej svetovej vojne začali navracáť slovenskí architekti študujúci či pôsobiaci v zahraničí. Medzi prvými prichádza v roku 1915 Milan Michal Harminc z Budapešti, ako aj Friedrich Weinwurm a Juraj Tvarožek, neskôr vstupujú do novej republiky Ignác Vécsei, Alexander Skutecký, Ernst Steiner a Artur Szalatnai-Slatinský. Endre Szőnyi sa do Bratislavy presťahoval z Paríža a z Brna prišiel už renomovaný architekt Dušan Jurkovič. Súčasne na Slovensko prichádzali mladí absolventi z pražských vysokých škôl, väčšinou vyslaní poverením z Ministerstva verejných prác ako nevyhnutná posila pri výstavbe slovenských miest. Spektrum impulzov a podnetov obdobia monarchie z centier Viedne a Budapešť sa tým rozšírilo o tesné prepojenie s českou ar-

chitektúrou. S víziou vitality rastúcej metropoly a sľubným potenciálom realizačných príležitostí sa v roku 1919 do Bratislavy presťahoval Alois Balán a o dva roky neskôr jeho spoločník Jiří Grossmann, obaja s diplomom z odboru pozemného staviteľstva pražskej Vysokej školy technickej (dnes ČVUT). Ďalej to boli mladí českí architekti Josef Marek, Klement Šilinger (absolventi Akadémie výtvarných umení v Prahe – AVU), Jindřich Merganc (AVU a Umelecko-priemyslová škola – UMPRUM), Vojtěch Šebor (ČVUT), František Krupka (AVU, UMPRUM, TU Viedeň) či František Faulhammer (UMPRUM).

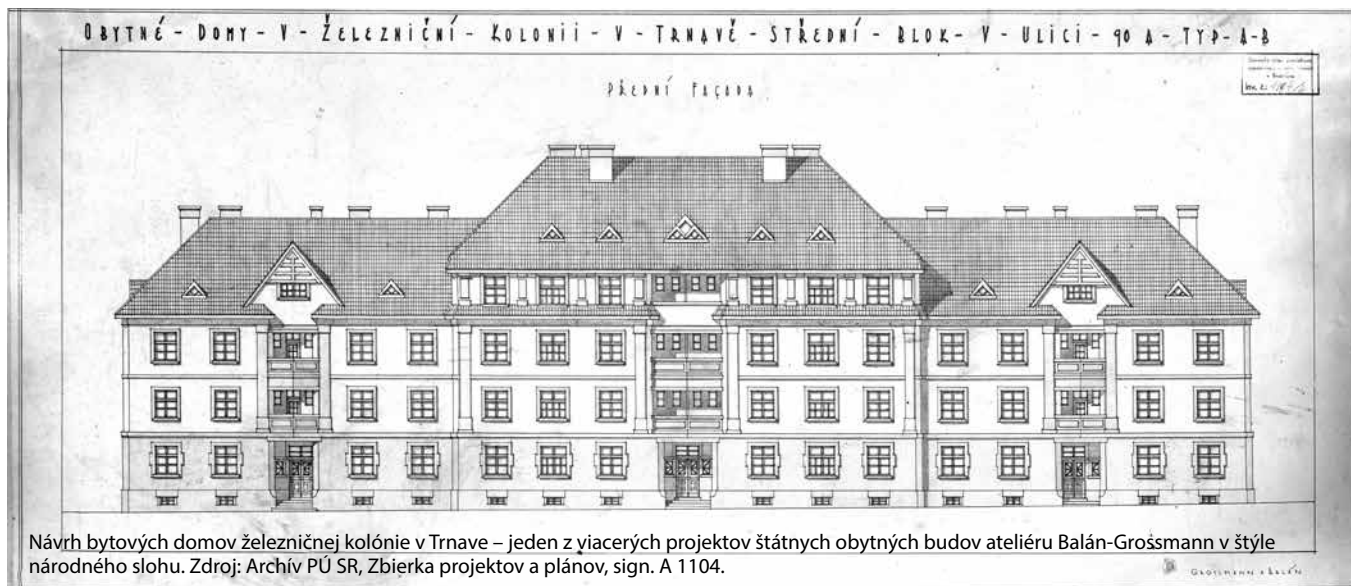
V Bratislave sa tak utvorila pôvodom, školením a názormi heterogénna architektonická obec, ktorá nachádzala spoločný bod v kultúrnej inštitúcii Umeleckej besedy slovenskej (UBS), založenej v roku 1921. Programovo odkazovala na slovanské vzťahy, jednotu tzv. československého národa a predstavovala základňu architektov bez rozdielu školenia či

Bytový dom pre štátnych zamestnancov v Bratislave. Zdroj: HOŘEJŠ, A. ing. arch. Alois Balán a ing. arch. Jiří Grossmann: 10 rokov architektonické práce. Bratislava : Slovenská grafia, 1932.

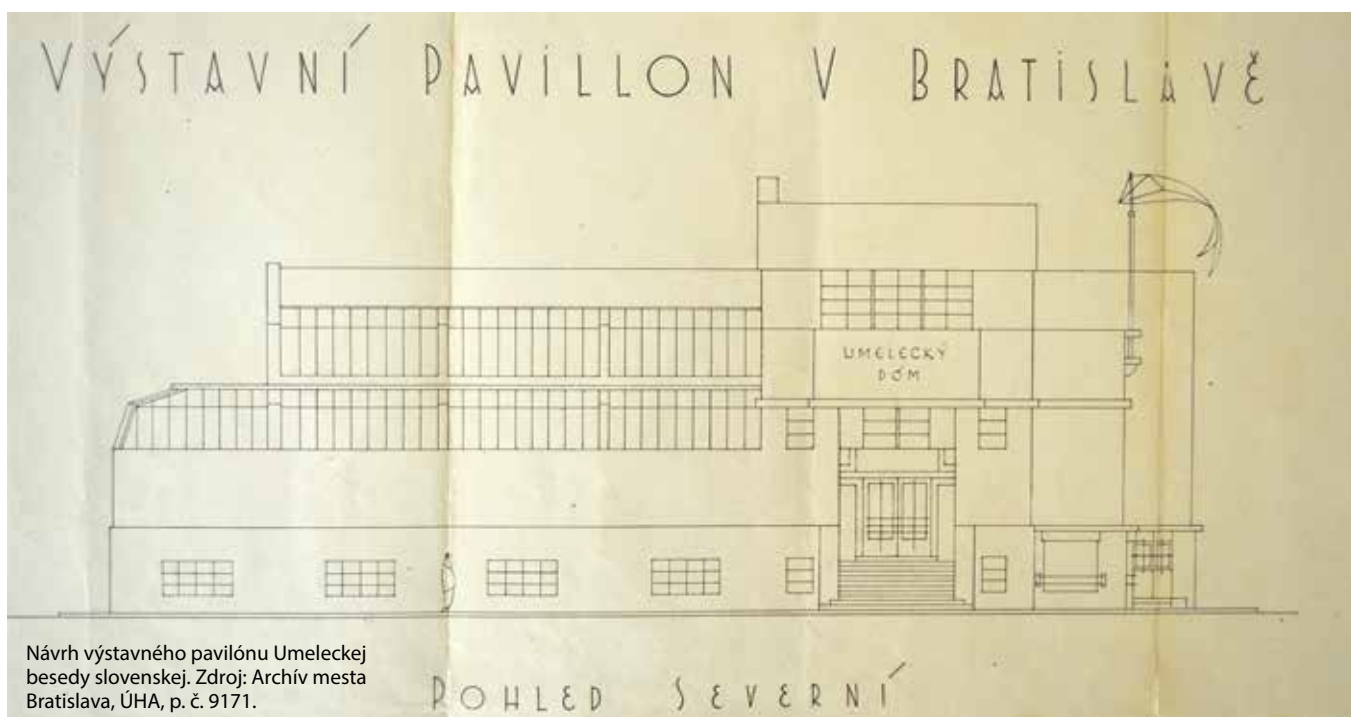
Dvojvila architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna. Zdroj: HOŘEJŠ, A. ing. arch. Alois Balán a ing. arch. Jiří Grossmann: 10 rokov architektonické práce. Bratislava : Slovenská grafia, 1932.

Riaditeľstvo štátnych dráh v Bratislave.
Zdroj: HOŘEJŠ, A. ing. arch. Alois Balán a ing. arch. Jiří Grossmann:
10 rokov architektonické práce. Bratislava : Slovenská grafia, 1932.

národnosti.³ V Klube architektov za významnej podpory v podobe osobnosti Dušana Jurkoviča na poste riaditeľa UBS architekti nadväzovali vzájomnú spoluprácu, predovšetkým pri riešení spoločných stavovských záujmov. Členovia spolku neskôr v roku 1938 pri jubilejnej výstave tvorby Dušana Jurkoviča vyjadrili architektovi svoj rešpekt a obdiv k obetavej práci pre Umeleckú besedu a k jeho celoživotnému dielu. Alois Balán pri tejto príležitosti priznal mladické okúzlenie Jurkovičovými moravskými stavbami a hlboký vplyv, ktorý zanechali v jeho ponímaní architektonického remesla.⁴ Po pri rôznych aktivitách v rámci spolkového života Alois Balán a Jiří Grossmann nadobudli priame pracovné skúsenosti s architektom Dušanom Jurkovičom pri budovaní výstavného pavilónu UBS a neskôr Grossmann v rámci spolupráce na súťažnom projekte Epidemiologickej nemocnice v Bratislave (D. Jurkovič, J. Grossmann, V. Šebor, 1938).⁵

Avšak vráťme sa späť k začiatkom profesionálnej dráhy Balána a Grossmanna na Slovensku. Alois Balán, ako čerstvý zamestnanec Riaditeľstva štátnych dráh v Bratislave, zahájil v roku 1920 kariéru architekta významným projektom

budovy americkej organizácie YMCA (1920 – 1923). Jiří Grossmann začínal v štátnej správe taktiež ako architekt Riaditeľstva štátnych dráh. Onedlho, v roku 1922, si založili v Bratislave spoločný architektonický ateliér. Balán súčasne popri architektonickej praxi až do roku 1927 pôsobil ako učiteľ na Vyššej odbornej škole stavebnej v Bratislave, čím nadviazal na dlhoročnú pedagogickú činnosť svojho otca – Aloisa Balána staršieho, sochára a profesora odbornej dreárskej školy vo Valašskom Mezíříčí.⁶

Po príchode do Bratislavy sa Alois Balán a následne aj Jiří Grossmann pomerne rýchlo a aktívne zapojili do miestneho architektonického i spoločenského života. Popri projektovaní sa intenzívne angažovali v spolkových aktivitách – predovšetkým v rámci novozaloženého Spolku čl. inžinierov a architektov (SIA) a už spomínaného Klubu architektov pri Umeleckej besede. So záujmom sa chopili závažných urbanistických úloh a svoje postrehy a úvahy publikovali v nových odborných časopisoch.

Tvorba ateliéru Balán – Grossmann

Pomerne kompaktná skupina českých architektov na začiatku dvadsiaty rokov uplatňovala vo svojej tvorbe architektonický slovník pražskej školy so snahou formovať nový národný sloh – rondokubizmus a oblúčikový dekorativizmus. Mladá dvojica architektov Balán a Grossmann zastávala významné miesto v tomto snažení, predovšetkým pri štátnych zákazkách na obytné budovy. Prvý z bytových domov navrhol Alois Balán ešte sám, keď v roku 1922 projektoval **domy pre štátnych zamestnancov na Ul. 29. augusta v Bratislave**. Popri veľkom projekte **domov poštových úradníkov na Šancovej ulici** (1923 – 1925), na ktorom už spolupracovali

Učňovské školy v Bratislave. Zdroj: Archív PÚ SR.

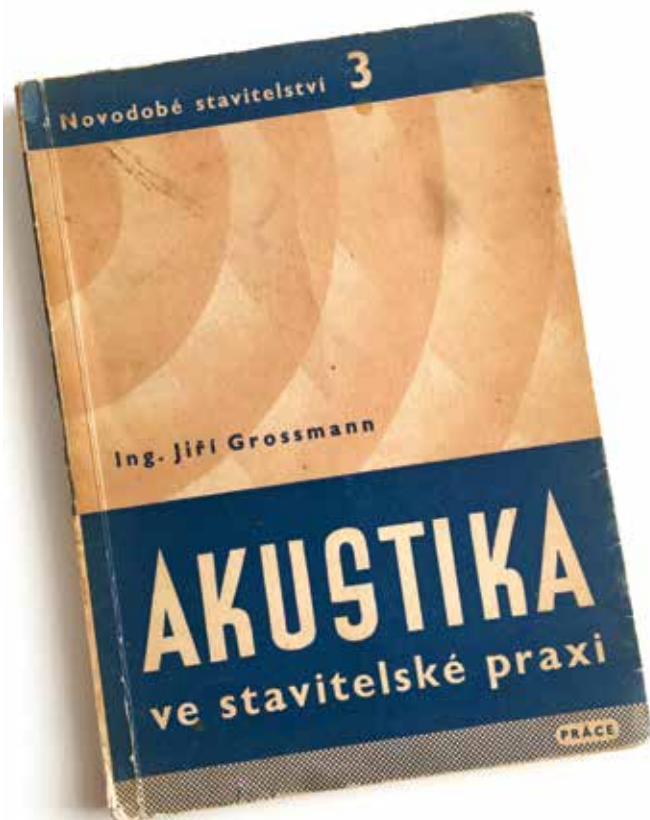
Zemská úradovňa v Bratislave. Zdroj: Slovenský staviteľ 1932/9, s. 241.

Návrh nového centra Bratislavy. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1115.

Okresná sociálna poisťovňa v Bratislave. Zdroj: Architekt, 1941, s. 54.

Kniha Akustika ve stavitelské praxi. Zdroj: archív autorky.

Mestská sporiteľňa vo Valašskom Meziříčí. Zdroj: archív autorky.

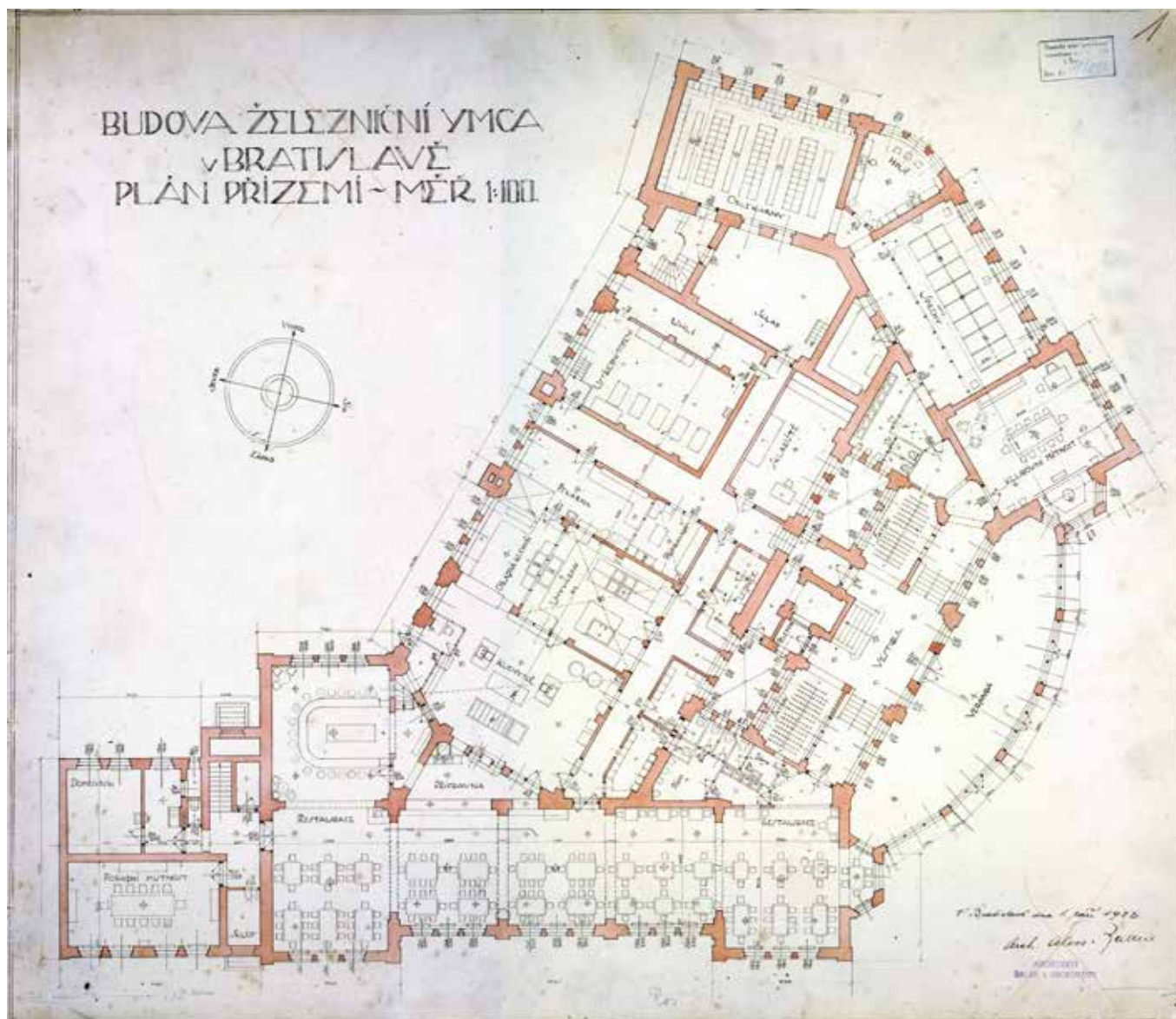
obaja architekti, je za najlepši príklad tvorivého obdobia národného slohu považovaná **vlastná vila architektov na ulici B. Němcovej v Bratislave** (1922 – 1924) s výtvarnou farebnosťou oblúčikových dekoratívnych foriem.⁷ Architekti o rok neskôr dostali príležitosť preukázať svoje schopnosti pri významnom projekte **Riaditeľstva štátnych dráh** na Klemensovej ulici v Bratislave (1924 – 1930). Monumentálna budova dôležitého úradu nadobudla reprezentatívnu podobu s asymetrickým zvýraznením vežového nárožia a predstavuje ukážku oficiálneho slohu štátnych budov.

Po krátkom období hľadania národného štýlu sa mladé demokratické Československo pomerne rýchlo vydalo cestou modernej architektúry. Alois Balán neskôr hovoril o oblúčikovitom dekorativizme ako o omyle,⁸ veď už v roku 1924 spolu s Jiřím Grossmannom pracoval na prvých návrhoch **budovy Umeleckej besedy slovenskej** (1925 – 1927), všeobecne pokladanej za manifest modernej architektúry na Slovensku. Fakt, že návrh Riaditeľstva a súťažný návrh Pavilónu UBS vznikali takmer paralelne, môže byť považovaný za exemplárny príklad vplyvu objednávateľa stavby na výsledný architektonický výzor. Progresívne ovzdušie Umeleckej besedy pod vedením Dušana Jurkoviča architektom poskytlo príležitosť vyprojektovať ich prelomové dielo s funkcionalistickým pôdorysom a industriálne vyznievajúcimi strešnými oknami.

Prelom dvadsiatych a tridsiatych rokov možno jednoznačne vyhlásiť za vrcholné tvorivé obdobie ateliéru Balán – Grossmann. Spomedzi veľkého množstva realizovaných prác a súťažných návrhov spomeňme v Bratislave rozsiahly projekt **Učňovských škôl** na Vazovovej ulici (1928 – 1937), **palác Radiožurnálu** s najmodernejším technickým vybavením na Jakubovom námestí (1928 – 1929) a administratívnu budovu **Zemskej úradovne** na Bezručovej ulici (1930 – 1932). Popri Bratislave ateliér produkoval projekty aj pre ďalšie slovenské mestá – školské budovy v Nitre, Pezinku, Košiciach, mestské úrady v Šamoríne či na Podkarpatskej Rusi. V Banskej Bystrici realizovali rozsiahlu budovu **Okresnej nemocenskej poisťovne** (1927 – 1930) s charakteristicky zaobleným nárožím. V bohatom portfóliu veľkých projektov figurujú popri vlastnej vile architektov iba štyri realizované návrhy rodinných domov. Práca v menšej mierke pre súkromného stavebníka v prípade **vily riaditeľa Jaroňa** v Bratislave (1929 – 1930, dnes zbúraná) poskytla Aloisovi Balánovi autorský rozlet v zhmotnení avantgardnej výpovede o modernom bývaní.⁹ Súčasťou tvorby ateliéru je značný počet vypracovaných návrhov pre **architektonické súťaže**, do ktorých sa aktívne a úspešne zapájali. K významným podujatiam patrí veľká súťaž na Univerzitné mesto (1933), súťaže na Mestskú sporiteľňu (1929) a Krajinský palác v Bratislave (1930) či Slovenské národné múzeum v Martine (1929).

Veľká Bratislava a téma urbanizmu

Popri architektonickej tvorbe Balán a Grossmann uvedomelo obsiahli aj urbanistický rozmer, ktorý paralelne rozvíjali od začiatkov pôsobenia na Slovensku. V analýzach a návrhoch skúmali predovšetkým problematiku prerodu bývalého Prešporku na rastúcu metropolu krajiny a tejto téme venovali podstatnú časť svojej práce. Vypracovaniu územného plánu „Veľkej Bratislavy“ sa venovali už v rokoch 1921 – 1924 a v roku 1926 publikovali v časopise Architekt SIA podrobnú štúdiu.¹⁰ Obaja architekti nemalou mierou prispeli k spoločnému úsiliu celej architektonickej obce o vypísanie medzinárodnej súťaže na regulačný plán hlavného mesta, ktorá

A. Balán: Plán budovy YMCA v Bratislave, pôdorys prízemí, 1922. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1129/1.

sa napokon uskutočnila v roku 1929. Balán a Grossmann so **súťažným návrhom „Osa“** získali III. miesto (bez udelenia prvej ceny), spoluautorom návrhu bol Ing. Arnošt Suske. S prezieravými analýzami perspektívnych riešení prichádzali i v ďalších urbanistických projektoch pre mestá Nové Zámky, Lučenec či Púchov.

Teoretická rovina tvorby

Priama cesta k pochopeniu architektov Balána a Grossmanna vedie predovšetkým cez ich vlastnú publikačnú činnosť. Vďaka nej ich možno považovať za najaktívnejšie píšucich architektov v našom prostredí daného obdobia. Početné články oboch autorov v slovenských a českých periodikách sú cennými výpoveďami ich myslenia aj tvorby. Svoje texty publikovali hlavne v časopisoch Slovenský stavitel, Architekt SIA a v novinách Slovenský denník.¹¹ Vo svojich úvahách o pomeroch a vlastnostiach architektúry slovenskej a bratislavskej scény dokázali zrozumiteľne sformulovať problémové body a poukázať na vhodné riešenia. Pre oboch od začiatku silne rezonuje urbanistická téma regulácie hlavného mesta. Zamerali sa na spôsob rozširovania metropoly

so zachovaním historického Starého Mesta a plánovali nové centrum Bratislavy v okolí Blumentálu.¹² K štandardnému prejavu architektov patrili aj pomerne lapidárne a technicky zamerané opisy nimi realizovaných stavieb.¹³ Dôležitými sú najmä Balánove úvahové texty o úlohe architekta a pomeroch v projekčnej a stavebnej oblasti v hlavnom meste aj na celom Slovensku.¹⁴ Ich vnímanie spoločenskej a kultúrnej atmosféry pre nich spočiatku neznámej krajiny možno chápať ako súčasť generačnej výpovede „českej skupiny“. Súčasne je v textoch citeľný výchovný rozmer smerom k širšiemu publiku, najmä v otázkach urbanistických alebo moderného vnímania architektúry.

Záver pôsobenia na Slovensku

Po roku 1933 spoločný ateliér výrazne znížil aktivitu a produkoval predovšetkým návrhy regulačných plánov slovenských miest. Jiří Grossmann sa súčasne začal čoraz intenzívnejšie zaoberať problematikou akustiky a zvukových izolácií stavieb. Posledný realizovaný projekt Aloisa Balána na Slovensku – **budova Okresnej nemocenskej poisťovne na Bezručovej ulici v Bratislave** (1936 – 1939) je zároveň

Hlavné námestie vo Valašskom Meziříčí. Zdroj: archív autorky.

aj jeho najvýznamnejším dielom, radeným do zoznamu vrcholnej funkcionalistickej architektúry u nás.¹⁵ Balán stavbou nadviazal na existujúcu budovu Zemskej úradovne a vytvoril tým popri komplexe Riaditeľstva železníc ďalší nový mestský blok Dunajskej štvrte.

Návrat do Čiech

Novou politicko-spoločenskou situáciou po vzniku Slovenskej republiky sa pozícia českých architektov v krajine zásadne zmenila. Jiří Grossmann sa presťahoval do rodnej Prahy už v roku 1939. V kariére architekta však nepokračoval a zameral sa výlučne na štúdium akustiky. Tomuto vednému odboru venoval zvyšok svojej aktívnej profesionálnej činnosti. Svoje odborné poznatky súhrnne publikoval v roku 1947 v knihe *Akustika ve stavitelské praxi*.

Alois Balán kontakty s rodiskom nikdy neprerušil a priebežne pracoval na projektoch pre Valašské Meziříčí. V rokoch 1929 až 1931 v meste realizoval budovu **Mestskej sporiteľne** a v roku 1938 sa úspešne zúčastnil súťaže na **regulačný plán Valašského Meziříčí**. Preto aj v Čechách, resp. na Morave, dokázal po roku 1941, i napriek viacerým nepriaznivým okolnostiam, pomerne zdariť nadviazať na predchádzajúcu architektonickú dráhu. Pôsobil ako architekt svojho rodného mesta, neskôr bol zamestnaný na oddelení územného plánovania Krajského národného výboru v Gottwaldove. K najvýznamnejším realizáciám patrí **úprava hlavného námestia** (1948 – 1950) a **adaptácia zámku Žerotínov vo Valašskom Meziříčí** (1952 – 1953).

Dielo architektov – význam a prínos

V polovici dvadsiatych rokov 20. storočia v architektúre prevzalo hlavné slovo racionalistické a funkcionalistické myslenie. Architekti Alois Balán a Jiří Grossmann v tomto období podporili prenikanie nového architektonického názoru vlastnými realizáciami. Na formovaní architektonickej scény sa však podieľali aj teoretickou, spolkovou a osvetovou činnosťou. V súvislostiach s generačnými kolegami, a nielen z českého okruhu, ich rozsiahlu tvorbu možno pokladať azda za jeden z najlepších príkladov na ilustráciu a pochopenie zložitého procesu etablovania moderných princípov v medzivojnovnej architektúre. O výnimočnom postavení architektov Balána a Grossmanna svedčí zaradenie ich viacerých diel do reprezentatívnych výberov slovenskej architektúry, nachádzajú sa v zoznamoch DOCOMOMO a v zahraničných prehľadoch, deväť stavieb figuruje v súbore národných kultúrnych pamiatok Slovenska. Martin Mašek vo svojej štúdii pokladá každú budovu Balána a Grossmanna za *unikát, ktorý ovláda svoje prostredie, tvorí jeho charakter*.¹⁶ Tento spôsob definície možno uplatniť nielen na diela vytvorené v duchu národné-

ho štýlu, ale nesporne je aplikovateľný aj na ďalšie stavby, ako napríklad budovu YMCA, Riaditeľstvo štátnych dráh, pavilón Umeleckej besedy, alebo budovy Sociálnej poisťovne v Banskej Bystrici a v Bratislave. ■

¹ FOLTYN, Ladislav. *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 1993.

² K téme prispieva napríklad podrobný výskum života a diela českého architekta Josefa Mareka od Kataríny Haberlandovej. HABERLANDOVÁ, Katarína. Princípy moderného bývania a urbanizmu v diele architekta Josefa Mareka. In *Forum Historiae*, roč. 10, 2016, č. 2, s. 35-47; HABERLANDOVÁ, Katarína. Nová Bratislava Josefa Mareka. In *Architektúra & Urbanizmus*, roč. 51, 2017, č. 3-4, s. 162-175.

³ BALÁN, Alois – GROSSMANN, Jiří. Stredisko výtvarnej práce v Bratislave. In *SIA. Desiat rokov na Slovensku 1919 – 1929: Pamätnica bratislavského odboru Spolku čsl. inžinierov 1919 – 1929*. Bratislava, 1929, s. 61.

⁴ BALÁN, Alois: Architekt Dušan Jurkovič a ľudové umění. In *Diela Dušana Jurkoviča (katalóg výstavy)*. Bratislava: UBS a PSA, 1938, neustránkované.

⁵ BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava: Slovart, 2009, s. 247-248.

⁶ VALOUŠKOVÁ, Kamila – OSTRÁNSKÁ, Ivana – KNÁPKOVÁ, Pavla. *Moderní škola napříč třemi staletími. 140 let odborné dřevařské a stavební školy ve Valašském Meziříčí*. Vsetín: Muzeum regionu Valašsko, 2014, s. 187-188.

⁷ Archív Pamiatkového úradu SR (A PÚSR) uchováva návrhy ďalších bytových domov z tohto obdobia: Obytné domy v železničnej kolónii v Trnave a Štátny obytný dom pre Rožňavu. A PÚSR, Zbierka projektov a plánov, inv. č. A 1104 a A 1106.

⁸ BALÁN, Alois. Deset let architektury na Slovensku. In *SIA*, 1929, ref. 3, s. 77.

⁹ Vilu Dr. Jaroňu zaradil teoretik Alberto Sartoris do výberu svetovej funkcionalistickej architektúry v publikácii: SARTORIS, Alberto. *Gli elementi dell'architettura funzionale: Sintesi panoramica dell'Architettura moderna*. Milano: Hoepli, 1941 (fotografia vily na strane 740).

¹⁰ BALÁN, Alois – GROSSMANN, Jiří. Regulační studie velké Bratislavy. In *Časopis československých architektů*, roč. 25, 1926, č. 3, s. 39-52.

¹¹ V súhrne publikovaných textov architektovi Aloisovi Balánovi prislúcha takmer 30 príspevkov, architekt Jiří Grossmann napísal polovičný počet textov, pod štyri príspevky sa spoločne podpísali obaja autori. Podrobnejšie BOŘUTOVÁ, Dana. *Architektúra medzivojnovného obdobia očami jej tvorcov (K počiatkom spisby o architektúre na Slovensku)*. In *Ars*, 1992, č. 1, s. 17-32.

¹² Napríklad: BALÁN, Alois. Regulácia a výstavba mesta Bratislavy I. – III. In *Slovenský denník*, roč. 4, 12. 1. 1921, č. 8, s. 1-2; 13. 1. 1921, č. 9, s. 1-2; 25. 1. 1921, č. 19, s. 3.; GROSSMANN, Jiří. Sanace Starého města v Bratislavě. In *Časopis československých architektů*, roč. 22, 1923, č. 9-10, s. 218-221; GROSSMANN, Jiří. Vývoj regulační otázky v Bratislavě. *Architekt SIA*, roč. 25, 1926, č. 12, s. 181-189.

¹³ Vila pána riaditeľa Jaroňu. In *Slovenský staviteľ*, roč. 2, 1932, č. 3-4, s. 80-81; GROSSMANN, Jiří. Výstavba budovy učňovských škôl v Bratislave. In *Slovenský staviteľ*, roč. 3, 1933, č. 5, s. 62, 64-68.

¹⁴ BALÁN, Alois. O novou architekturu na Slovensku. In *Život*, 1925, s. 76-80; BALÁN, Alois. Architekt a Slovensko. In *Časopis československých architektů*, roč. 25, 1926, č. 12, s. 175-176; GROSSMANN, Jiří. Nová Bratislava. In *Architekt SIA*, roč. 26, 1927-1928, č. 10, s. 213; BALÁN, Alois. Architekt a spoločnosť. In *Slovenský staviteľ*, roč. 4, 1934, č. 2, s. 51-53.

¹⁵ Na projekte sa podieľal aj Jiří Grossmann, pravdepodobne však riešil predovšetkým inžiniersku oblasť a zvukovoizolačné aspekty stavby.

¹⁶ MAŠEK, Martin. Národná architektúra v diele Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna. *Pamiatky a príroda*, roč. 19, 1988, č. 2, s. 20.

Bratislavské vily z medzivojnového obdobia a ich premeny v čase

ANDREJ JAROŠ

Článok je zameraný na problematiku modernistickej architektúry z medzivojnového obdobia na Slovensku. Dôraz kladie na kontext recepcie najnovších trendov dobovej architektúry a následnú adaptáciu novínok na domácej pôde. Príklady poskytujú obytné vily, postavené na území Bratislavy približne v rozpätí dekády tridsiatych rokov 20. storočia. Zaujímavé sú tiež ďalšie osudy tejto architektúry po súčasnosť, jej aktuálny stav a funkčnosť.

Prvou v poradí je Vila Novotný, nachádzajúca sa na Ulici Boženy Němcovej 8. Objekt v roku 1928 navrhol český architekt Adolf Benš, žiak profesora Jana Kotěru na pražskej výtvarnej akadémii, neskôr Josefa Gočára. Nepopierateľne sa inšpiroval európskou avantgardou, hlavnú časť námetov čerpal z návštevy Paríža v roku 1925. Na Svetovej výstave dekoratívnych umení ho zaujal predovšetkým pavilón L'Esprit Nouveau od švajčiarskeho priekopníka funkcionalizmu Le Corbusiera a sovietsky konštruktivistický objekt Konstantina Melnikova. Zjavné sú tiež podnety reprezentované Riaditeľskou vilou na Bergkühnauer Allee v Dessau (Walter Gropius, 1926).

Novotného vila patrí medzi rané Benšove diela na Slovensku. Právom sa považuje za jednu z najdokonalejších realizácií, ktoré u nás postavili v tejto typologickej sfére architektonickej tvorby funkcionalizmu. Vila pre vrchného ministerského radcu Ing. O. Novotného z rokov 1929 – 1930 predstavuje štvorpodlažnú mohutnú kubusovú hmotu, pomerne zložito členenú balkónmi, terasami a schodiskom s visutou rampou. „Biela“ vila je osadená do prudko sa zvažujúceho terénu. Prístup do vily je východný z Ulice Boženy Němcovej, kde sú umiestnené aj garáže; druhý vchod je situovaný od západu, z Urbánkovej ulice schodiskom cez terasy vo svahu záhrady. Dominujúci horizontálny prvok južnej fasády tvoria úzke balkóny, ktoré prerušujú vybiehajúce presklené hmoty visutej časti obytnej haly. Obslužné časti bytov sú orientované do členitej severnej fasády. Na západnej strane fasády dominujú veľkorozmerné pásové okná, rozmiestnené v osovo súmernom, pravidelne členenom rastru. Vila obsahuje dva samostatné luxusné byty nad sebou, byt služobníctva v malej terasovitej nadstavbe a menší byt správcu objektu s technickým zázemím v polozapustenom suteréne.

Vila prežila obdobie druhej svetovej vojny a obdobie socializmu v pôvodnom stave bez akýchkoľvek zásadných rušivých zásahov. Až transformáciou na administratívny objekt Slovenského literárneho fondu v roku 1992 podľa necitlivého rekonštrukčného návrhu stratila autenticnosť a čistý štýlový výraz. Kubická hmotu zostala v podstate zachovaná,

Vila Novotný v roku 1930, reprodukcia. Zdroj: archív autora.

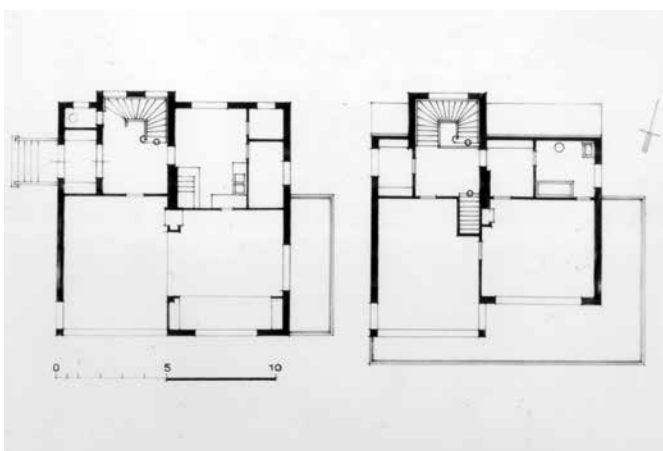

Vila Novotný, súčasný stav. Foto: B. Porubská.

ale doplnila ju prístavba na vrchnej terase. Pôvodnú bielu farbu omietky zmenili na lososovú a doplnili obkladom zo sivého kameňa. Celkovo tak vila stratila avantgardný výzor aj pôvodnú obytnú funkciu. Je príkladom znehodnotenia

Vila Jaroň v roku 1930, reprodukcia. Zdroj: Archív PÚ SR.

Vila Jaroň, pôdorys prízemnia a poschodia, reprodukcia. Zdroj: Archív PÚ SR.

významnej architektonickej pamiatky po vykonaní neodborného zásahu a devalvovania pamiatkovej hodnoty.

Ďalšia vila, ktorej sa budeme venovať, patrila svojho času rovnako medzi špičkové ukážky práve sa rodiacej funkcionalistickej architektúry u nás. Vilu vybudoval riaditeľ vydavateľstva Slovenská grafia Ing. Karol Jaroň a projektovala ju známa česká architektonická dvojica, od vzniku samostatného československého štátu pôsobiaca v Bratislave, Alois Balán a Jiří Grossmann. Obaja získali vynikajúce architektonické vzdelanie na pražskom Vysokom učení technickom u Josefa Kotěru a Jože Plečnika. Vilu zrealizoval v roku 1930 staviteľ František Kadeřávek podľa návrhu spomínaných architektov z predchádzajúceho roku. Nachádzala sa v kop-

covitej lokalite Kramáre, na Uhrovej ulici 4. Hoci Jaroňova vila nie je solitérom v Balánovej tvorbe tohto druhu, Matúš Dulla a Henrieta Moravčíková konštatujú, že práve v tejto dosiahol najexpresívnejší výraz architektúry. Dva navzájom posunuté hranoly, tvoriace objem vily, boli ostro diagonálne zrezané zo severnej strany, pričom vytvorili nezameniteľnú, enormne hrotitú a vertikálne orientovanú siluetu. Vila v čase vzniku patrila v odbornej literatúre vôbec k najviac publikovaným dielam, napríklad taliansky architekt Alberto Sartoris ju zaradil do knihy sústreďujúcej najlepšiu funkcionalistickú architektúru vtedajšej Európy.

Vilu, žiaľ, pred pár rokmi necitlivo a radikálne prestavali, keď „získala“ konvenčnú nadstavbu „chýbajúcej“ polovice. Stratila tak avantgardný výraz, ktorý dodával jedinečnosť a originalitu. Napokon v roku 2011 objekt kompletne asanovali. Táto kauza sa stala príkladom nezodpovednej deštrukcie architektonického dedičstva Slovenska, s ktorou sme v súčasnosti konfrontovaní až príliš často. Je obrovská škoda, že tento objekt ako smelý výraz prelomovej doby sa nepodarilo zachovať v pôvodnej forme i pre ďalšie generácie. Ostal však aspoň archívny materiál dokladujúci, že takto skvostná vila naozaj jestvovala.

V poradí treťou predstavovanou je Vila Lengyel, známa aj ako Vila „L“. V roku 1929 ju projektovala významná architektonická dvojica v Bratislave, Fridrich Wienwurm a Ignác Vécsei. Prvý bol odchovancom technických univerzít v Drážďanoch a Berlíne, jeho kolega zas absolvoval štúdium architektúry v Budapešti. V spoločnej tvorbe tak reflektujú najmodernejšie architektonické prúdy zo spomínaných centier. Wienwurm jasne vyjadril svoj ideový zámer v architektonickej tvorbe: *Konstruktívny zmysel nášho storočia, usilujúci o najjednoduchšie stvárnenie a jasnosť technického organizmu v stavebnom diele, objavil veľa úspornosti, ku ktorej nás nútia hospodárske pomery, zrieknutím sa zbytočných neorganických architektonických ozdôb, cesty vývinu vecných úžitkových foriem a tým nový sloh.*¹

Vilu na Podtatranského ulici 3 osadili vo svahu novovznikajúcej vilovej štvrte pod Slávinom, zvanej Hausberg. Ide o jednoduchý kváder, čiastočne zapustený do svahu exponovaného pozemku. Vila má štyri podlažia: suterén s bytom domovníka, reprezentatívne priestory rodiny majiteľa na zvýšenom prízemí a poschodí. Na streche terasy sa nachádza malá nadstavba s technickým zázemím. Hlavný vstup je vedený cez veľkorysé dvojramenné exteriérové schodisko, ktoré v záverečnej časti kryje výrazná oceľobetónová markíza. Južná fasáda má osovo súmerný raster okien, ktoré sú na prízemí vyhotovené vo väčšom pásovom formáte, uprostred s terasou na dvoch stĺpoch. Prízemie je navrhnuté v podobe voľného pôdorysu ako hlavné reprezentatívne obytné podlažie. Na poschodí sa nachádzajú spálne členov rodiny, hygienické zariadenie a terasa, prístupná zo spoločnej haly.

Svojho času Vilu „L“ porovnávali s brnianskou vilou Tugendhat, kým časopis DAV ju kládol do kontrastu s *brlohmi chudoby* v biednych častiach mesta.² Koncept vily sa opiera o základné členenie priestorov do troch skupín: verejnú, súkromnú a obslužnú. Takto sa nielen podarilo rešpektovať všetky princípy moderného členenia funkcií v obydli, ale architekti súčasne vytvorili veľkorysý, flexibilný a nanajvýš funkčný priestor s logickou prevádzkou.

Fridrich Weinwurm, vášnivý propagátor „vecností“, odmietal všetko neúčelné, architektonická forma mala podľa neho prísne odrážať a sledovať vnútornú prevádzku domu. Vo svojej tvorbe sa tak dvojica Weinwurm – Vécsei usilovala o maximálnu elimináciu všetkého ozdobného a nefunkčného. Výsledkom tohto snaženia boli strohé architektonické formy, hladko omietnuté priečelia bez akýchkoľvek dekorácií a veľkoplošné ploché strechy. Veľký priestor v ich tvorbe dostávali predovšetkým najnovšie výdobytky moderného stavebníctva – oceľobetónové konštrukcie či patentové ocelové okná, ktoré na československý trh dodávala bratislavská spoločnosť A. Kraus. Architektúra vily tak nesie charakteristické znaky puristickej moderny: hladkú minimalistickú fasádu a priestraný, účelne usporiadaný vnútorný priestor. V tvorbe Weinwurma a Vécseia je príznačné striedme a navonok veľmi zdržanlivé pôsobenie inak luxusného obytného domu. Táto rezervovanosť bola dôsledkom odmietania okázalých architektonických gest a orientácie na praktickú a na trvácnosť zameranú tvorbu architektúry.

Strohá puristická fasáda však ukrýva jeden z najvzácnejších interiérov, realizovaný na Slovensku v 20. storočí. Investor Dr. Arpád Lengyel sa rozhodol návrh interiéru nahrubo dokončenej stavby zveriť novému architektovi. Ako potenciálny autor vilu navštívil vienský architekt Adolf Loos, ale pod vplyvom svojej manželky nakoniec stavebník vybral iného tvorcu. Interiér na mieru navrhol popredný vienský architekt Josef Hoffmann a kompletne ho zhotovila a dodala nemenej známa spoločnosť Wiener Werkstätte. Návrh zahŕňal vstavané i hnutelné zariadenie so všetkými doplnkami vrátane sanity, svietidiel, tapiet, dverí, umeleckých doplnkov a obrazov. Našťastie sa väčšina tohto vzácného interiéru vrátane stenových obkladov z orechového dreva zachovala v pôvodnom stave. Vďaka za to patrí rozhladenému majiteľovi vily, ktorým je výtvarník a pedagóg Marián Mudroch, syn významného slovenského maliara Jána Mudrocha. Táto vila je tak dobrým príkladom uchovania pôvodnej funkcie a hodnoty vily v dobrom stave bez rušivých zásahov.

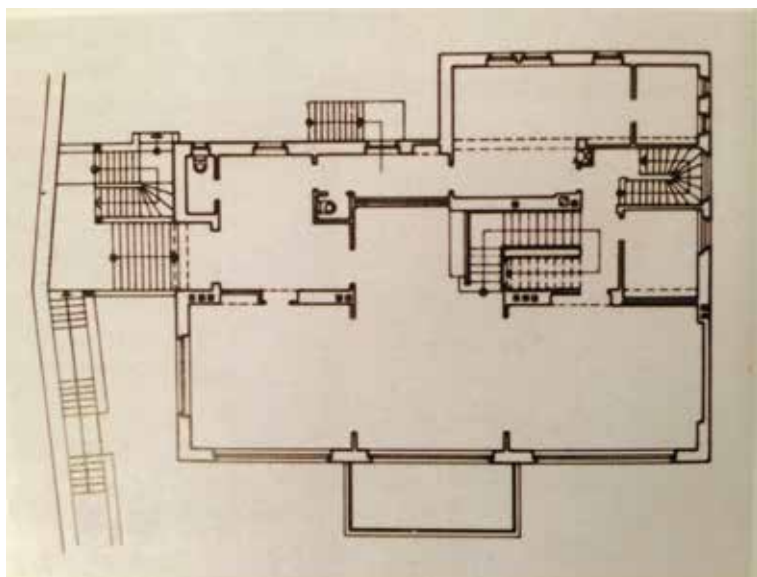
Štvrtá vila, ktorou sa zaoberáme, patrí medzi vrcholné diela bytovej architektúry od spomínanej dvojice autorov Friedrich Weinwurm – Ignác Vécsei. Kompozične okázala a do detailov navrhnutá vila je odedá do puristického plášťa v horizontálnom dispozičnom členení hmôt. Taktiež je osadená do stúpajúceho terénu Novosvetskej ulice 8, v rezidenčnej štvrti pod Slavínom. Bola postavená v roku 1935 pre Dr. Oskara Pfeffera, riaditeľa neďalekej židovskej nemocnice, ktorej budova je dielom tých istých autorov. V odborných kruhoch je nazývaná aj *slovenská vila Tugendhat*, ale známa je tiež pod názvom Vila Schwadron – podľa tvorcu uceleného návrhu interiéru, vienského architekta Ernsta Schwadrona. Ide o dôsledne prepracovaný variant horizontálneho bývania, ktorý architekti spracovali v predchádzajúcom návrhu vily Graber v Bratislave.

Vila Lengyel v roku 1930, reprodukcia. Zdroj: archív autora.

Vila Lengyel v súčasnosti. Foto: B. Porubská.

Vila Lengyel, pôdorys, reprodukcia. Zdroj: REGISTER modernej architektúry Slovenska, www.register.ustarch.sav.sk.

Vila Pfeffer v roku 1935, reprodukcia. Zdroj: Slovenský staviteľ 7, 1937.

Vila Pfeffer v súčasnosti. Foto: A. Jaroš.

Pôdorys dispozične členitého vilového objektu vychádza z písmena „U“, pričom západná časť má polozapustený suterén s bytom domovníka, vodiča a garáže s technickým zázemím. Východné krídlo, ktoré tvoria spálne rodiny majiteľa, sú naopak nad povrchom terénu osadené na stĺpoch. Dom bol vo svojej dobe vybavený na mimoriadne vysokej technickej úrovni. Aj tu je jasne definované členenie vily na tri dispozično-funkčné okruhy (obslužný, spoločenský a súkromný), ktoré majú lineárnu logickú nadväznosť. *Budova pre svoju jasnú dispozíciu, príkladné využitie terénu, je vzorovým riešením rodinnej vily pre zámožnejšie vrstvy* – komentoval realizáciu vily časopis Slovenský staviteľ.³

Vila dokladá ojedinelý príklad veľkorysého riešenia rodinného bývania v rámci lineárnej obytnej úrovne. Jednotlivé funkčné časti obytného priestoru členili spravidla posuvné panely alebo len akési náznaky priečok, pričom spolu tvorili dokonalý jednoliaty celok. *Moderná architektúra veľakrát riešila vzrušujúcu otázku vzájomného prepojenia priestorov i prepojenia vnútra s vonkajškom. Vtedy sa usilovala urobiť to tak, aby to neodkazovalo na príklady z histórie. Obchádzala napriek*

*lad tzv. enfiládu, t. j. rad dverí na jednej osi, ktoré najmä v palácoch spájali miestnosti, a keď sa otvorili, ponúkal sa dlhý priehľad cez ne. Skvozným riešením spojenia čelných miestností je vila Tugendhat, u nás ju azda najviac napodobnilo spojenie miestností v bratislavskej vile Oskara Pfeffera od F. Weinwurma a I. Vécseia.*⁴ Vila sa mohla pochváliť veľkými horizontálnymi oknami, zimnou záhradou i terasou na prízemí a na strešnom podlaží. Naopak, uličné priečelie možno vnímať ako uzavreté pred vonkajším svetom, aj vďaka stúpajúcemu terénu bolo redukované iba na jedno podlažie, ktoré sa prejavovalo minimálnym množstvom okenných otvorov. Celkový puristický vzhľad priečelí určovala hladká omietka a drôtené pletivo na zábradlí po celom obvode strešnej terasy. Ďalšou novinku je kompletne využitie plochej strechy ako terasy s malou relaxačnou miestnosťou a uprostred s presklenou verandou.

Majiteľ Dr. Pfeffer a jeho rodina kvôli židovskému pôvodu museli v období Slovenského štátu opustiť len nedávno obývanú vilu. Po druhej svetovej vojne objekt bol znárodnený pod správu Ministerstva vnútra, ktoré tu po radikálnej prestavbe interiéru zriadilo špecializované pracovisko na vyšetrovanie obzvlášť závažnej trestnej činnosti. Takto bol kompletne odstránený interiér, navrhnutý na mieru v okázalom, ale pritom jednoduchom post-art-deco štýle. Hodnotný objekt tým stratil autentickú atmosféru špičkovej architektúry medzivojnového obdobia a prestal tiež plniť svoju pôvodnú funkciu.

Posledným skúmaným objektom je Markovičova vila, ktorú v rokoch 1937 – 1938 navrhol významný slovenský architekt Emil Belluš. Autor, absolvent fakulty architektúry Českého vysokého učení technického v Prahe, je považovaný za otca slovenskej modernistickej architektúry. Práve jeho pričinením v roku 1939 založili odbor staviteľstva v rámci Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave (dnes Slovenská technická univerzita).

Štvorpodlažný objekt vily sa nachádza na vyvýšenej terase v mierne svahovitom teréne na Bradlianskej ulici 1, v blízkosti rezidenčnej lokality Palisády. Vila už z diaľky púta pozornosť svojím nezvyčajným kubusovým tvarom so zaoblenými nárožnými arkiermi. Fasáda je tak tiež bohato členená nepravidelným rastrom rozmerných a rôznorodých okien, a rovnako aj plasticnosťou výčnelkov. V suteréne sú umiestnené prevádzkové priestory, sklady, pracovňa s príslušenstvom, kotolňa a protiletceý kryt. Na prízemí sa nachádzajú dva samostatne prístupné byty, väčší trojizbový a garsónka. Byt na hornom poschodí má pomerne komplikovane členitú dispozíciu zo vzájomne sa prelínajúcich priestorov a telies. Časť jedálne je umiestnená vo vysunutom arkieri, ktorý zakončuje terasa, prístupná z rozsiahlej terasy na streche. Výslovne dekoratívny význam má atypicky zaoblený arkier diagonálne skoseného nárožia spálne. Horné poschodie pod plochou strechou slúži na skladové účely. Dom reprezentuje koncept doznievajúcej medzivojnovnej moderny s biomorfnými trendmi neskorého funkcionalizmu, navyše obohatený o špecifický architektonický jazyk skúseného a rozhladeného autora.

Pôvodne bola vila navrhnutá pre Masarykovho priateľa Dr. Jozefa Kállaya, ktorý po roku 1918 pôsobil ako liptovský župan a neskôr splnomocnený minister pre správu Slovenska. Počas druhej svetovej vojny vilu obývala jeho dcéra Oľga Markovičová. Majiteľka ponechala pôvodný interiér, napríklad nábytok z orechového dreva, odsúvacie deliace steny v spoločenskej časti a mramorový kozub. V nedávnom období vilu kúpili noví vlastníci a v rokoch 2009 – 2011 ju dôkladne a ukážkovo zrekonštruovali architekti z ateliéru ELEMENT: Matej Galanda, Peter Hažer a Juraj Radošovský. Zachovali pôvodné cenné detaily i časť vstavaného, na mieru navrhnutého nábytku od architekta celého projektu. Táto Bellušova vila je ukážkovým príkladom citlivej a odbornej rekonštrukcie funkcionalistickej architektúry, pri zachovaní pôvodnej funkcie a architektonického konceptu, a súčasnom nadobudnutí komfortných výdobytkov súčasnej doby.

Je zaujímavé sledovať a vystopovať minulosť týchto piatich významných bratislavských vil, ako sa menili vplyvom času, politického zriadenia či ekonomickej situácie svojich majiteľov. Nemenej interesujúce sú adaptácie, či skôr prispôbenie nárokom a podmienkam aktuálnej doby. Niektoré sa zachovali v pôvodnom stave, ale ich momentálny stav je viac-menej zanedbaný. Avšak viaceré ďalšie funkcionalistické objekty – vily postihol omnoho krutejší osud, keď síce po kondičnej stránke získali rekonštrukciou nový a „svieži“ vzhľad, ale v mnohých prípadoch ich rekonštrukcia nebola citlivá voči pôvodným návrhom. Často farebná, polystyrénom zateplená fasáda zakryla reliéfnu členitosť fasád a funkčné prvky a detaily. Pôvodné drevené okenné rámy alebo patentované oceľové okenné rámy značky „Kraus“ v mnohých prípadoch nahradili lacné plastové nápodoby.

Vila Novotný prešla viacerými úpravami, prvá väčšia prestavba, ktorá zasiahla do jej pôvodného funkcionalistického konceptu, pochádza z roku 1992. Tento zásah ešte celkovo rešpektoval členenie fasády a samotnú farebnosť. Radikálnejšia bola rekonštrukcia na začiatku druhej dekády 21. storočia, ktorá zasiahla do konceptu oveľa agresívnejšie. Vtedy kompletne prestavali celé vrchné podlažie, vymenili pôvodné oceľové okná Kraus a veľké zmeny nastali aj v samotnej dispozícii interiéru. Fasáda po zateplení dostala nový náter lososovej farby. Osvietený funkcionalistický duch tejto architektúry sa týmto neodborným zásahom úplne vytratil.

Vzácnu modernistickú vilu Jaroň s progresívnym expresívnym konceptom kompletne asanovali v roku 2011, ešte predtým, ako mohla byť vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. Bratislava a Slovensko tak prišli o jedinečnú realizáciu avantgardnej architektúry z obdobia medzivojnovkej republiky.

Vila Lengyel prešla na začiatku 21. storočia drobnými stavebnými úpravami formou výmeny okien na vrchnom podlaží. Našťastie ostal nedotknutý jej pôvodný koncept a vzácny interiér od architekta Josefa Hoffmanna, ktorý sa vo svojej pôvodnej podobe zachoval vďaka osvieteným majiteľom.

Vilu Pfeffer v priebehu druhej svetovej vojny arizovali a po jej skončení zoštatnili. I keď si v druhej polovici 20. storočia zachovala svoj pôvodný puristický koncept s menšími zásahmi na fasáde, jej vzácny interiér na mieru bol na veľkú škodu kompletne prestavený a upravený na administratívne potreby vyšetrovacieho úradu Ministerstva vnútra. Vila Markovič mala to šťastie, že sa dožila kvalitnej a citlivej rekonštrukcie na začiatku druhej dekády 21. storočia a pô-

Vila Markovič v súčasnosti. Foto: B. Porubská.

vodné prvky z interiéru boli dôsledne zachované a poctivo zreštaurované.

Dôležitým mementom je prehodnotenie významu týchto stavieb – doby ich vzniku, podielu na rozvoji vtedajšej výstavby rodinných sídiel a hodnoty či odkazu pre súčasné generácie. Treba pripomenúť, že ich vznik umožnili avantgardné smery, ale hlavne revolučné myšlienky nových smerov a filozofických pohľadov na svet, rodiace sa na začiatku 20. storočia v aktuálnych centrách umenia, architektúry a dizajnu, medzi ktoré patril nemecký Weimar, Dessau, Drážďany a Berlín, ale aj francúzsky Paríž a holandský Amsterdam. Študijné pobyty a kontakty v týchto kultúrnych centrách umožnili nadobudnúť nové skúsenosti a poznatky pre slovenských a českých poslucháčov architektúry. Následne sa moderné myšlienky ako import udomácnili aj v prostredí prvej Československej republiky v podobe návrhov funkcionalistických stavieb v duchu Bauhausu, ako predobraz nového internacionálneho štýlu.

Myšlienky a prax Bauhausu silne ovplyvnili tvorbu a umelecké školstvo v ostatnej Európe. Podnety ústavu žijú na kontinente i v Spojených štátoch, kde odišli nejeden žiak a učiteľ. Nemôžeme uvádzať všetky školy, čo rozvíjajú tradíciu. Menujeme len hlavné. Priamym pokračovaním bol Moholy-Nagyov New Bauhaus v Chicagu (1937). Albers a Schawinsky rozvíjali skúsenosti Weimaru a Dessau na Black Mountain College v North Carolina. Po vojne nadviazal v Nemecku na Gropiusov systém ústav Hochschule für Gestaltung v Ulme. Dokumenty

Riaditeľský dom v Dessau od Waltera Gropiusa z roku 1926.
Zdroj: mutualart.com.

zhromaždil Bauhaus-Archiv v Darmstadte (1960). Vo Švajčiarsku hlása a realizuje postuláty Bauhausu Max Bill. Bauhaus mal nemalý ohlas aj u nás, najmä po medzinárodnej výstave výtvarnej výchovy v Prahe v auguste 1928. Málo známou, no dôležitou kapitolou sú styky bratislavskej Školy umeleckých remesiel (známej aj ako ŠUR) s Bauhausom. Josef Vydra ako riaditeľ pripojil k odborným učňovským školám večerné kurzy ŠUR a povolal najlepších a najprogresívnejších umelcov (Ludovít Fulla, Mikuláš Galanda, František Tröster a iní).⁵ Samotný Bauhaus sa v priebehu necelých troch dekád svojej existencie menil a vyvíjal aj vďaka príchodu nových učiteľov. Práve architektúre tu patrilo výnimočné postavenie, keď tvorila akési zjednocujúce a „hlavné“ umenie, ktoré usmerňovali architekti Walter Gropius, Adolf Meyer, neskôr Hannes Meyer a Ludwig Mies van der Rohe. Atmosféra na Bauhause v Dessau bola od Weimaru úplne odlišná. Funkčná a asertívne moderná budova, založená na čistých, ostrých líniiach, slúžila ako neustála pripomienka, že škola dospela a nie je už viac miestom, kde v omladenej podobe prežívajú staré remeslá, ale skôr priestorom prípravy priemyselného nového typu. Obdobie experimentov skončilo. Teraz sa tu jednalo seriózne, prakticky a efektívne.⁶ Práve recepcia Bauhausu v našich končinách poukazuje na fakt, že sme sa ocitli vo sfére vplyvu progresívnej kultúry a v podobe funkcionalizmu si rýchlo našla uplatnenie v novej výstavbe v rámci celej bývalej Československej republiky.

Otáznik nad ďalšími osudmi diel modernistickej architektúry prichádza s budúcnosťou a problematikou pamiatkovej ochrany a obnovy. Túto si objekty z tohto obdobia vyžadujú čoraz nástojčivejšie. Ich osud dnes závisí najmä od zámerov a zmýšľania majiteľov dnes už v mnohých prípadoch pamiatkovo chránených objektov. Každopádne by si skúmané originálne a na svoju dobu pokrokové objekty, tvorené v duchu internacionálnej medzivojnovnej moderny, zaslúžili oveľa väčšiu starostlivosť zo strany vlastníkov, ale aj odbornú pozornosť a medializáciu. Ako úspešný príklad možno uviesť okrem nedávno zrekonštruovanej Vily Tugendhat ďalšiu brniansku modernistickú pamiatku – vilu Stiassny, počas socializmu známu pod názvom „vládna vila“. Navrhol ju architekt Ernst Wiesner v rokoch 1928 – 1929 a pred štyrmi rokmi ju slávnostne otvorili a sprístupnili pre verejnosť ako *Metodické centrum modernej architektúry*

v Brně. Na Slovensku neexistuje podobne špecializované centrum, zamerané na edukáciu, propagáciu, mapovanie a metodológiu obnovy pamiatok moderny. Jeho absencia je výrazne citeľná. ■

Literatúra

- BAHNA, Ján M. – BERKA, Tomáš. *Vily nad Bratislavou*. Bratislava : Marenčin PT, 2013, s. 382-383, 396-399, 428-430, 469-471.
- DORICOVÁ, Slávka. Rodinný dom v bratislavskej architektúre 1918 – 1939: Vybrané príklady. In *Architektúra & urbanizmus*, roč. 36, 2002, č. 3-4, s. 87-104.
- DULLA, Matúš (ed.). *Slávne vily Slovenska*. Bratislava : FOIBOS BOOKS, 2010.
- DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava : Slovart, 2002.
- DULLA, Matúš. *Emil Belluš*. Bratislava : Slovart, 2010.
- FOLTYN, Ladislav. *Slovenská architektúra 1918 – 1938 a česká avantgarda*. Bratislava : SAS, 1993.
- F. H. Blahopřání A. Benšovi. In *Architektura ČSR*, roč. 38, 1979, s. 244.
- HOLČÍK, Štefan. Hoffmann v Bratislave. In *Designum*, 1998, č. 2, s. 35.
- KOSTKA, Z. Architekt A. B. In *Výtvarná kultura*, roč. 9, 1985, č. 3, s. 25-30.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Dva modely prijímania moderny na Slovensku: Fridrich Weinwurm a Christian Ludwig. In *Architektúra & urbanizmus*, roč. 40, 2006, č. 3-4, s. 131-154.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Koncepcie a typy bývania. Slovensko medzi dvoma vojnami. In *Bývanie v premenách času*. Stupava : Orgware, 1998.
- Nová vilová štvrť v Bratislave. In *Slovenský staviteľ*, roč. 1, 1931, s. 91-95.
- SARTORIS, Alberto. *Gli elementi dell'architettura funzionale. Sintesi panoramica dell'architettura moderna*. Milano : Ulrico Hoepli, 1932.
- SEKLER, Eduard F. *Josef Hoffmann. Das architektonische Werk*. Wien : Residenz Verlag, 1986, s. 206, 417.
- STARÝ, Oldřich. Sedmdesátiny zasloužilého umělce A. B. In *Československý architekt*, roč. 9, 1964, č. 10, s. 2.
- ŠLAPETA, Vladimír. Českí architekti na Slovensku 1918 – 1938. In *Projekt*, roč. 22, 1980, č. 8, s. 9, 11.
- TEIGE, Karel. *Moderní architektura v Československu*. Praha, 1930.
- Vila pána riaditeľa Jaroňa. In *Slovenský staviteľ*, roč. 2, 1932, s. 80-81.

¹ WEINWURM Fridrich. Das Heutige Schaffen. In *Sborník modernej tvorby úžitkovej*. Bratislava, 1931, s. 37.

² RYBÁK, Josef. Inkognito bytovou kultúrou. In *DAV*, roč. 4, 1937, č. 1, s. 7, cit. podľa DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava, 2002, s. 96.

³ Rodinný dom v Bratislave. In *Slovenský staviteľ*, roč. 7, 1937, s. 134-136.

⁴ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Vila Oskara Pfeffera. In DULLA, Matúš et al. *Slávne vily Slovenska*. Praha, 2010, s. 212-215.

⁵ MATUŠTÍK, Radoslav. *Bauhaus*. Bratislava, 1965, s. 55.

⁶ WHITFORD, Frank. *Bauhaus*. Praha, 2015, s. 168.

„Astorka“ - bratislavská legenda

ALEXANDRA HOLLÁ

Umelecká atmosféra a hľadanie nových tvorivých foriem boli typické nielen pre veľké európske kultúrne centrá v 20. rokoch 20. storočia, ale aj pre Bratislavu. Avšak priskoro boli tieto snahy a vývoj priekopníckych myšlienok zasiahnutý a pozastavený druhou svetovou vojnou. Dá sa povedať, že toto obdobie istým spôsobom charakterizuje budova bývalej kaviarne Astória v Bratislave. Stavba je odrazom toho, ako sa spoločenské a politické zmeny dokážu premietnuť na stavbe a jej účelnosti, ukazuje nám, čo spoločnosť v danom období vyžadovala, a v neposlednom rade, ako sa na našom území začala formovať moderna v architektúre.

Stavba sa tak stala prínosom nielen pre dejiny modernej architektúry, ale aj pre spoločensko-kultúrnu históriu.

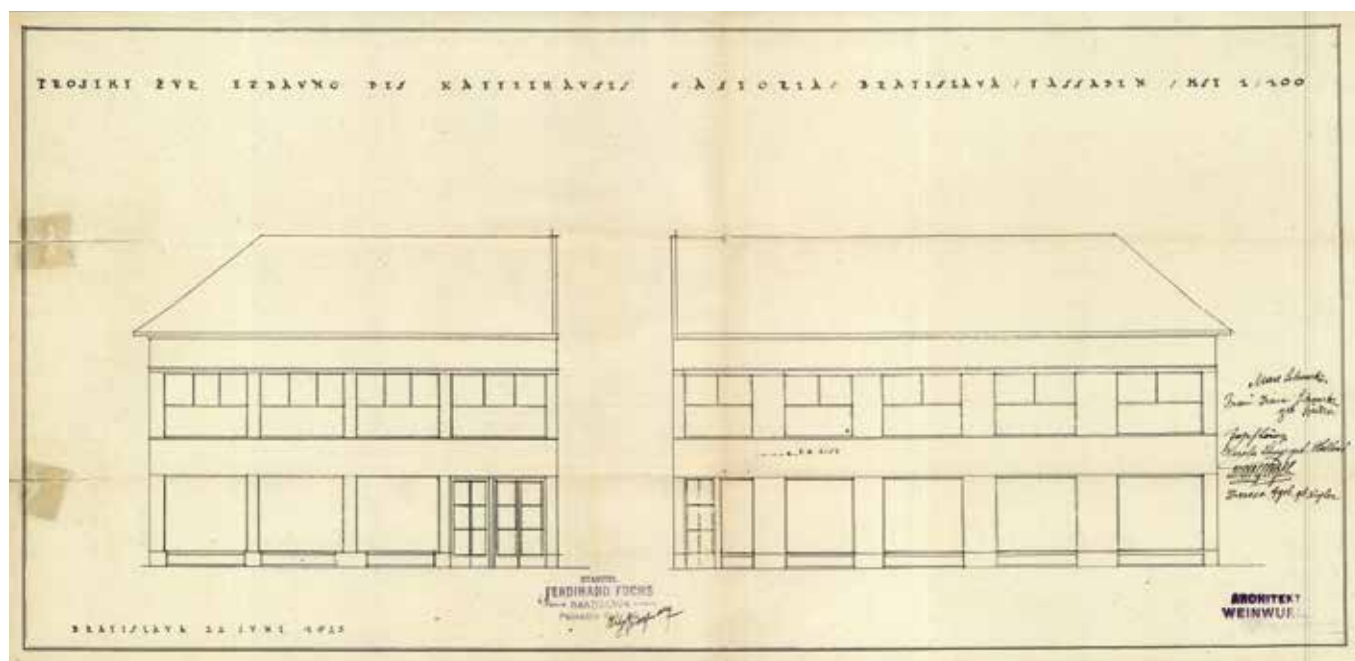
Budova bývalej kaviarne Astória je situovaná na okraji bratislavského historického jadra na nároží Suchého mýta a Staromestskej ulice, v koncovej polohe súvislého mestského bloku, ktorý je súčasťou Pamiatkovej zóny Bratislava – centrálna mestská oblasť, sektor Obchodná.¹ Územie Suchého mýta prešlo zložitým urbanisticko-historickým vývojom. Z pôvodnej súčasťi vonkajšieho mestského opevnenia s bránou z prvej tretiny 15. storočia sa stalo predmestie, postupne čoraz viac prepojené s jadrom mesta a reagujúce na jeho vývoj. Samotná brána pri Suchom mýte, brániaca vo

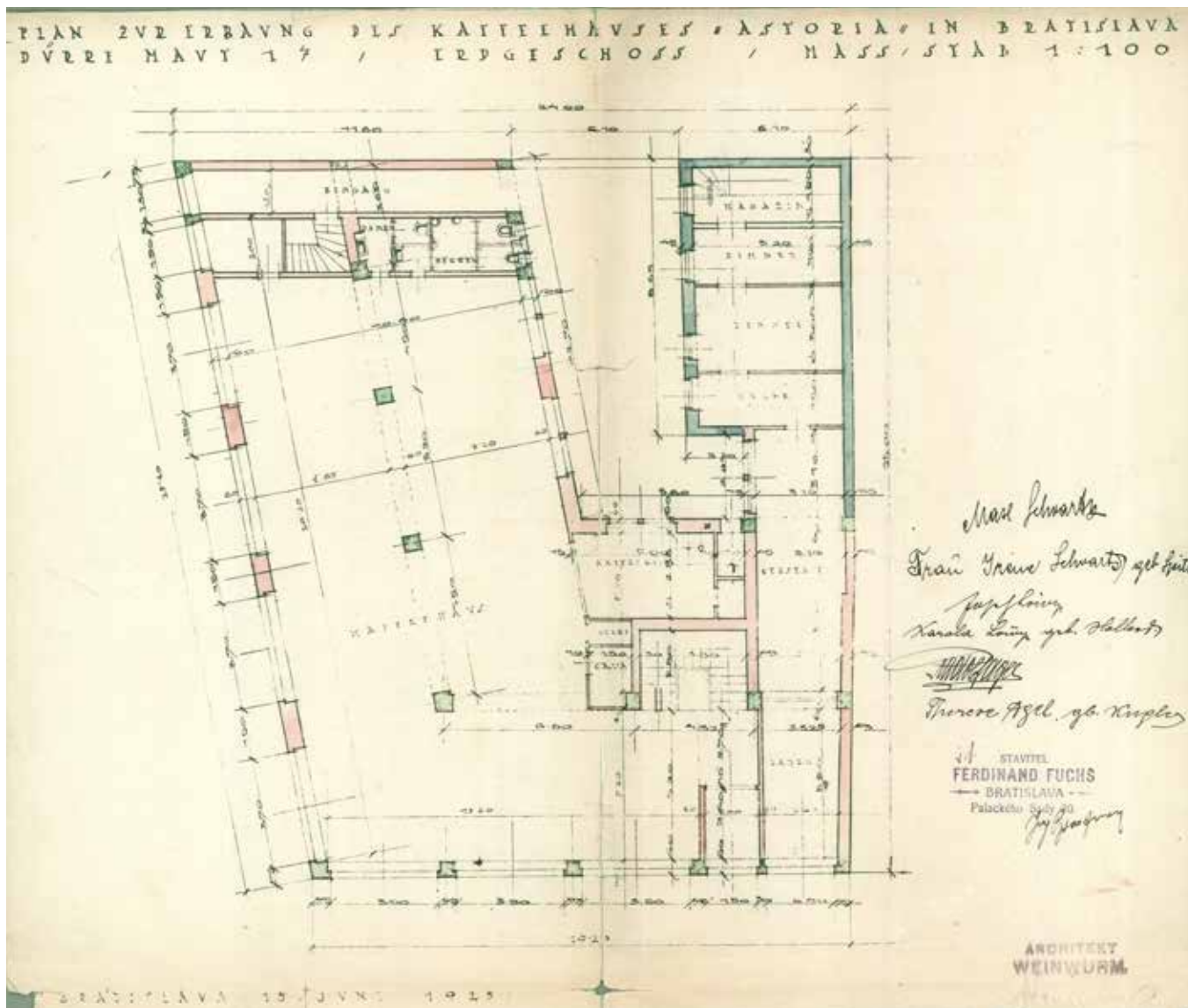
Budova kaviarne Astória v roku 1926. Foto: Josef Hofer.
Zdroj: Archív mesta Bratislavy, Zbierka fotografií a negatívov, inv. č. 4278.

výhlade na Grasalkovičov palác, bola zbúraná v roku 1805. Najprudší rozvoj zaznamenala štvrť za posledných sto rokov, keď bola drobná kompaktná zástavba s vnútornými dvormi so zeleňou nahradená veľkomestskými blokmi. Demolácie jednotlivých budov začali už začiatkom storočia a vyústili do veľkej asanácie pri výstavbe Mosta SNP na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia.

Podľa neoverených zdrojov existovala kaviareň na Suchom mýte už začiatkom 19. storočia a jej tradícia pokračovala aj po vzniku Československej republiky. Lekár Imrich Sečanský vo svojich spomienkach uvádza: *Začnime oblúbenou kaviarňou Astória na Suchom mýte, ktorá slúžila ako kaviareň od r. 1817 až do r. 1945, keď tam bola zriadená čítareň*

Projekt výstavby budovy kaviarne Astória, uličné fasády, 1925. Zdroj: Archív mesta Bratislavy.

Pôdorys prízemja, 1925. Zdroj: Archív mesta Bratislavy.

mestskej knižnice. Podľa údajov Emila Boleslava Lukáča a Štefana Hozu bola Astorka prvou kaviarňou, kde sa už od r. 1919 začali stretávať slovenskí a českí literárni pracovníci, ktorí pôsobili v oblasti kultúry ako spisovatelia, redaktori, pracovníci vydavateľstiev, výtvarníci, muzikanti a po založení Slovenského národného divadla aj herci.² Z toho sa dá usudzovať, že na Suchom myš mohla už predtým existovať kaviareň s rovnakým názvom, ktorá bola zbúraná a na jej mieste postavená nová moderná stavba.

Žiadosť o stavebné povolenie podala na bratislavský magistrát spoločnosť Josef Löwy a spol. v roku 1926. Architektonický návrh vytvoril ateliér Weinwurm – Vécsei, ktorý založili dvaja významní funkcionalistickí architekti Friedrich Weinwurm a Ignác Vécsei. Ako staviteľa prizvali k prácam Ferdinanda Fuchsa.³ Stavba na Suchom myš s popisným číslom 17 bola postavená v duchu moderny, vychádzajúc z funkcionalistických princípov, s puristickým výrazom fasád a bez použitia akéhokoľvek tvaroslovného aparátu. Fasády sú čisté, hladké a členené iba výrezmi veľkorozmerných okenných otvorov, ktoré na vtedajšiu dobu predstavovali výraznú zmenu voči tradičnému poňatiu presvetlenia vnútorných priestorov. Racionálne riešená stavba využívala odkaz minimalizmu. Bola výsledkom dobového uvažovania, ktoré sa postupne presadzovalo na našom území a predob-

razom mu bola európska architektonická avantgarda, ktorá sa plynule formovala od začiatku 20. storočia. Obe uličné fasády sú štvorosové, jednoduché a ploché. Dominujú im veľké trojdielne okná, delené vertikálne na tri a horizontálne na dve osi. Zo sedlovej strechy vystupuje vyložená rímsa, prvok charakteristický pre Weinwurmovu tvorbu. Pôdorys s vnútorným dvorom zaplnia plochu v tvare štvorca. Objekt disponuje tromi prevádzkovými podlažiami, v suteréne sa nachádzal bar, na prízemí a na prvom poschodí kaviareň. Vnútorne priestory, bar a šatňu mierne upravili podľa projektu architekta Artura Szalatkai.⁴

Budova bola postavená s dvoma nadzemnými podlažiami a suterénom, aj keď pôvodne existoval aj plán nadstavby troch podlaží s manzardou. Tento zámer ostal nakoniec z neznámych dôvodov nerealizovaný.⁵ V pôvodnej prízemnej uličnej zástavbe objekt svojou dvojpodlažnosťou nerušil, aj keď postupnou výstavbou a modernizáciou, markantnou najmä od polovice 30. rokov 20. storočia, sa výškové rozdiely medzi budovami porušili v prospech nových budov, ktoré vyrastali už s plochými strechami a menili celkové siluety verejného priestoru. Výstavba funkcionalistických budov v historickom jadre mesta často nerešpektovala pôvodnú líniu historickej zástavby a svojím výzorom, členením i výškou do nej kontrastne zasahovala, čo bolo častou príčinou sporov

Plán prístavby, východná fasáda, 1930. Zdroj: Archív mesta Bratislavy.

medzi architektmi a pamiatkarmi. Stavba kaviarne Astória na jednej strane vyčnievala svojou architektonickou formou hlásajúc absolútnu „čistotu“ fasády, na strane druhej nerušila svojou hmotou okolitú zástavbu. Je však diskutabilné, prečo sa nakoniec sám autor priklonil k sedlovej streche, a nie k plochej, ktorú vo svojich dielach uprednostňoval, a ktorá by podčiarkla jej modernistický vzhľad. Časom sa medzi novopostavenými viacpodlažnými budovami s plochými strechami takmer stratila. To nič nemení na fakte, že bola prvou modernou budovou postavenou na účely kaviarne v Bratislave.

Architekti Weinwurm a Vécsei prispôsobili projekt aj na využitie terasy, ktorá zaberala plochu prvého podlažia pri južnej fasáde, pri hlavnom vstupe. Staviteľom prístavby terasy na základe projektu stavebnej firmy Etablissement „Astoria“ z roku 1930 bol opäť Ferdinand Fuchs.⁶ Vonkajšia terasa bývala už vtedy bežnou súčasťou barov a reštaurá-

cií. Objekt sa tým otvoril a prepojil s ruchom mesta. V roku 1935 doplnil kaviareň reklamný aparát, ktorý sa nachádzal na chodníku pred hlavným vstupom, realizovaný bez povolenia Erichom Reissom. Ešte v tom istom roku ale dostal od mesta nariadenie o jeho odstránení. Dôvodom bolo neprípustné umiestnenie reklamy na uličnej ploche, ktorá odvádzala pozornosť okoloidúcich ľudí, rušila vozovú premávku, vzhľad námestia a zužovala uličný chodník.⁷ Najmä pod vplyvom konzumného životného štýlu sa však reklamy postupne stali bežnou súčasťou ulíc a fasád. V roku 1938 bola povolená svetelná reklama, ktorá sa nachádzala priamo na fasáde stavby. Žiadosť podala firma Rudolf Agel a spol. Obdĺžniková svetelná reklama informovala o programe Astorky a v strede sa veľkým tlačným písmom vynímal nápis Bar 22, Barový bar a Kaviareň – Café.⁸ Celkové priestorové usporiadanie interiéru sa zachovalo až do po-vojnového obdobia.⁹

Vyústenie Konventnej ulice na Suché mýto, vpravo časť fasády budovy kaviarne s nápisom Verejná knižnica.
Foto: G. Podhorský, 1948. Zdroj: Archív PÚ SR.

Budova kaviarne v roku 1975. Foto: Sedílek. Zdroj: Archív PÚ SR.

Súčasný stav. Foto: A. Hollá.

V medzivojnovom období prežívala kaviareň Astória najslávnejšie chvíle svojej existencie, ktoré v podobe príbehov a mýtov vošli do historickej pamäte Bratislavy. Pojem „Astorka“ zosobňoval synonymum pre spoločenské centrum, kaviareň, čítareň, skrátka pre miesto určené intelektuálom. Výraz „kaviarenská spoločnosť“, ktorý sa pozvoľna šíril už od

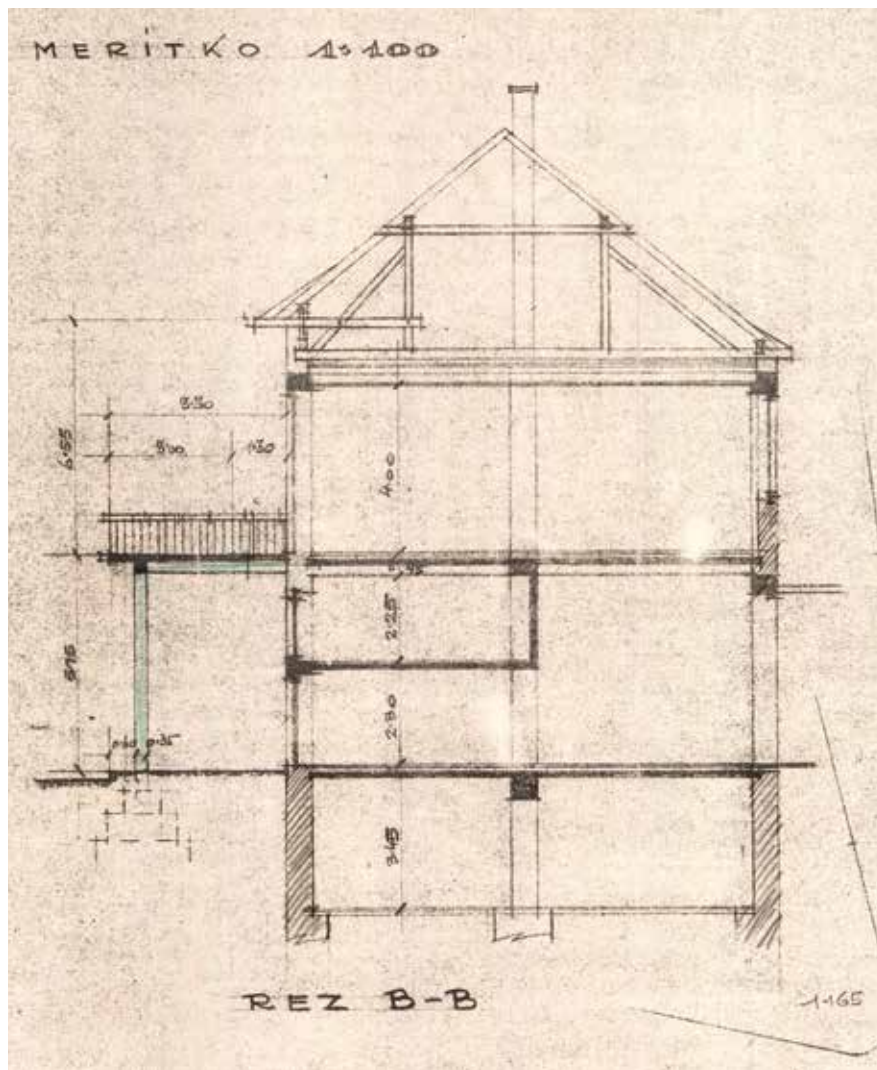
18. storočia, nebol cudzí ani Bratislave.¹⁰ Astorku navštevovalo podľa dobových informácií množstvo známych osobností z oblasti politiky, hudby, literatúry a výtvarného umenia, napr. Vladimír Roy, Jozef Gregor Tajovský s manželkou Hanou Gregorovou, Janko Jesenský, Štefan Janšák, Rudolf Klačko, František Votruba, Fraňo Kráľ, Milo Urban, Emil Boleslav Lukáč a ďalší.¹¹ V tejto súvislosti nám predstavu o dianí v kaviarni a bare približujú spomienky Ema Bohúňa: *V bare vystupovalo mnoho tanečníc a vypilo sa mnoho šampanského. Každý druhý týždeň sa menil program, prichádzali nové barové dámy, ktoré udivovali svojím umením a očarovali svojimi nahými proporciami. Pukanie šampanských štoplov, jačanie saxafonov, kvílenie husiel, ženský smiech, rozpustilý hovor a spev naplňovali túto miestnosť bezstarostnej zábavy.*¹² O rôznorodých programoch, ktoré sa konali v kaviarni, pravidelne informovali dobové noviny ako Pressburger Zeitung, Marburger Zeitung, Oedenburger Zeitung, Tagesbote a iné. Kaviareň bola moderná nielen programom, ale disponovala aj moderným vybavením, napr. klimatizovaným barom v suteréne.¹³

Podľa pamätí lekára Imricha Sečanského sa v rokoch 1940 – 1944 na balkóne v Astorkke konali zasadnutia redakčnej rady časopisu Slovenský lekár.¹⁴ V priebehu roka 1944 sa však situácia zmenila a spoločenský život v meste bol pozastavený na niekoľko rokov. Bratislava bola obsadená nemeckými vojskami a počas bombardovania zhorelo a bolo poškodených viacero budov. Astória nebola zasiahnutá priamo, avšak bombám sa nevyhla budova bezprostredne pri nej.¹⁵ Bratislava bola oslobodená Červenou armádou v roku 1945 a v tom istom roku zrušili nielen kaviareň Astorka, ale aj mnohé ďalšie. Dôvodom zrušenia bol postoj vychádzajúci z vtedajšieho politického režimu: *... keďže neboli v ZSSR kaviarne podobného druhu, nie sú potrebné ani u nás. Nebudeme podporovať intelektuálov a ich buržoázne zvyky.*¹⁶ Od roku 1946 sa budova začala využívať na osvetové účely, sídlil tu Mestský dom osvetu, Mestská čítareň či Verejná knižnica. V roku 1951 ju povereník informácií a osvetu Ondrej Klokoč odovzdal Klubu Zväzu československo-sovietskeho priateľstva. Hlavná fasáda budovy bola v rámci svojej novej funkcie slávnostne vyzdobená fotografiou J. V. Stalina a nápisom *So sovietskym zväzom za mier a socializmus* alebo *Čítajme najpokrokovejšiu tlač sveta, tlač veľkej krajiny sovietsk.*¹⁷ Priestory suterénu a prízemnia boli neskôr prestavané a prispôbené prevádzke divadla s kapacitou 140 divákov. Od 1. januára 1971 v nich pôsobilo Štúdio Novej scény, ktorý činoherný súbor tu odohral niekoľko predstavení. Nový život vdýchlo objektu opäť až obdobie po Nežnej revolúcii. Od 1. apríla 1990 v ňom sídlilo veľmi úspešné Divadlo Astorka, od roku 1993 so zmeneným názvom Divadlo Astorka Korzo '90.¹⁸

Kaviareň Astória svojím objemom, formou, myšlienkou zosobňovala bratislavského intelektuála 20. rokov 20. storočia. Historická pamäť a hodnoty, ktorými disponuje, dokladajú stavebný a spoločenský obraz Bratislavy prvej polovice 20. storočia. Inovatívne princípy prisudzujeme najmä kreatívnemu duchu architekta Friedricha Weinwurma, ktorý svoj štýl charakterizoval takto: *„...ak by moji stavebníci liezli po fasáde a nachádzali by v tom výnimočné potešenie, možno by som sa rozhodol vyzdobit' ju ornamentálnymi pomôckami, keďže sa však združujú vo vnútri domu, v obytných priestoroch, terasách, strešných záhradách, považujem za nutné prispôbiť vonkajšok vnútornému usporiadaniu priestorov.“*¹⁹

Aktuálne budova napriek svojej niekdajšej popularite chátra a roky neslúži žiadnemu účelu. O jej existencii a histórii mladšia generácia Bratislavčanov väčšinou nemá dostupné informácie. Navyše, je veľmi precízne „pochovaná“ pod nánosmi reklamných bannerov, ktoré ju robia „neviditeľnou“. Reklama nerešpektujúca fasády objektu narúša celkové pohľady na túto časť bratislavskej pamiatkovej zóny, štruktúru jej zástavby, ako aj hmotovo-priestorové usporiadanie samotného objektu. Jeho stavebno-technický stav možno charakterizovať ako narušený. Zvnútra sú na okná pripevnené kartóny, zvonku slúžia ako panely na reklamné plagáty alebo pútače na neexistujúce obchody. Cez nezatarasené okná je viditeľná zdevastovaná časť interiéru prvého podlažia, pripomínajúca sklad alebo smetisko. Steny fasád sú poznačené vandalizmom. Stavba za pár rokov stratila svoju autenticitu a pôvodný architektonický výraz.

Mesto Bratislava už v minulosti žiadalo od investora rekonštrukciu a obnovu na divadelné účely. Od tohto plánu sa upustilo s apelom na príliš veľký priestor, náročný na prevádzkovanie divadla. Investor dokonca navrhoval, aby bola stavba kvôli narušenej statike zbúraná a postavená nanovo. V súčasnosti mesto opäť prejavilo záujem o zachovanie objektu, dokonca sa usiluje o jeho vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku. Proces vyhlasovania za pamiatku však musel byť pozastavený z dôvodu exekúcie súčasného majiteľa. Aktuálne stavba nepatrí nikomu, čo značne komplikuje celkovú situáciu. Predmetom pamiatkovej ochrany by mali byť najmä architektonické hodnoty, ktoré reprezentuje vonkajší vzhľad budovy, tvar okien, strecha, základné vnútorné dispozičné členenie a architektonické

Plán prístavby terasy, rez, 1930. Zdroj: Archív mesta Bratislavy.

detaily interiéru. Nemalo by sa zabúdať aj na kultúrno-historickú hodnotu, ktorá môže byť určujúcou pre možné využitie tohto priestoru. Jeho revitalizácia by bola príspevkom k pozdvihnutiu povedomia Bratislavčanov o spoločenskej a kultúrnej histórii mesta. ■

¹ GREGOROVÁ, Jana – JURKOVIČ, Peter a kol. *Zásady ochrany pamiatkového územia. Pamiatková zóna Bratislava – centrálna mestská oblasť (rkp)*. Bratislava : Krajský pamiatkový úrad, 2015, s. 167 [online], cit. [15. 10. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.pamiatky.sk/sk/page/zasady-ochrany-pz-bratislava--centralna-mestska-oblast->> Vymedzenie hraníc sektora Obchodná: Hodžovo námestie, Nám. 1. mája, Kollárovo námestie, Mariánska, Heydukova, Kolárska, Jedlíkova, Nám. SNP, Hurbanovo námestie, Suché mýto.

² SEČANSKÝ, Imrich. *Spomienky a vyznania lekára*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1997, s. 149.

³ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Friedrich Weinwurm. Architekt/Architect*. Bratislava : Slovart, 2014, s. 252.

⁴ MORAVČÍKOVÁ, 2014, ref. 3, s. 252.

⁵ Archív mesta Bratislavy (AMB), fond Útvar hlavného architekta (f. ÚHA), šk. 142, parc. č. 3311. Dokumentácia stavby „Astória“. Dostavba bola plánovaná na rok 1930, bola schválená a zachovaný je aj jej plán, k jej realizácii nikdy nedošlo.

⁶ AMB, f. ÚHA, šk. 142, parc. č. 3311. Dokumentácia stavby „Astória“.

⁷ AMB, f. ÚHA, šk. 142, parc. č. 3311. Dokumentácia stavby „Astória“;

⁸ AMB, f. ÚHA, šk. 142, parc. č. 3311. Dokumentácia stavby „Astória“.

⁹ AMB, f. ÚHA, šk. 142, parc. č. 3311. Dokumentácia stavby „Astória“.

¹⁰ Bratislavské kaviarne vznikali už v prvej polovici 18. storočia a podľa údajov uverejnených v *Pressburger Wegweiser* ich v roku 1750 bolo iba 9, v roku 1895 ich fungovalo 17 a v roku 1929 sa počet zvýšil až na 50 kaviarní. SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava : Veda, 1991, s. 111.

¹¹ SALNER, 1991, ref. 10, s. 114-118.

¹² VAŠŠ, Martin. *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920 – 1945*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 49-50.

¹³ MORAVČÍKOVÁ, 2014, ref. 4, s. 44.

¹⁴ SEČANSKÝ, 1997, ref. 2, s. 150.

¹⁵ Na základe historickej fotografie. HN [online], cit. [5. 9. 2018]. Dostupné na internete: <<https://style.hnonline.sk/galeria/3295-bombardovanie-bratislavy-16-juna-1944/72a1d90f8053a3e303a8f1dc9acbbabf>>

¹⁶ SEČANSKÝ, 1997, ref. 2, s. 150.

¹⁷ Situáciu zachytávajú fotografie v archíve TASR od J. Teslíka z 5. apríla 1951. Archív TASR [online], cit. [05. 09. 2018]. Dostupné na internete: <<https://www.vtedy.sk/kaviaren-astoria-astorka-klub-zcssp>>

¹⁸ Za informácie ďakujeme pracovníckam Archívu Divadelného ústavu Zuzane Nemcovej a Kataríne Švábikovej.

¹⁹ MORAVČÍKOVÁ, 2014, ref. 4, s. 34.

Štefan Csízi a prienik funkcionalizmu do Komárna v medzivojnovom období

Bytový dom s lekárňou Dr. Kovácsa

IMRICH TÓTH

Architektúra ako „kultúra staviteľstva“ je ešte viac a zložitejšie prepojená s ekonomickou situáciou daného štátneho útvaru, s politickým a mocenským usporiadaním a zreteľne odzrkadľuje stav spoločnosti. Pokým v Paríži, Berlíne, ale predovšetkým v amerických veľkomestách, sa vďaka priemyselnému a technickému rozvoju na prelome 19. a 20. storočia presadzovali nové možnosti tvarovania architektúry, na území Uhorska symbolicky vládli historizujúce a eklektické novoslohy (neogotika, neorenesančné a neobarokové formy), presne odzrkadľujúce stav a myslenie vládnucej vrstvy spoločnosti. Koniec prvej svetovej vojny, ktorá naštartovala rozsiahlu priemyselnú výrobu a veľký technický rozvoj, priniesol víťazov aj porazených. Dochádza k rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie a vzniku prvej Československej republiky. Pokiaľ tvorcovia československého štátu, ako víťazi, museli a chceli budovať nový moderný útvar a novú spoločnosť, a tým aj novú modernú architektúru, porazené potrianonské Maďarsko prechádzalo začiatkom dvadsiatych rokov značnou spoločensko-ekonomickou krízou. Celé medzivojnové obdobie horthyovského Maďarska, štylizované za „kráľovstvo bez kráľa“, charakterizovala práve snaha o prinavrátenie a rehabilitáciu bývalých pomerov „krásnej minulosti“. Preto v architektúre naďalej pretrvával a dominoval predovšetkým novobarok (napr. Gyula Wálder, Dénes Györgyi, Béla Málnai, Iván Kotsis), novorománsky sloh, ale aj inšpirácie z nemeckého *Heimatstil*-u. Tendencie modernej architektúry, avantgardy či Bauhausu ostávali ojedinelé, aj keď dôsledky svetovej hospodárskej krízy po roku 1929 dopomohli v Maďarsku k vzniku viacerých moderných – funkcionalistických stavieb (Farkas Molnár, József Fischer, Alfréd Forbát, Gedeon Gerlóczy, Alfréd Hajós, Lajos Kozma, Gyula Rimanóczy a ďalší).¹ Úspornosť a racionalita, ako konzekvencie hospodárskej krízy, pomohli presadiť sa práve tvorcom uprednostňujúcim modernú architektúru, schopným adekvátne využiť možnosti nových stavebných technológií, konštrukcií a materiálov (železobetón, ocelové a skeletové konštrukcie, sklo, sklobetón atď.). Na rozdiel od Maďarska práve v medzivojnovom Československu sa funkcionalizmus stal akceptovaným a preferovaným zo strany stavebníkov. Podľa hesla „nová architektúra v novej republike“, ktoré podmienila nastupujúca modernizácia spoločnosti a prienik nových stavebných postupov a materiálov, v tomto prostredí sa rozprúdili priekopnícke smery (kubizmus, rondokubizmus, konštruktivizmus, bauhaus, purizmus), vrcholiace začiatkom tridsiatych rokov do funkcionalistickej architektúry.² Na Slovensku v tom čase nepôsobila odborná škola pre architektov alebo staviteľov, preto adepti získavali vzdelanie a prvé dotyky s architektúrou v blízkych európskych mestách, najmä v Budapešti, vo Viedni, v Mníchove, Prahe alebo Brne.

Štefan Csízi (1906 – 1981), stavebný inžinier a vodohospodár.
Zdroj: Podunajské múzeum Komárno, osobný fond Štefana Csíziho.

Podnety zo štúdia potom transformovali na Slovensku do vlastnej tvorby. Naďalej ju ovplyvňovala etnická príslušnosť, kultúrna a politická orientácia stavebníkov a súvisiace objednávky.³ Mladý architekt Štefan Csízi, ktorého pôsobenie v Komárne skúma tento príspevok, takmer ukážkovo dokumentuje tieto relácie.

Komárno – mesto na hranici, blízko aj ďaleko od „sveta“

Pri sídle komitátu, komárňanskom hrade, ležiacom pri križovatke dôležitých suchozemských a vodných ciest, vznikla v ranom stredoveku osada s rovnakým názvom.⁴ Kráľ Belo IV. podľa listiny z 1. apríla 1265 získal komárňanský hrad a tamojším hosťom udelil výsady, akými sa v tom čase spravovali obyvatelia Budína (dnes časť Budapešti). Výsady mesta, potvrdzované a rozširované neskoršími panovníkmi, prispeli k rozvoju stredovekého Komárna. Vďaka strategickej polohe pri sútoku riek Dunaj a Váh, na polceste medzi Budínom a Prešporkom (Bratislava), prekvalifikoval v meste do konca 19. storočia čulý obchodný aj kultúrny život, kam ľahko prenikalo

všetko „nové a moderné“.⁵ Toto popredné postavenie medzi významnými mestami Uhorska si Komárno udržalo napriek tomu, že počas svojej existencie bolo mnohokrát zničené – v dôsledku vojenských udalostí alebo živelných pohrôm.⁶

Súčasnú slovenskú Komárno sa po roku 1918/19 dostalo ako pohraničné mesto do územia Československej republiky. Jeho populáciu však skoro výlučne tvorilo maďarské obyvateľstvo.⁷ Dňa 10. januára 1919 vstúpili do severnej, ľavobrežnej časti Komárna (*Rév-Komárom*) oddiely československej armády a tým nastalo mocenské a politické rozdelenie mesta. Historické väzby medzi oboma brehmi Dunaja sa pretrhli. V novom štáte ostalo mesto na periférii záujmu. Pôsobnosť dovtedajšej Komárňanskej župy sa síce rozšírila na teritóriu Mošonskej a Ostrihomskej župy, včlenené do Československa, ale čoskoro od 1. januára 1923 ju zrušili, sídlom veľkej župy sa stala Bratislava a v Komárne ostalo len stredisko jedného z okresov. Samotné mesto stratilo staré municipálne práva. Štát od roku 1919 zastavil výrobu v muničnej továrni, zamestnávajúcej niekoľko tisíc robotníkov (predovšetkým žien), jej strojné vybavenie demontoval a odviezol do Brna. O zmenených sociálnych pomeroch obyvateľstva Komárna najlepšie svedčí skutočnosť, že v niekdajšej bašte šľachty a meštianstva mala v medzivojnovom období najsilnejšie postavenie komunistická strana. Začiatkom tridsiatych rokov sa vedenie mesta snažilo riešiť nezamestnanosť zavádzaním verejnoprospešných prác. Akcie však viedli k zadĺženiu mesta, ktoré v roku 1935 dosiahlo až 15 miliónov korún. Mesto vyhlásilo bankrot, štát rozpustil mestské zastupiteľstvo a následne do jeho správy vymenoval vládneho komisára.⁸ Preto v polovici tridsiatych rokov štát a samotné mesto nemali motiváciu ani prostriedky na realizáciu nových stavieb. Len rozhodnutie vlády o rozšírení a modernizácii komárňanskeho prístavu z roku 1922 znamenalo významnejšiu štátnu investíciu v medzivojnovom období.

Z hľadiska budovania československého štátneho celku možno do určitej miery pochopiť, že mesto nepatrilo do centra pozornosti. Centrom politického, hospodárskeho, spoločenského, a teda aj architektonického života na Slovensku sa stala Bratislava. Početné štátne investície tam umožnili vznik mnohých stavieb, naplňajúcich potreby nového správneho usporiadania, a práve v nich sa uplatnili moderné architektonické myšlienky. Tento investičný trend však úplne obíšiel Komárno, kde sa neuskutočnili ani „regionálne“ stavby pre účely štátu. Preto novostavby v znamení funkcionalizmu sa presadili hlavne vďaka snahe súkromných stavebníkov, riešiacich predovšetkým potreby moderného bývania.

Štefan Csízi, stavebný inžinier a vodohospodár

Životné osudy Štefana Csízioho zrkadlia vplyv udalostí turbulentného 20. storočia. Pochádzal z gemerského Plešivca (okr. Rožňava), kde sa narodil 23. marca 1906 ako najmladšie dieťa v rodine učiteľa ľudovej školy reformovanej cirkvi Vojtecha Csízioho. Po absolvovaní piatich tried ľudovej školy v rodisku, od roku 1916 navštevoval evanjelické gymnázium v Rožňave.⁹ Maturoval v roku 1924 ako občan Československej republiky. Štefan Csízi mal troch súrodencov, z nich dva sa po roku 1918 vystaňovali do Maďarska.¹⁰ Štefan sa však rozhodol prihlásiť na Českú vysokú školu technickú v Brne a stať sa stavebným inžinierom.

Toto predsavzatie malo pre jeho život a neskoršie pôsobenie zásadný význam. Vyššie sme naznačili rozdiely podmienok a vývoja modernej architektúry v medzivojnovom Maďarsku a Československu. Brnianske štúdium v rokoch 1924 – 1930 umožnilo kontakt s funkcionalizmom, rozvíja-

Dom smútku na cintoríne reformovanej cirkvi v Komárne postavený v roku 1934. Zdroj: archív KPÚ Nitra.

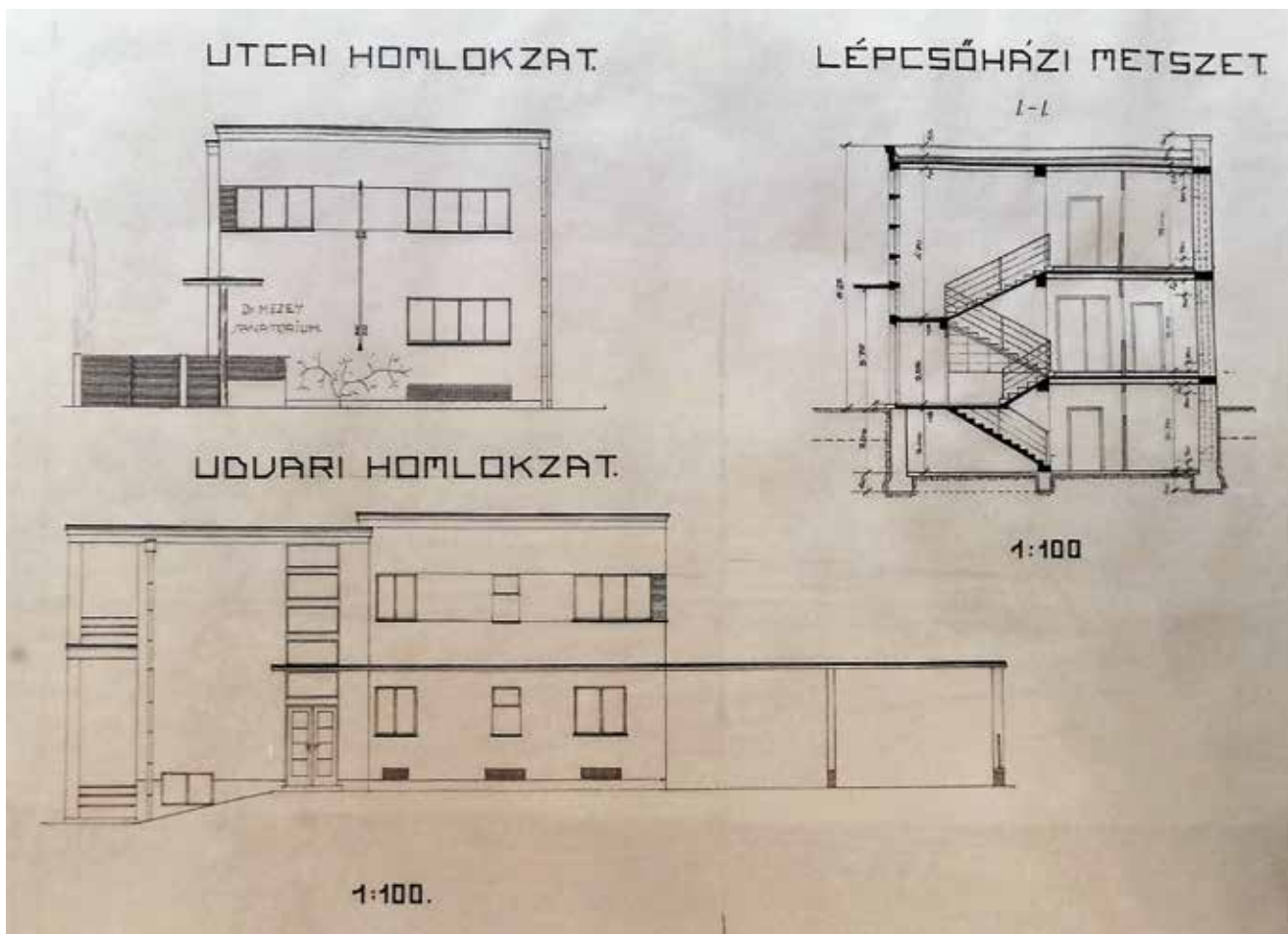

Administratívna budova na Sväto Ondrejskej ul. počas výstavby v roku 1935. Zdroj: Podunajské múzeum Komárno, osobný fond Štefana Csízioho.

Štefan Csízi (vpravo) s kolegami pred prečerpávacou stanicou. Zdroj: Podunajské múzeum Komárno, osobný fond Štefana Csízioho.

ným na tamojšej akademickej i stavebnej pôde. V Brne súbežne pôsobila nemecká technika (Deutsche Technische Hochschule Brünn, zal. 1849), orientovaná na nemecké a viedenské prostredie s osobnosťami ako Heinrich Tessenow či Adolf Loos, a Česká vysoká škola technická, kde prednášali Jaroslav Syříšťa a Jiří Kroha. Zároveň v samotnom meste

Projektová dokumentácia polyfunkčného objektu na Pohraničnej ulici č. 17 pre Dr. Mezeya. Zdroj: Podunajské múzeum Komárno, osobný fond Štefana Csíziho.

tvorili osobnosti modernej architektúry – Bohuslav Fuchs, Jan Víšek, Arnošt/Ernst Wiesner a ďalší. V meste práve budovali výstavisko s mnohými účelovými pavilónmi, vznikali tu neobvyklé stavby (napr. Hotel Avion, 1926 – 1928), alebo usporiadali výstavu súdobej kultúry pri 10. jubileu vzniku Československu.

Štefan Csízi v roku 1930 absolvoval riadne štúdium, druhú štátnu skúšku na získanie kvalifikácie stavebného inžiniera z odboru *inženýrského staviteľství směru konstruktivního a dopravního* zložil v roku 1932. Následne sa usadil v Komárne, kde žila jeho snúbenica Šarlota, v Brne študujúca právo,¹¹ a získal zamestnanie v Družstve proti zátopám a vnútorným vodám na Dolnom Žitnom ostrove a na Medzičilizí.¹² Súčasne v rokoch 1932 – 1933 absolvoval vojenskú prezenčnú službu pri ženijnom pluku v Prahe.¹³

Mladý ambiciózný stavebný inžinier, ovplyvnený duchom modernej architektúry, po roku 1933 navrhoval a realizoval v Komárne viaceré novostavby. Predpokladáme, že polovicu z približne štrnástich zachovaných objektov komárňanskej moderny projektoval Štefan Csízi. Ide pritom o najkvalitnejšie príklady. Časť dokumentácií zrejme vznikla pod „záštitou“ ďalších miestnych architektov, pracujúcich samostatne. Okrem Domu s lekárnou Dr. Kovácsa, ktorý budeme skúmať podrobnejšie, patrí Csízimu autorstvo **administratívnej budovy na Svätoondrejskej ulici 6** (1934), postavenej v tesnej blízkosti barokového Kostola sv. Ondreja. Stavebník objektu, Družstvo proti zátopám a vnútorným vodám, požiadal 17. mája 1934 o vydanie stavebného povolenia a uviedol očakávané náklady vo výške 400 000 Kčs.¹⁴ Stavebné povolenie vydal Okresný úrad v Komárne 6. augusta 1934 a stavbu ukončili 31. júla 1935.¹⁵ Budova svojou kvalitou nezaostáva za lekárnou Dr.

Kovácsa, preto ju *Zásady ochrany Pamiatkovej zóny Komárno* z roku 2015 vyhodnocujú ako objekt vytypovaný na vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku. Dnes v administratívnej budove sídli Slovenský vodohospodársky podnik, š. p., odštepny závod Bratislava – Správa vnútorných vôd Komárno a samotný Štefan Csízi v nej pracoval až do roku 1955.

Pravdepodobne prvú prácu Š. Csíziho po príchode do Komárna však tvoril projekt na **dom smútku** z roku 1933. Objekt sa nachádza v severovýchodnom cípe cintorína reformovanej cirkvi. Autorstvo predpokladáme na základe kalvínskeho vierovyznania a aktívneho členstva v miestnom zbore reformovanej cirkvi.¹⁶ Vyznačuje sa striednosťou a racionálnym konceptom, dosiaľ je zachovaný v autentickom stave.¹⁷

V roku 1935 vypracoval návrh trojpodlažnej **budovy so služobnými bytmi Ľudovej banky**, ktorá ju postavila v roku 1937 na Pohraničnej ulici 4. Parcela objektu má obdĺžnikový tvar, pričom dom je pôdorysne riešený v tvare „L“ s vnútorným dvorom, prirodzene začlenený do uličnej zástavby mestského jadra.

S menom Š. Csíziho sa viaže aj návrh dvojpodlažného **polyfunkčného domu a ženského sanatória MUDr. Mezeya** na Pohraničnej ulici 17. Pôvodný projekt na dvojpodlažný objekt mestskej vily s plochou strechou sa zrealizoval len čiastočne, ako prízemný objekt.¹⁸

Štefan Csízi v roku 1938 postavil podľa vlastného návrhu svoj **rodinný dom na Župnej ulici 4**. Ešte počas jeho života bol v roku 1978 asanovaný. Krátko potom (1939) ešte navrhol **telocvičňu** na dvore súčasného gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským. Solitérny funkcionalistický objekt doplnil eklectický areál niekdajšieho benediktínskeho gymnázia z rokov 1907 – 1908.

Pohľadnica Komárna z medzivojnového obdobia 20. storočia s pôvodným objektom s nápisom Kováčsovej lekárne. Zdroj: archív KPÚ Nitra.

Projektovanie Štefana Csíziho je pravdepodobné pri **bývalom Hoteli Centrál**. Tento objekt si dodnes udržal význam v kultúrnom živote Komárna. Na Župnej ulici 14 od druhej polovice 19. storočia fungovala Rudolfova kaviareň, ktorú v roku 1878 odkúpil Karol Puhř. Kaviareň rozšíril o hotelové izby a celok prevádzkoval pod názvom Centrál. V roku 1918 sa novým vlastníkom stal Mikuláš Tromler a následne realizoval predovšetkým interiérovú úpravu.¹⁹ Tromler v roku 1937 prikúpil susednú budovu na Župnej ulici 16 a následne zrealizoval jej prestavbu vo funkcionalistickom výraze ako súčasť susedného hotela Centrál. Vybudoval tu veľkú koncertnú sálu, jednu malú sálu a terasu na streche, čoskoro vyhľadávané miesta spoločensko-kultúrnych podujatí. Budovu po znárodnení prestavali na mestské kino Tatra, jestvujúce do súčasnosti. Za autora neskorších tromlerovských úprav pokladáme Š. Csíziho, v jeho osobnom fonde sa totiž nachádza výkres prestavby susedného hotela Centrál, prebiehajúcej v rovnakom období.²⁰

Okrem týchto stavieb vytvoril aj ďalšie návrhy v širšom okolí Komárna.²¹ Realizoval aj projekty bez modernistického výrazu, napr. interiér reformovaného kostola v Zemianskej Olči.

Štefan Csízi po odstúpení Komárna Maďarsku (1938) sa stal členom budapeštianskej Inžinierskej komory. Druhá svetová vojna zastihla rodinu v Komárne,²² kde bol naďalej zamestnaný v Družstve proti zátopám a vnútorným vodám, od roku 1955 premenenom na Správu vodného hospodárstva na Slovensku. Od vojny sa profesijne sa zameriaval len na túto oblasť. Projektovoval najmä prečerpávacie stanice a viedol výstavbu dôležitých vodohospodárskych objektov. Pri časti z nich ešte cítiť dozvuky funkcionalistickej architektúry.²³ Významne sa podieľal na prácach pri likvidovaní povodňových škôd a organizovaní protipovodňovej ochrany a budovaní hrádz na Dunaji a Váhu. V rokoch 1961 – 1970 ako pracovník Hydroprojektu Bratislava riadil technickú a projektovú prípravu veľkých odvodňovacích sústav (Východoslovenská nížina, Medzibodrožie, Záhorie, povodia tokov Dunajec, Poprad, Hornád). Spolupracoval na príprave odborných materiálov, smerníc, študijných a vzorových projektov, napísal odbornú monografiu.²⁴ Štefan Csízi zomrel v Bratislave 17. novembra 1981, pochovaný bol na Cintoríne Vrakuňa.

Lekárne Dr. Kovácsa

Bytový dom s lekárňou, ktorý vybudoval Dr. Tichomír Kovács (Kovách), je situovaný v historickom jadre Komárna, na území pamiatkovej zóny. Budova utvára nárožie Palatínovej a Župnej ulice, v bezprostrednej blízkosti hlavného námestia (Nám. generála Klapku).

Bytový dom s lekárňou na fotografii z polovice 20. storočia. Zdroj: archív KPÚ Nitra.

Situačný plán novostavby (posledná strana PD). Zdroj: Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, fond Okresný úrad v Komárne, č. spisu 452/1937 adm.

Počas 14. a 15. storočia zažívalo Komárno svoj rozkvet ako slobodné kráľovské mesto. Predpokladáme, že nadobudlo pomerne koncentrovanú urbanistickú štruktúru v rozmedzí od Starej pevnosti po Františkánsku ulicu. Pozdĺž prístupových ciest sa pravdepodobne nachádzala roztrúsená zástavba jednotlivých alebo skupinových objektov (ulice Palatínova, Župná). V priebehu 17. storočia, keď sa uvoľňoval priestor predpolia Novej pevnosti, dochádza k zahusťovaniu roztrúsenej zástavby vidieckeho charakteru a v tomto území sa začínajú formovať priestorové vzťahy, podmieňujúce vznik uličnej siete. V meste vznikali prvé šľachtické kúrie a meštianske domy, na novovytvorenom hlavnom námestí vystaval svoj palác župan Mikuláš Zichy (č. ÚZPF 2146/1). Vedľa tohto paláca mestská rada postavila novú radnú sieň, ktorú neskôr nahradila radnica. V tomto období sa sídlo sformovalo do zachovanej urbanistickej štruktúry. Jej vidlicový princíp sa orientuje k hlavnému námestiu (Nám. generála Klapku) a zrejme akceptuje staršie vstupové trasy (ulice Palatínova, Župná, Jókaiho a Františkánska), vedúce smerom od Prešporka, Budína, Nových Zámkov a Kolárova.

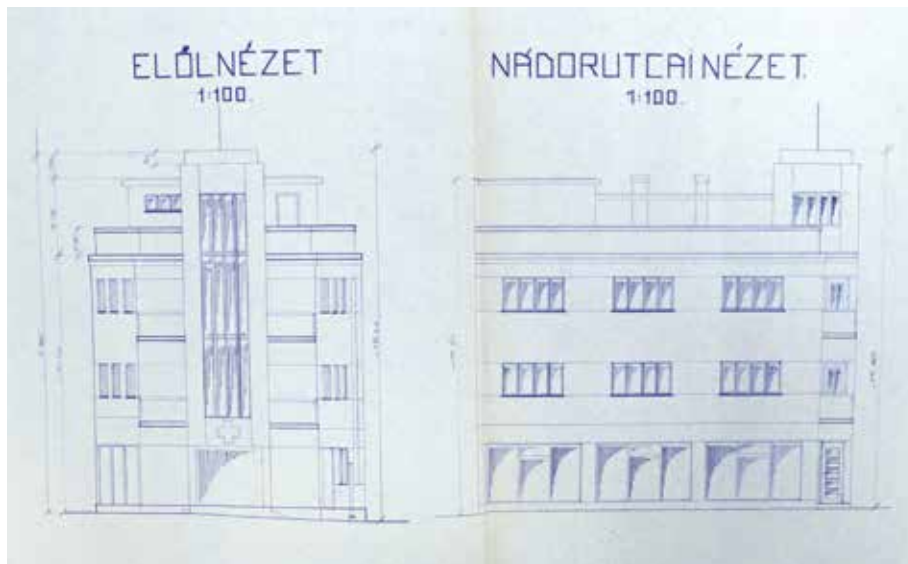
V priebehu vývoja sa zástavba vznikajúca ako roztrúsená pozdĺž hlavných ciest menila na kompaktniejšiu. V blokovej, dominantne jednopodlažnej štruktúre mesta zostali čitateľné objekty šľachtických kúrií a pôvodné roľnícko-remeselné domy. V priebehu 18. storočia, ale najmä v 19. storočí, k nim pribudli poschodové meštianske domy. Počas druhej polovice 19. storočia vystavali monumentálne verejné budovy,

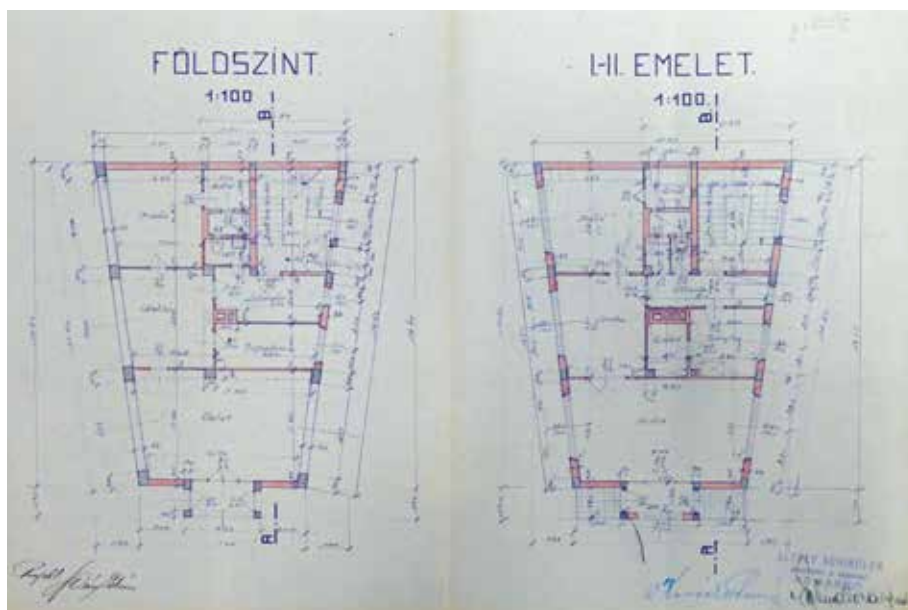
v štruktúre mesta dominujúce podobne ako sakrálne stavby. V tomto období sa okolie neskoršej lekárne Dr. Kovácsa stáva najdôležitejším komunikačným uzlom, centrálnou časťou a hlavným priestranstvom Komárna (*Forum Majus*). Priestor slúžil ako mestské trhovisko a zároveň do roku 1715 ako verejné popravisko. V rokoch 1714 – 1715 sem pribudlo najstaršie komárňanské súsošie, barokový morový stĺp Najsvätejšej Trojice, pripomínajúci kurucké obliehanie mesta a nedávnu morovú epidémiu. Celý priestor ako súčasť neskoršieho Námestia generála Klapku si od začiatku 18. storočia udržal svoju urbanistickú štruktúru, uličnú zástavbu a dominantné postavenie v rámci historického jadra.

Na mieste funkcionalistickej novostavby stál pôvodne dvojpodlažný meštiansky dom s obdĺžnikovým pôdorysom. Na východnej fasáde (naproti súsošiu) bol vstup do Kováčovej lekárne. Starý objekt odstránili v roku 1936 pred výstavbou bytového domu s lekárnou. Jeho steny ukryvali tehly datované 1669, v pivnici zistili studňu zo 17. storočia, vyloženú kameňom. Možno teda predpokladať, že zástavba priestoru vznikla najneskôr v priebehu druhej polovice 17. storočia. O prvých majiteľoch nemáme bližšie údaje, podľa miestneho

rozprávania, ktoré zachytil Mór Jókai v románe *Zlatý človek*, tu stál dom rodiny Brazovics. V druhej polovici 19. storočia dom patrila rodine Tátray, jej príslušník Jozef Tátray bol mešťanostom. Od jeho dedičov dom odkúpil veľkoobchodník Arnold Braun. Po jeho smrti dom kúpil farmaceut Dr. Tichomír Kovács, tu prevádzkujúci svoju lekárňu. Začiatkom tridsiatych rokov sa rozhodol pôvodný dom zbúrať a na jeho mieste postaviť nový moderný objekt lekárne s bytmi. Na základe požiadavky návrh novostavby polyfunkčného bytového domu s lekárnou v roku 1936 vypracoval Štefan Csízi pod záštitou architekta Alfréda Schindlera. Výstavbu uskutočnili následne v tom istom roku.²⁵ Statický posudok na stavbu z hľadiska únosnosti základovej pôdy vyhotovil A. Schindler. Zabezpečoval tiež prerokovanie s technickým oddelením Okresného úradu v Nových Zámkoch a obstarával samotné stavebné práce.²⁶ Búranie pôvodného domu vykonal murársky majster František Tóth.²⁷ Tichomír Kovács v žiadosti o vydanie stavebného povolenia z 2. marca 1936 uviedol, že realizácia novostavby bude stáť 260 000 Kč.²⁸ Stavebné povolenie vydal Okresný úrad v Komárne 17. marca 1936, výstavbu dokončili 23. decembra 1936.²⁹

Výkres východnej a južnej fasády novostavby bytového domu s lekárnou Dr. Kovácsa. Zdroj: Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, fond Okresný úrad v Komárne, č. spisu 452/1937 adm.

Pôdorys 1., 2. a 3. NP bytového domu s lekárnou Dr. Kovácsa (vľavo dole podpis Štefana Csíziho). Zdroj: Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, fond Okresný úrad v Komárne, č. spisu 452/1937 adm.

Štefan Csízi stál pred výzvou umiestniť moderný funkcionalistický novostavbu so zreteľom na požiadavky majiteľa tak, aby objekt začlenil do hlavného verejného priestoru, a zároveň tvoril prijateľný kontrast s okolitým historickým prostredím. Požiadavky limitoval úzky priestor rozdvojenia ulíc Palatínova (vtedy Masarykova) a Župná (Republikánska). Pri bytovom dome s lekárnou je evidentná snaha projektanta dodržať základné kompozičné princípy a zásady funkcionalistickej architektúry, pričom určite musel zohľadniť požiadavky a podmienky okolitého prostredia. Pri návrhu novej budovy sa autor rozhodol namiesto pôdorysu v tvare rovnomerného obdĺžnika rozvrhnúť novostavbu na pôdoryse nerovnoramenného lichobežníka, a tým prirodzene využiť a zároveň rešpektovať rozvetvenie ulíc. Objekt bytového domu s lekárnou je situovaný v radovej zástavbe oboch ulíc, bez oplotenia, jeho fasády tvoria uličnú čiaru. Orientáciu hlavnej fasády a vstupu do lekárne ponechal Štefan Csízi rovnako ako pri pôvodnom objekte na východ smerom do Námestia gen. Klapku. Bočná južná fasáda je situovaná do Palatínovej ulice, bočná severná do Župnej a zadná, orientovaná na západ, je spojená s rovnako vysokým objektom v susedstve.³⁰

Dispozícia vychádza zo základných princípov modernej architektúry, s dôrazom na účelnosť a prispôbenie sa funkčným požiadavkám. Budova má jedno podzemné podlažie – suterén a štyri nadzemné podlažia, pričom posledné tvorí strešná terasa. Hlavný vstup do bytovej časti domu vedie cez severnú fasádu. Z ná-

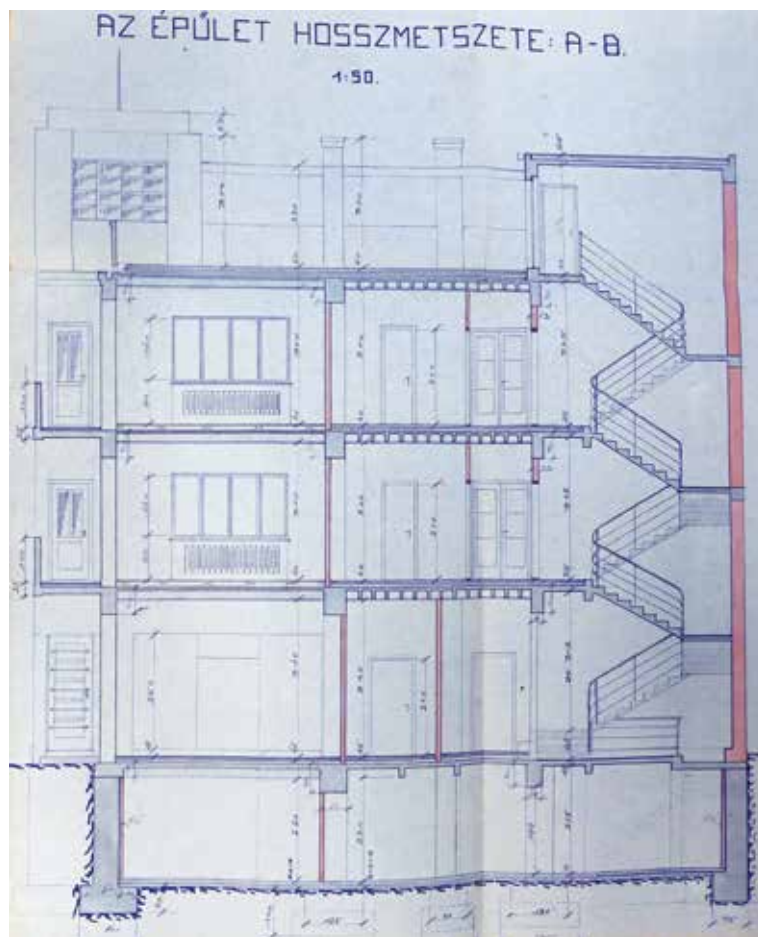
stupného priestoru schodiska sa vchádza do suterénu, do služobnej časti lekárne, vyššie do bytov na druhom a treťom podlaží a na terasu. Východná fasáda umožňuje vstup do predajnej časti lekárne. Fasády objektu sú jednoduché, navrhnuté racionálne, členia ich hlavne okenné otvory. Proporcie okien sa rozlišujú podľa druhu miestností, ktoré presvetľujú (okenné výplne drevené, dvojité, dvojkriдловé, bielej farebnosti; vonkajšie drevené žalúzie, vyklápacie aj rolovacie v kovovom ráme). Fasády pokrýva omietka jemnozrnnej štruktúry a okrovej farebnosti. Odsadený sokel je obložený kamenným obkladom (neleštený bledý mramor), fasádu prízemia všetkých strán prelamuje parter s kovovým výkladcom lekárne, vyplnený sklom. Všetky okenné otvory zvyrazňuje podokenná rímsa v omietke. Presvetlenie schodiska na severnej fasáde efektne zabezpečuje okenný pás, vertikálne siahajúci cez všetky podlažia.

Centrálnym priečelím je východná fasáda. Jej architektonické stvárnenie dodáva budove charakteristický výraz. Vertikálne ju rozdeľuje stredný rizalit, prevýšený do úrovne strešnej terasy. Fasádu v rovine druhého a tretieho podlažia horizontálne členia balkóny, napojené na stredný rizalit. Poskytujú výhľad na ústredný verejný priestor mesta a jasne dokazujú, že projektant stavby si uvedomoval výnimočnosť polohy, zohľadniac ju pri dispozičnom riešení.

Celý objekt je podpivničený, v suteréne je šesť miestností rôznej veľkosti a pôdorysu. Priestory prvého podlažia okrem hlavného schodiska tvorí sedem dispozične rozličných miestností lekárne (1. laboratórium – steny obložené bielym keramickým obkladom; 2. sociálne zariadenie; 3. väčší sklad s pôvodným liatinovým článkovým radiátorom; 4. kancelária s pôvodným liatinovým radiátorom, po celom obvode ju obstavuje pôvodná drevená skriňová zostava; 5. menší sklad; 6. miestnosť Inšpekcie s pôvodným liatinovým článkovým radiátorom; 7. predajňa s pôvodnými liatinovými článkovými radiátormi).

V predajni je pôvodný mobiliár pre potreby lekárenskej prevádzky. Po celom obvode ho tvorí vstavaná nábytková zostava z moreného dreva a pult. Hornú časť zostavy tvorí sústava skriniek s posuvnými dvierkami zo skla, osadenými v drevených zarážkach (horizontálne). Pod hornými skrinkami je policové členenie (chýbajú nosné dosky), pod nimi sú jednoradové zásuvky (takisto stratené). Spodnú časť tvorí sústava skriniek s dvierkami a zásuvkami. Celková výška nábytkovej zostavy je 340 cm. Samostatnú časť predstavuje drevený pult obdĺžnikového tvaru, pevne zabudovaný v priestore predajne. Skladá sa z piatich častí, postavených na spoločnej drevenej podeste, vrchná časť je spojená vertikálne spoločnou lištou. Pôvodná vrchná doska z mramoru dnes chýba. Povrchová úprava pultu je vypracovaná obdobne ako ostatné prvky nábytkovej zostavy. Jednotlivé časti pultu tvoria presklená skrinka, skrinky so zásuvkami a skrinky s policami. Zachované je iba torzo, chýbajú všetky zásuvky a police. Mobiliár lekárne vytvára jedinečný celok modernistického nábytku na vysokej umeleckoremeselnej úrovni. Presvetlenie väčšiny priestorov lekárne zabezpečujú sklenené výkladce. Podlahy tvorí pôvodná kamenná dlažba, resp. betónová podlaha, dnes prekrývané linoleom.

V druhom a treťom podlaží sa nachádza vždy jeden byt, tvorený deviatimi priestormi (predsieň – chodba; kuchyňa; malá miestnosť, pôvodne pre pomocníčku v domácnosti; sociálne zariadenie – WC; komora; izba; spáľňa; hygienické za-

Výkres rezu novostavby bytového domu s lekárnou Dr. Kovácsa. Zdroj: Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno, fond Okresný úrad v Komárne, č. spisu 452/1937 adm.

riadenie – kúpeľňa; obývací izba). Súčasťou obývacej izby je výstupok, zodpovedajúci rizalitu na východnej fasáde a presvetlený sklobetónovú výplňou; odtiaľ sú sprístupnené balkóny po oboch stranách. Štvrté nadzemné podlažie tvorí stredný rizalit východnej fasády s projektovanou funkciou veranda. Strešné podlažie s terasou sprístupňuje schodisko pri západnej strane pôdorysu, tu vyúsťujúce do prevýšenej časti objektu. V tejto časti sa nachádza miestnosť, pôvodne slúžiaca ako pracovňa, prístupná priamo zo schodiska. Podľa pôvodného projektu mala prevýšenú časť výstupu a stredný rizalit prepájať pergola, vytvárajúca oddychový priestor. Strešnú terasu po celom obvode ukončuje plná murovaná atika. Strešná terasa s pergolou – oáza pokoja, odpočinku a slnenia priamo nad centrom mesta – patrila určite medzi neobvyklé elementy stavby, v skutočnosti však nie je vnímateľná okoloidúcimi v bezprostrednom okolí.

Polyfunkčný objekt bytového domu s lekárnou na základe architektonickej formy, výrazu, formy, proporcií, dispozície i zachovanosti hlavných atribútov predstavuje kvalitné funkcionalistické dielo medzivojnového obdobia na Slovensku. Pozoruhodná je dômyselná kompozícia ako výsledok zvoleného výtvarného princípu a dôsledného naplnenia funkčných požiadaviek. Hodnotu objektu zvyšuje jeho včlenenie do urbanisticko-architektonickej štruktúry ústredného priestoru mestského jadra, tieto východiská rešpektuje a vytvára zodpovedajúcu architektonicko-výtvarnú kvalitu.

V podmienkach Komárna je málo pravdepodobné, že výstavba moderného objektu na exponovanom mieste a bezprostredne pri Trojičnom stípe vyvolávala nesúhlas zástancov historického prostredia, navyše projekt neposudzoval

Čelná východná a bočná severná fasáda objektu.
Foto: I. Tóth.

Sklobetónová výplň stredného rizalitu východnej fasády.
Foto: I. Tóth.

Štátny referát na ochranu pamiatok. Počin stavebníka i tvorcov objektu v presadzovaní „nového ducha novej doby“ – v udomácnovaní moderny do provinčného rámca možno nepochybne pokladať za odvážny a smelý. Exemplárnym konfliktom včleňovania novej architektúry do starého prostredia je projekt a výstavba Domu obuvi Baťa na Hurbánovom námestí v Bratislave, neďaleko Michalskej brány. Pritom rezonovali otázky z hľadísk ochrany historického urbanizmu, ale aj práva súdobých stavebníkov a tvorcov na vtláčenie vlastnej stopy do mestského celku.³¹

Funkcionalistické budovy na rozdiel od mnohých dnešných novostavieb omnoho viac rešpektovali okolitú historickú zástavbu, uplatňujúc zmysel pre kontext a mierku, hoci s tvorivým úsilím dosiahnuť radikálnu formálnu odlišnosť. Bytový dom s lekárnou Dr. Kovácsa, realizovaný v roku 1936, patrí k najvýraznejším pamiatkam modernej architektúry v Komárne.

V priebehu 20. storočia na objekte vykonali iba minimálne stavebno-technické zásahy. Nijako nezmenili urbanistický a architektonický výraz, v takmer autentickom stave je zachovaná väčšina pôvodných exteriérových a interiérových prvkov. Po druhej svetovej vojne objekt skončil štát. Pôvodná funkcia bývania na druhom a treťom nadzemnom podlaží pretrvala dodnes. Nájomné byty po roku 1989 odpredali užívateľom. Lekáreň v roku 2002 delimitovali do vlastníctva Nitrianskeho samosprávneho kraja. V roku 2007 však uplynul nájomný vzťah s dovtedajším prevádzkovateľom. Tým nateraz zanikla lekárska funkcia objektu, tieto priestory sú odvtedy nevyužité a prázdne. Bytový dom s lekárnou je chránený od roku 2009 ako národná kultúrna pamiatka (č. ÚZPF 11700/1). Obnovenie pôvodného využitia by nepochybne zvýšilo autenticitu pamiatkových hodnôt tohto objektu. ■

¹ Takmer všetci uvedení architekti patria medzi autorov azda najznámejšieho súboru modernej architektúry v Budapešti – obytného komplexu mestských vil na Slnecnicovej ulici (*Napraforgó utcai kiséreleti lakótelep*), vybudovaných v roku 1931.

² *Medzivojnové obdobie sa na Slovensku zvykne považovať za najúspešnejšie v rámci architektúry 20. storočia. Spája sa s konštituovaním autentickú domácej architektonickej scény a prienikom funkcionalizmu do tohto prostredia.* MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Moderne. In Architektúra na Slovensku: Stručné dejiny.* Bratislava : Slovart, 2005, s. 140.

³ MORAVČÍKOVÁ, 2005, ref. 2, s. 141.

⁴ V prvých listinách sa hrad a sídlo spomína pod názvami *Camarum* (1075), *Kamarn* (1218), *Camarun* (1268), *Kamar* (1283), *Cameron* alebo *Comaron* (1372 – 1498). *Villa Camaron* patrila medzi 23 osád, podliehajúcich panstvu komárňanskeho hrada.

⁵ Podľa sčítania obyvateľstva platiaceho dane z roku 1715 dosiahlo Komárno populáciu v počte 8 321 ľudí. Z hľadiska demografie mu tak patrilo na území Slovenska prvé a v celom Uhorsku piate mesto. Neskôr v roku 1787 mesto podľa počtu domov dosiahlo druhú a podľa počtu obyvateľov tretiu pozíciu spomedzi miest na území Slovenska (nasledovali Banská Štiavnica a Bratislava).

⁶ Komárno takmer úplne zničili požiare v rokoch 1317, 1527, 1594, 1605, 1620, 1718 a 1848 – 1849. Mesto postihlo takisto množstvo povodní a zemetrasení. Vôbec najsilnejšie zemetrasenie na slovenskom území zasiahlo Komárno 28. 6. 1763, odvtedy do roku 1770 nasledovalo ďalších päť a dva veľké požiare.

⁷ Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1891 žilo v meste 12 170 Maďarov (93,2 %) a popri iných etnikách 233 Slovákov (1,8 %). V roku 1930 počet obyvateľov „československej“ národnosti dosiahol 5 335, počet Maďarov sa vyvíjal konštantne (12 645).

⁸ MÁCZA, Mihály. *Komárom: Történelmi séták a városban.* Bratislava : Madách, 1992, s. 15.

⁹ *A Rozsnyói Ág. Hit. Ev. Főgymnásium* po roku 1918 premenovali na Československé štátne reálne gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským.

Priestor schodiska s presvetlením medzi 2. a 3. nadzemným podlažím.
Foto: I. Tóth.

Drevený mobiliár lekárne na 1. nadzemnom podlaží v priestore predajne.
Foto: I. Tóth.

¹⁰ Tak urobili Vojtech (1899 – ?) a Anna (1901 – ?), kým sestra Alžbeta (1898 – 1928) zostala v Plešivci. Brat Štefan v mezivojnovom období venoval súrodencom svoje časté návštevy.

¹¹ Snúbenci uzavreli manželstvo v Komárne roku 1934. Narodili sa im synovia Gabriel, Ladislav a dcéra Alžbeta. Šarlota Csíziová zomrela 6. 3. 1992.

¹² V rokoch 1930 – 1955 pôsobil ako stavbyvedúci inžinier, potom úsekový inžinier a riaditeľ – hlavný inžinier. Od roku 1955 nastúpil na Správu vodného hospodárstva na Slovensku v Bratislave ako vedúci melioračného oddelenia, neskôr pracoval v Hydroprojekte (od 1969 Hydroconsult) Bratislava.

¹³ Pri ukončení vojenskej služby bol v roku 1933 povýšený na poručíka. Po prvej Viedenskej arbitráži, keď Komárno zabral maďarský štát, narukoval do maďarskej armády (honvédstva) bez hodnosti. V roku 1957 bol v československej armáde povýšený do hodnosti nadporučíka v zálohe.

¹⁴ MV SR, Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno (ďalej ŠA NR, p. Kn), fond Okresný úrad v Komárne (f. OÚ Kn), č. spisu 15195/35 adm.: žiadosť o vydanie stavebného povolenia, 17. 5. 1934. Projekt podľa zápisnice č. 11484/34 prerokovali 8. 6. 1934 bez námietok proti uskutočneniu.

¹⁵ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 15195/35 adm., stavebné povolenie č. 11175/34. – Na dokumentoch súvisiacich s objektom na Svätoandrijskej ulici sa neuvádza meno Štefana Csízioho. Projektovú dokumentáciu *Návrh družstevného domu. A társulati székház tervrajza*, dat. 18. 4. 1934, podpísal architekt-staviteľ Václav Matějka a stavebný inžinier Ignác Czakó, vykonávajúci tiež stavebný dozor. Vyhotovenie dokumentácie je dvojazyčné a skoro úplne totožné s dokumentáciou Domu s lekárňou Dr. Kovácsa. Štefan Csízi bol v tom čase zamestnancom stavebníka a vlastníka objektu.

¹⁶ Podľa fotografie z roku 1960 zastával funkciu člena presbytéria cirkevného zboru ref. cirkvi v Komárne. Pozri: Podunajské múzeum Komárno, osobný fond Štefana Csízioho (ďalej PM Kn, f. Csízi).

¹⁷ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 16038/1934 adm. – Podľa žiadosti o vydanie stavebného povolenia zo dňa 19. 8. 1933 mal objekt stáť 50 000 Kčs. Výstavbu realizoval v roku 1934 František Nagy a Štefan Broczky.

¹⁸ Pôvodný projekt uchováva PM Kn, f. Csízi.

¹⁹ MÁCZA, ref. 9, s. 37–38.

²⁰ PM Kn, f. Csízi, *Dr. Tromler Miklós kávéház és éttermének földszinti alaprajza*.

²¹ Rodinný dom, Moča; byt pre učiteľa ref. školy, Sap; lekárňa Veľký Meder; rekonštrukcia interiéru gymnázia, Komárno; prestavba mestskej vily, Štúrova ul. 6, Komárno.

²² Podľa vlastného životopisu (1966) opísal: *Za okupácie žil som na okupovanom území v Komárne, kde v r. 1944 bol som fašistami prenasledovaný*

a uväznený v koncentračnom tábore v Komárne. Z väzenia som sa vyslobodil pri náhlom evakuovaní mesta Komárno pred príchodom Sovietskej armády (PM Kn, f. Csízi). – Občanov s odlišným politickým zmyslaním po nemeckej okupácii Maďarska a nástupe Strany šípových krížov v roku 1944 sústredili do zberného tábora v komárňanskej pevnosti, odkiaľ odchádzali transporty do koncentračného tábora Dachau. Csízioho internovali v Dunajskom predmostí (pevnosť Csillag). Pozri Utak a náci lágerbirodalomba II. In *GONDOLAT – ÚJSZÓ*, roč. 6, 7. jún 2006, č. 12, s. 11.

²³ Prečerpávací stanice v Komárne (časť Nová osada – Kabátfalu, stavaná od roku 1949). Predtým v rokoch 1942 – 1943 vybudovali podľa jeho plánov prečerpávaciu stanicu pri obci Ászód (Maďarsko).

²⁴ CSÍZI, Štefan. *Príručka protipovodňovej ochrany*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry, 1958.

²⁵ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 452/37 adm. – Projektovú dokumentáciu *Kováč Tihamér úr lakóházának és gyógyszertáranak tervrajza* označuje pečiatka *Alfréd Schindler architekt a stavitel Komárno* a jeho podpis, vedľa podpisu stavebníka a podpisu *Projekt: Csízi István*.

²⁶ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 452/37 adm.: *Statický výpočet železobetónové konstrukcie novostavby dvouposch. domu p. Tihaméra Kovácsa, lekárniko v Komárne*, 12. 5. 1936.

²⁷ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 452/37 adm. – Údaj vyplýva zo sťažnosti, ktorú na Okresný úrad v Komárne podal architekt a staviteľ Václav Matějka 31. 3. 1936. Namietal, že murársky majster Tóth nie je oprávnený vykonávať búracie práce kvôli nedostatočne ohlásenej živnosti podľa zákona č. 259/1924 Zb. z. a. n. (Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi).

²⁸ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 452/37 adm. – Žiadosť o vydanie stavebného povolenia prerokovali 4. marca 1936, podľa zápisnice č. 2002/1936 bez námietok proti plánovanej novostavbe.

²⁹ ŠA NR, p. Kn, f. OÚ Kn, č. spisu 5572/36 adm. – Okresný úrad v Komárne, č. 5572/36 (stavebné povolenie); Dr. Tichomír Kovács požiadal o vydanie obývacieho povolenia 19. 12. 1936; miestne šetrenie v rámci kolaudačného konania vykonali 23. 12. 1936; kolaudačné rozhodnutie (výmer) bol vydaný 9. 1. 1937.

³⁰ Šírkové miery domu s lekárňou – západná fasáda: 11,30 m; severná a južná fasáda: 15,80 m; východná fasáda: 7,60 m. Maximálna výška pri strednom rizalite východnej fasády: 15 m.

³¹ SZALAY, Peter a kol. *Moderná Bratislava 1918 – 1939*. Bratislava : Marenčin PT, 2015, s. 70–75.

Rozvoj rekreačnej osady Kvetnica v medzivojnovom období

DANIELA MAXIMOVÁ
PAVOL JACKOVIČ

Stručný vývoj Kvetnice do roku 1918

„Utešenou dolinou pomedzi husté stromy borovic a smrečín doleteli sme ku krásnemu Blumenthalu. Je to kúpeľ, ktorý síce ešte nemá svetového mena, lebo je len vo vzniku, ale ktorého poloha časom hostí privábi ku sebe“, popísali dobové noviny súdobú Kvetnicu.¹

Dávno predtým, ako sa Kvetnica začala rozvíjať ako rekreačná osada mesta Poprad, bolo človekom osídlené blízke územie na vrchu Zámčisko. Na tomto vrchu, popod ktorý viedla Kozími chrbtami starobylá obchodná cesta zo Spiša na Gemer, sa našli archeologické nálezy zo staršej doby kamennej, staršej doby železnej, z neskorej doby bronzovej a nálezy z 13. až 15. storočia. Na Zámčisku, ktoré sa prvýkrát ako poloha písomne spomína v roku 1256 v listine vytyčujúcej hranice chotára Filíc (dnešné Gánovce) ako hradný vrch pri Grenzbachu, stálo v období 7. až 6. storočia pred n. l. hradisko, ktorého valy sú viditeľné dodnes.² Keď po roku 1443 ovládli bratrické vojská aj Štiavnické opátstvo, postavili si na Zámčisku strážnu vežu. Štiavnické opátstvo, ktorému patrili územia v okolí hradiska, tu už v 13. storočí založilo banícku osadu Stríž, o ktorej existuje písomná zmienka z roku 1412. Osada, ktorej obyvatelia mali okrem ťažby striebra za úlohu strážiť aj obchodnú cestu, sa nachádzala v dolinke pod Strieborným vrchom oproti Zámčisku a východne od dnešnej Kvetnice a zanikla v roku 1462. Avšak ešte aj v 17. storočí fungovala v okolí Strieborného vrchu banská činnosť.³

Ešte pred samotným vznikom osady existovali na území dnešnej Kvetnice viaceré stavby. Pod Strieborným vrchom stál murovaný prístrešný hostinec zo začiatku 19. storočia a na západnej strane cesty aj voziareň pre kone a zápražy. Pod vrchom Krížová na okraji rozľahlej lúky dalo mesto Poprad (Deutschendorf) v polovici 19. storočia postaviť zrubovú mestskú horáreň. Množstvo kvetín na tunajších lúkach, obklopených lesmi a spomínanými troma vrchmi dalo miestu pomenovanie „Kvetinové údolie“ (Blumenthal, Virágvölgy).

O myšlienke výstavby rekreačnej osady začali uvažovať spišský župan Albín Csáky a starosta Popradu Eduard Graff až v roku 1871.⁴ Samotné budovanie započala rada mesta Poprad v roku 1880, keď koordináciu výstavby poverila miestneho veľkoobchodníka s potravinami Pavla Gerusku, pričom návrhy vypracoval Ján Schwartz. Ešte pred výstavbou prvého hotela postavil na vrchole Zámčiska v roku 1877

Historická pohľadnica, poslaná v roku 1899. Zdroj: <https://gallery.hungaricana.hu>.

Historická pohľadnica, poslaná v roku 1910. Zdroj: <https://gallery.hungaricana.hu>.

popradský podnikateľ Dávid Husz pre Uhorský karpatský spolok vyhládokový gloriét s útulňou podľa návrhu Ladislava Csiszera. Do majetku mesta ju okolo roku 1880 odkúpil popradský starosta Eduard Graff a v roku 1889 ju nahradila nová drevená trojposchodová rozhľadňa podľa návrhu Alexandra Jaschka.⁵

Prvý hotel Schweizer Haus/Svájci ház (neskôr Švajčiarsky dom) dostaval v roku 1881 podľa Schwartzových návrhov Ján Fedák z blízkych Matejoviec vo vtedy módnom „švajčiarskom štýle“. Keďže návštevnosť osady stúpala, pretože výletné pobyty v prírode sa stávali módnou záľubou meštianskej spoločnosti, v roku 1885 postavili v blízkosti starého hostinca prízemnú hrazdenú reštauráciu, ku ktorej v roku 1891 od cesty pristavili nový murovaný hostinec. V roku 1887 sa najomcom Švajčiarskeho domu stal Ján Breuer, ktorý sa neskôr sám výraznou mierou zaslúžil o stavebný rozvoj vznikajúcej kúpeľnej osady. V roku 1888 ukončilo mesto Poprad výstavbu hrazdeného Hotela Váralja (neskôr Vila Pod hradom, Vila Štúr) a podľa návrhov významného spišskosobotského ar-

Legenda

1. **prícestný hostinec** (okolo 1800, zánik 1929)
2. **voziareň** (19. storočie)
3. **mestská horáreň** (pol. 19. st., zánik 1929)
4. **Hotel Schweizer Haus/Svájci ház** (neskôr Švajčiarsky dom, 1881, zánik 1936)
5. **reštaurácia** (1885) **a nový hostinec** (1891, prestavba a prístavba 1932)
6. **Hotel Váralja** (neskôr Vila Pod hradom, Vila Štúr, 1888)
7. **sadovnicke úpravy východnej lúky** (1889)
8. **Hotel Alpenfee/Havasi tündér** (Hôľňa ruža, neskôr Vila Podkarpatská, Vila Šubrt, Vila Holly, 1891)
9. **kúpeľný dom** (1892)
10. **Vila Paksi** (neskôr Vila V zátiší, 1892, zánik 1980) **a drevená leháraň** (1921, zánik 1937)
11. **Hotel Viribus unitis** (neskôr Vila Štříbrný, 1896, zánik 1929)
12. **Vila Szentgyörgyi** (neskôr Vila Svätý Jur, 1896)
13. **Vila Ráth** (neskôr Vila Štefánik, Vila Zámociek, 1896)
14. **Kaplnka sv. Heleny** (1910)
15. **umelé jazierko na Gánovskom potoku** (1922)
16. **práčovňa a pekáraň** (po 1924)
17. **garáže** (1929) **a požiarna zbrojnica**
18. **administratívno-obytňá budova** (neskôr Stará obytná, 1931)
19. **Jubilejný pavilón** (neskôr Pavilón Andreja Hlinku, Odborný liečebný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb, 1931, prístavby 1937, 1994 a 1999)
20. **sadovnicke úpravy západnej lúky** (po 1931)

▼ Historická katastrálna mapa, 1868, 1929. Zdroj: Archív KPÚ Prešov, pracovisko Poprad, fond historických máp.

► Historická ortofotomapa, 1950. Zdroj: <http://mapy.tuzvo.sk/hofm/default.aspx>.

chitektka Gedeona Majunkeho (1854 – 1921) dokončili v roku 1891 aj stavbu turistického Hotela Alpenfee/Havasi tündér (Hôľňa ruža, neskôr Vila Podkarpatská, Vila Šubrt, Vila Holly). V tom istom roku pristavili k letnej reštaurácii nový murovaný hostinec s veľkou jedálňou a sálou na poschodí s kapacitou 300 ľudí, ktorý poskytoval služby aj v zimných mesiacoch a bola v ňom zriadená aj správa kúpeľov a poštový a telegrafný úrad. Následne na priestranstve medzi hotelmi na východnej strane cesty vznikla prvá cielená sadovnicke úprava lúky s fontánou a vychádzkovými chodníkmi. Postavenie tretieho hotela zvýšilo ubytovacie kapacity Kvetnice, ktorá sa tak dotiahla na podtatranské rekreačné osady Westero park vo Veľkom Slavkove alebo Mlynčeky pri Kežmarku, hoci návštevnosť popradského Huszovho parku ešte ani zďaleka nedosahovala.⁶

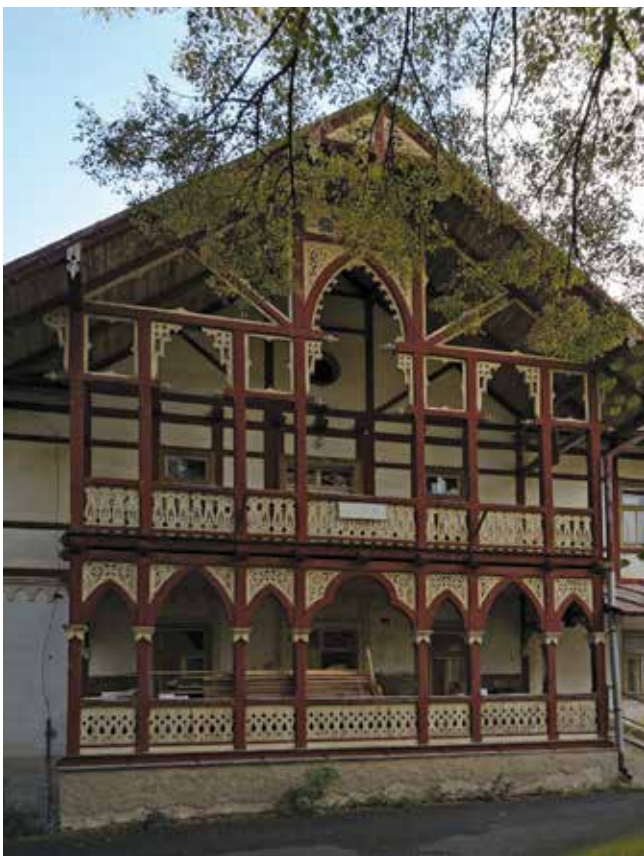
Nájomca osady Ján Breuer (1864 – 1938) propagoval tu najšie výhodné klimatické podmienky na liečbu pľúcnych ochorení podľa vzoru tatranského Nového Smokovca a na

jeho podnet dalo mesto v roku 1892 severne od Švajčiarskeho domu postaviť jednopodlažný kúpeľný dom, v ktorom dochádzajúci lekári z Popradu a Spišskej Soboty (postupne MUDr. Aladár Kern, MUDr. Artur Hanko, MUDr. Ervín Payer) poskytovali studenú vodoliečbu, vaňový a ihličnatý kúpeľ, či pitie kravského mlieka a žinčice. Pre opätovné zvýšenie ubytovacích kapacít bol v roku 1896 postavený najväčší murovaný dvojpodlažný Hotel Viribus unitis (neskôr Vila Štříbrný), ktorého názov (v preklade „Spoločnými silami“) odkazuje na súdobé heslo panovníka Františka Jozefa I. V roku 1910 sa zmenil aj nájomník kúpeľných budov – Jána Breuera vystriedal hostinský Ján Sámsony (1865 – 1925) z Košíc.⁷

Popudom pre ďalší stavebný rozvoj osady bol zámer mesta Poprad spopularizovať osadu aj vo vyšších spoločenských vrstvách, a tak mesto dalo majetným záujemcom možnosť odkúpiť pozemky na vybudovanie súkromných letovísk. Prvý letohrádok, jednopodlažnú hrazdenú vilu, si dal postaviť košícký hlavný prokurátor Jozef Paksi v roku 1892 ďaleko

Vila Holý, 1891. Foto: P. Jackovič.

Vila Štúr, 1888. Foto: P. Jackovič.

Kaplnka sv. Heleny, 1910. Foto: P. Jackovič.

od hotelov na okraji západnej lúky. Vo vile, ktorej neskoršie pomenovanie V zátíši vzniklo na základe jej osamelej polohy, sa vystriedalo viacero majiteľov (Jovanovics, Uray, Dvorcsák, Stincsik) a zbúraná bola až na sklonku 20. storočia. Súčasne s Hotelom Viribus unitis vznikli západne od neho ďalšie dve vily. Murovaná Vila Svätý Jur patrila predsedovi senátu najvyššieho súdu v Budapešti Imrichovi Szentgyörgyimu, avšak už pred prvou svetovou vojnou sa stala majetkom mesta Poprad. Druhou stavbou, architektonicky najpôsobivejšou v rámci architektúry 19. storočia v Kvetnici, bol dvojpodlažný hrazdený objekt, ktorý si dal postaviť neskorší generálny riaditeľ Košicko-bohumínskej železnice Peter Ráth z Budapešti. Aj túto stavbu odkúpil ešte počas prvej svetovej vojny košický staviteľ Štefan Stincsik. Poslednou stavbou, ktorej architektúra nesie prvky historizmu a hrazdených objektov, je **Kaplnka sv. Heleny** západne od Vily Ráth, ktorú dokončili a vysvätili v roku 1910.⁸

Výstavba tejto lesnej kaplnky ukončila predvojnový vývoj Kvetnice ako rekreačnej osady, poskytujúcej najmä služby cestovného ruchu a v menšej miere klimatickej liečby. V existujúcich objektoch sa však už aj počas prvej svetovej vojny liečili vojnoví rekonvalescenti, čím sa od roku 1916 pomaly rozbiehal rozvoj striktno liečebných služieb, lebo módne romantické výletníctvo druhej polovice 19. storočia ukončili vojnové udalosti a rozšírila sa tuberkulóza.

Rozvoj Kvetnice v medzivojnovom období

Po prvej svetovej vojne bola osada Blumenthal vybraná ako miesto na zriadenie liečebne tuberkulózy, ktorou trpelo aj veľké množstvo zamestnancov železníc. Osadu na ceste naprieč Slovenskom vytypoval vedúci zdravotného referátu MUDr. Eduard Šubrt a za pomoci prednostu referátu sociálnej starostlivosti JUDr. Jána Pospíšila presadili zriadenie tejto liečebne u vtedajšieho ministra železníc Jiřího Stříbrného. Ministerstvo si tak 5. júla 1920 od mesta Poprad prenajalo osadu vrátane 4 hotelov, vily, hostinca, kaplnky, príslušných hospodárskych stavieb a pozemkov na 30 rokov. V tomto období dostala osada názov Kvetnica, resp. od 11. augusta 1920 sa oficiálne nazývala „Masarykova liečebňa pľúcne chorých zamestnancov Československej štátnej správy železničnej v Kvetnici“. Už o rok neskôr prevzalo osadu pod správu priamo ministerstvo železníc v Prahe a riaditeľom liečebne sa stal MUDr. Karel Amerling (1886 – 1964). Po čiastočnej adaptácii objektov a zmenách názov hotelov na Švajčiarsky dom, Pod hradom, Podkarpatská a Stříbrný sa slávnostné otvorenie liečebne uskutočnilo 6. júna 1921.

Najvýznamnejšia novodobá etapa rozvoja Kvetnice teda nastala až v 20. rokoch 20. storočia a súvisela s rozvojom liečebných funkcií. Na podnet doktora Amerlinga odkúpila železničná správa v roku 1920 najprv vily Ráth a Paksi a od mesta Poprad v roku 1926 aj všetky doteraz prenajaté objekty a začalo sa uvažovať o stavbe nového liečebného pavilónu. Na slnečnom mieste západnej lúky (južne od Vily Paksi) postavili v roku 1921 veľkokapacitnú prestrešenú drevenú leháreň a o rok neskôr bol oproti budove starého hostinca na Gánovskom potoku vytvorený rezervoár vody pre prípad požiaru a na západnej lúke tak vzniklo umelé jazierko, ktoré malo aj estetickú funkciu.⁹

Za kúpeľným domom vznikli v roku 1924 ďalšie stavby – pekáreň a práčovňa, ktoré osada potrebovala pre samostatnejšie fungovanie. Popudom na ďalší rozvoj osady bol

paradoxne zánik viacerých objektov v roku 1929, keď bol zbúraný starý hostinec a mestská horáreň a vyhorel najväčší liečebný objekt Vila Stříbrný. V súvislosti s potrebou okamžitých reorganizačných opatrení po zániku tejto vily sa do popredia dostala aj otázka zmeny funkcie nového hostinca, ktorý už neslúžil širokej verejnosti, pretože od 20. rokov 20. storočia už nebola Kvetnica rekreačnou osadou, ale výlučne liečebňou tuberkulózy a pľúcnych chorôb. V roku 1928 sa riaditeľom liečebne stal MUDr. Soběslav Sobek (1897 – 1942), ktorý sa významne zaslúžil o medzivojnový rozvoj kvetnickej osady po stránke medicínskej, ako aj stavebnej. V roku 1929 postavila Nemocenská pokladnica štátnych dráh v severnej časti osady hospodárske budovy pre kone a dobytok a pred kúpeľným domom prvú dvojgaráž pre ústavné automobily, ktorú neskôr rozšírili o ďalšiu garáž a blízko nich postavili aj požiarnu zbrojnicu.¹⁰

Keďže sa koncom 20. rokov počet pacientov neúmerne zvyšoval, riešenie ďalších kapacít bolo nevyhnutné. Kvetnicu v druhej polovici 20. rokov navštívil aj sám prezident Československa T. G. Masaryk. Možno aj to rozhodlo, že sa v roku 1930 začalo s výstavbou nového veľkého liečebného pavilónu, ktorý znamenal pokrok a výrazné zlepšenie podmienok na liečbu. Pri príležitosti Masarykových 80. narodenín ho nazvali **Jubilejný pavilón** a podľa projektu, ktorý už v roku 1929 vypracoval technický radca na ministerstve železníc Gustáv Kulhavý (1875 – ?), stavbu realizoval popradský stavitel českého pôvodu Josef Šašinka (1891 – 1945). Stavebné práce boli ukončené už koncom roka 1931 a slávnostné otvorenie sa uskutočnilo 6. januára 1932. Pod vedením predsedu Nemocenskej pokladnice československých štátnych dráh Františka Fišera zaslali zúčastnení pozdravný telegram o otvorení dokonca aj prezidentovi Masarykovi. V hlavnej, pôvodne päťpodlažnej budove boli ordinácie a lôžkové oddelenie pre takmer 100 pacientov, v nižšej trojpodlažnej východnej časti pracovňa riaditeľa a zdravotných sestier, laboratóriá, röntgen, špecializované pracoviská, jedáleň a na streche bola leháreň.¹¹ Obidve časti boli prepojené prevýšenou šesťpodlažnou hmotou, v jadre so schodiskom. Výstavba funkcionalistickej nemocnice modernej zariadením i architektúrou s južne orientovanými izbami s veľkými oknami znamenala ďalší pokrok v liečebnom procese. Zmeny v spôsobe liečby pľúcnej tuberkulózy vyvolali potrebu dobudovania chirurgického traktu. Prístavba realizovaná v roku 1937 plynulo nadviazala zo západu na hmotu hlavného lôžkového kridla a rozšírila ju o dve okenné osi. Okrem priestorov pre pľúcnu chirurgiu, situovaných na prízemí prístavby, bola rozšírená aj lôžková kapacita liečebne. Na streche spoločenského a čiastočne aj lôžkového kridla sa nachádzali lehárne, prekryté najprv len pergolami, ktoré boli pravdepodobne pri prestavbe v roku 1937 čiastočne obostavané a rozšírené na celú dĺžku strechy lôžkovej časti. Ostatná časť strechy, lemovaná pôvodným zábradlím, naďalej slúžila ako strešná terasa. Sekundárne uzatvorená bola aj leháreň na bočnej východnej fasáde prevýšenej časti so schodiskom. V roku 1959 sa uskutočnila generálna oprava pavilónu a pripojili ho na popradský vodovod. Ďalej fungovala liečebňa bez väčších zásahov až do začiatku 90. rokov 20. storočia, keď prešiel objekt značnými stavebnými, rekonštrukčnými a technickými úpravami. V rámci stavebných úprav bola v roku 1994 realizovaná trojpodlažná prístavba diagnosticko-liečebného komplementu na západnej strane pavilónu, na východnej strane v roku 1999 pribudla prístavba hospodársko-stravo-

Jubilejný pavilón, 1931. Foto: P. Jackovič.

Jubilejný pavilón, 1931. Foto: P. Jackovič.

vacieho traktu. Rekonštrukciu prešlo laboratórne oddelenie, leháreň na streche lôžkového kridla bola prebudovaná na 8 izieb pre pacientov a realizovaná bola nadstavba nového ustúpeného podlažia s piatimi izbami a priebežnou terasou nad nižšou spoločenskou časťou, vybudovaná bola nová kotolňa, realizovaná rekonštrukcia elektroinštalácie a kúrenia, inovácia a zväčšenie vstupného vestibulu, vrátnice, čakárne a prijímacej kancelárie a prebehla generálna oprava existujúceho výťahu ako aj doplnenie nových výťahov v prístavbách.

Objekt hlavného pavilónu na nepravidelnom pozdĺžnom pôdoryse má v pozdĺžnej osi orientáciu západ – východ a v rámci dispozície jasne oddelenú lôžkovo-liečebnú a spoločensko-prevádzkovú časť. Hmotovo najdominantnejšie je hlavné západné lôžkové kridlo na symetrickom obdĺžnikovom pôdoryse s tromi severnými rizalitmi a so šiestimi nadzemnými podlažiami, s ustúpeným najvyšším podlažím a strešnou terasou, orientovanou na juh. Konštrukčne aj dispozične je kridlo riešené ako dvojtraktové, na typických podlažiach s chodbou v severnom trakte, izbami pacientov v južnom trakte a s rozšíreniami v mieste severných rizalitov, v ktorých sú situované spoločné hygienické zariadenia a ordinácie. V jadre prevýšenej strednej časti, prepájajúcej lôžkové a spoločenské kridlo, sa nachádza schodisko, na ktoré nadväzuje priestraný rozptylový priestor s výťahom a hygienickými zariadeniami či spoločenské miestnosti. Z východnej strany pripojené štvorpodlažné spoločensko-

Park na východnej strane cesty. Foto: P. Jackovič.

-prevádzkové krídlo so zvýšeným suterénom je postavené na takmer štvorcovom pôdoryse a riešené ako trojtrakt s chodbou v strede, v 3. podlaží s otvorenou dispozíciou jeďálne s priznanými nosnými konštrukciami (stĺpy kruhového prierezu, viditeľný prievlak).

Architektonický koncept, navrhnutý v duchu moderného hnutia a inšpirovaný princípmi raného funkcionalizmu, vychádza z úzkej špecializácie objektu na liečbu tuberkulózy, v čase jeho výstavby zameranej na klimatoterapiu a helioterapiu, čo ovplyvnilo aj jeho bohaté vybavenie terasami, balkónmi, francúzskymi oknami a previazanosť objektu s príslahlým, za týmto účelom upraveným parkom. Moderným prvkom v architektonickom stvárnení bolo aplikovanie veľkých okien nielen na izbách pacientov, ale aj na chodbách, v spoločenských priestoroch, v jedálni a tiež kanceláriách a aplikácia strešných terás a balkónov s jednoduchým kovovým zábradlím s horizontálnymi prvkami. V architektonickom výraze fasád je dôraz na rytmizáciu okien, prácu s detailom ríms (podokenné, podstrešné) ako aj použitie tehlového muriva v zaoblených medziokenných pilieroch. Objekt bol ušetrený od výrazných stavebných zásahov vo vnútri dispozície aj v exteriéri, vďaka čomu zostalo zachovaných mnoho autentických prvkov a detailov (pôvodné výplne okenných otvorov, dverné výplne rôznych typov vrátane držiadiel, mechaniky a iných kovových súčastí, skrinky pacientov na chodbách, umývacie kúty, zariadenie knižnice, zariadenie v priestoroch röntgenu, signalizačné bodové svietidlá nad vstupmi do izieb, detaily zaoblenia hrán konštrukcií v interiéri aj exteriéri, zábradlia francúzskych okien, terás a balkónov) a povrchových úprav (podlahové konštrukcie z terazzo dlaždíc a liateho terazza, keramický soklík).

V projekte **sadovníckych úprav** známeho českého záhradného architekta Josefa Minibergera (1878 – 1955) z roku 1931 bolo okrem úprav okolia pavilónu navrhované aj významné rozšírenie parku na západnej strane cesty severným smerom. Po ukončení výstavby však zrealizovali len časť týchto úprav v úseku medzi Vilou Ráth a hospodárskymi stavbami severne od pavilónu.¹² Napriek neúplnej realizácii návrhu sadovníckych úprav dali vtedajšie druhy drevín (čremcha neskorá, jarabina vtáčia, pagaštan konský, čerešňa vtáčia, javor poľný, hruška obyčajná, hrab obyčajný, breza previsnutá, smrekovec opadavý, vrbica cintorínska, jedľa biela, borovica lesná, lipa malolistá a lipa veľkolistá) základ dnešnej parkovej úprave, vyhlásenej v roku 2003 za

lesopark.¹³ Nástupný priestor pred Jubilejným pavilónom bol riešený terasovito. Z dôvodu vytvorenia izolačnej bariéry boli skupiny porastov drevín sústredené hlavne k cestnej komunikácii a zahustené výsadby boli plánované tiež v blízkosti jazierka, zakomponovaného do parkových úprav a v mieste krížovania komunikácií. Voľné lúčne plochy boli ponechané v pozdĺžnej severojužnej osi parku s cieľným rešpektovaním priehľadov v rámci areálu, ktoré boli vyznačené priamo v návrhu úprav parku. Na ortofotomape z 50. rokov 20. storočia je čitateľná parková úprava s trasovaním komunikácií a situovaním porastov drevín zhodne s Minibergerovým návrhom. Súčasný areál parku má približne šošovkovitý tvar s orientáciou dlhšej osi v smere sever – juh. Komunikačná sieť, ktorej základom sú dva hlavné prechádzkové okruhy, bola pozmenená západne a severne od hlavnej budovy liečebne. Dominantným kompozičným prvkom parku je jazierko, ktoré tvorí s Gánovským potokom uzatvorený vodný systém. Porastová kompozícia parku má prírodnokrajinnársky charakter so striedaním plôch lúčnych porastov a výsadiieb drevín, komponovaných vo forme skupín, sprievodných výsadiieb komunikácií, ale aj solitérne. Ako kostrové dreviny sú vo výsadbách použité prevažne ihličnaté druhy drevín (smrek obyčajný, borovica lesná, borovica čierna). Početne bohato zastúpené sú v parku tuje a zaujímavým pôvodným kompozičným prvkom, ktorý už však zanikol, bola aleja čerešni pozdĺž vnútorného prechádzkového okruhu. Z listnatých drevín sa v parku nachádzajú lipa malolistá, lipa veľkolistá, breza previsnutá, javory, ojedinelo bresty s previsnutou korunou a jedľovec kanadský. Výsadby pri jazierku sú doplnené listnatými krami a prístupová komunikácia k hlavnej budove liečebne je lemovaná živým plotom (zob vtáčí). Súčasťou pôvodnej kompozície parku je aj zachovaná sadovnícka úprava okolia kaplnky s tvarovaným živým plotom zo smreka obyčajného. Do parku boli dodatočne zakomponované drobné technické stavby trafostanice a dvoch vodární, postavených v rokoch 1931 – 1935 v severnej časti areálu medzi nemocničným pavilónom a hospodárskym dvorom, ktoré zabezpečovali elektrickú energiu a vodu nielen pre nemocničný pavilón, ale lokálne pre celú Kvetnicu. Trafostanica bola vybudovaná podľa typového projektu elektrárni ako drobný dvojpodlažný, murovaný objekt vežovitého charakteru s plochým, široko vyloženým zastrešením, postavený na štvorcovom pôdoryse. Na trafostanicu boli napojené aj elektrické čerpadlá vody, poháňané elektromotorom, na ochranu ktorých boli vybudované dva murované jednopriestorové objekty vodáreničiek kruhového pôdorysu, zastrešené monolitickou železobetónovou strechou v tvare zvona s výrazným vyložením po obvode stavby. Existujúca terasovitá úprava v blízkosti hlavného vstupu do liečebne bola novodobou upravená v roku 1999.

Krátko po začatí výstavby Jubilejného pavilónu sa aj na zhorienisku Vily Stříbrný začala výstavba novej **administratívno-obytnej budovy** liečebne. Túto modernú funkcionalistickú budovu, ktorá slúžila popri ubytovaní personálu aj ako kancelária správy kúpeľov a liečebňa s röntgenom a laboratóriom, postavila opäť firma Josefa Šašinku podľa návrhu Gustáva Kulhavého a do užívania bola daná v auguste 1931.¹⁴ Po premiestnení administratívy a vyšetrovní do adaptovaného nového hostinca v roku 1932 slúžila už len ako ubytovňa pre zamestnancov liečebne a po postavení novej bytovky v roku 1958 dostala pomenovanie Stará obytná. Budova na obdĺžnikovom pôdoryse, pozdĺžnou

osou orientovaná v smere východ – západ, je podpivničená, s trojpodlažnou západnou a nižšou, dvojpodlažnou východnou časťou, zastrešená valbovými strechami, pôvodne pokrytými škridlovou strešnou krytinou. Fasády sú omietané s odlíšenou soklovou časťou, ukončenou vystupujúcou rímsou z plnej pálenej tehly. Severozápadné, pôvodne dvojpodlažné nárožie vily so strešnou terasou, bolo v neskoršom období nadstavané v súlade s nižšími podlažiami. Všetky okenné otvory domu sú pravouhlé, v parapetnej časti zvýraznené jednoduchou vystupujúcou rímsou. Pôvodné výplne okenných otvorov boli drevené, dvojité, v obytných priestoroch štvorkrídlové a šesťkrídlové. V prípade združených okenných otvorov je na rohoch zaoblený medziokenný pilier, vytvorený z režného tehlového muriva. Podstrešie obidvoch striech bolo zobytnené, doplnené strešnými oknami a pôvodné menšie trojuholníkové vikiere nahradené väčšími sedlovými. Primárnu pálenú škridlovú krytinu nahradil do pásov strihaný a drážkovaný plech. S Jubilejným pavilónom má viacero spoločných znakov – detaily z režného tehlového muriva, úprava sokla, detail podokenných ríms a výraznej podstrešnej rímsy, tvar zábradlí, členenie okenných výplní.

Ďalšou Šašinkovou realizáciou v Kvetnici bola **adaptácia nového hostinca** v roku 1932, do ktorého sa po predošlých úvahách rozhodli premiestniť správu kúpeľov a vyšetrovne z novej administratívno-obytnej budovy.¹² Tento adaptovaný objekt s polyfunkčným využitím, situovaný v centrálnej časti osady, je v súčasnosti štvorkrídlový, sčasti podpivničený a s čiastočne zobytneným podkrovím. Má členitý pôdorys a s rôznymi úrovňami podláh a výrazovo nejednotný exteriér s dvomi čitateľnými stavebnými etapami. Západné krídlo objektu tvorí dvojpodlažná budova pôvodného hostinca, postaveného na obdĺžnikovom pôdoryse so sedlovou strechou, ktorá bola postupne rozšírená o severné krídlo a pri prestavbe v roku 1932 o južné a východné, čím vznikol vnútorný dvor. Zo severu dvor neskôr uzavreli dve menšie prízemné stavby, postavené s využitím starších konštrukcií. Sedlová strecha západného krídla bola pri prestavbe v južnej časti upravená nadstavbou trojosového murovaného štítu. Novému účelu bolo prispôsobené aj dispozičné riešenie krídla a nad hlavným západným vstupom do objektu pribudlo prekrytie v podobe ozdobne vyrezávanej drevenej konštrukcie s pultovou strieškou. Poschodie slúžilo na bývanie, na prízemí sídlila kúpeľná správa. V tejto časti sa zachovalo pôvodné vnútorné drevené schodisko s ozdobne vyrezávanými výplňovými doskami zábradlia a časť výplní okenných a vstupných otvorov z konca 19. a prelomu 19. a 20. storočia. Vo funkcionalistickej prístavbe južného krídla s čitateľným schodiskovým traktom na západnej strane bolo umiestnené liečebné oddelenie a stravovacie priestory. Veľká jedáleň na poschodí, presvetlená z juhu rozmernými oknami, bola v neskoršom období zmenená na spoločenskú sálu a využívaná aj ako kino. Vo východnom krídle bola situovaná veľká kuchyňa a pekárňa, ktorá zásobovala jedlom aj Jubilejný pavilón, kde sa jedlo prevážalo. Podkrovie východného krídla slúžilo na bývanie zamestnancov liečebne.

Vybudovaním Jubilejného pavilónu vrátane prístavby z roku 1937 a centrálneho parku bol architektonicko-urbanistický vývoj osady v podstate ukončený. Postupom času sa celkový charakter osady menil už len nepodstatne, aj keď architektonický výraz osady ešte ovplyvnila asanácia staticky narušeného Švajčiarskeho domu v roku 1936.

Administratívna budova, 1931. Foto: P. Jackovič.

Hostinec, 1891, prestavba na administratívnu budovu 1932. Foto: P. Jackovič.

Vojnové a povojnové roky, dnešok a perspektíva

Po vytvorení samostatného slovenského štátu v roku 1939 sa začalo obdobie sporov o vlastníctvo medzi štátom a poisťovňami. Správu po Nemocenskej poisťovni československých dráh prevzala Nemocenská poisťovňa Slovenských železníc, avšak nárok na liečebňu si uplatňovali aj nemecké či protektorátne kruhy.¹⁵ V roku 1940 sa liečebňa dostala do vlastníctva štátu, ktorý správu odovzdal zdravotnej správe ministerstva vnútra, ktorá Jubilejný pavilón premenovala na Pavilón Andreja Hlinku a liečebňu premenovala na Štátnu nemocnicu pre liečenie pľúcnych chorôb. Naďalej však poskytovala zdravotnícke služby pacientom trpiacim tuberkulózou, ktorých začalo počas začínajúcej druhej svetovej vojny pribúdať.¹⁶ Riadenie nemocnice po MUDr. Vladimírovi Polákoví prevzal v roku 1939 MUDr. Michal Mandzjuk (1903 – 1983), ktorý nemocnicu zveľaďoval a napriek rizikám vtedajšej doby pomáhal zamestnaným židovským lekárom, ale aj povstaleckým vojakom, partizánom a iným prenasledovaným pacientom.

Po skončení druhej svetovej vojny, keď nemocnicu viedol MUDr. Imrich Markovič, bolo v Kvetnici internované nemecké obyvateľstvo. Prevod do vlastníctva štátu ešte ani v roku 1945 nebol jednoznačne preukázateľný. V osade však pacientom naďalej slúžil hlavný pavilón (Jubilejný), Vila Holly a Vila Štúr. Vo Vile Štefánik (Ráth) bol byt riaditeľa, vo

Vila Ráth, 1896. Foto: P. Jackovič.

Vila Svätý Jur, 1896. Foto: P. Jackovič.

Vile V zátiší bývali zamestnanci a vo Vile Svätý Jur zase rehoľné sestry. Ostatné pomocné a hospodárske služby boli zabezpečené v pôvodnej administratívno-obytnej budove a v adaptovanom novom hostinci. Povojnová situácia bola kritická pre nedostatok lekárov, personálu, materiálového vybavenia liečebne či pre nedostatok ubytovacích kapacít. Postupne sa však situácia zlepšovala. V roku 1956 bola na základoch Švajčiarskeho domu postavená ubytovňa Jánošík a o dva roky dokončili aj výstavbu novej tzv. Novej obytnej budovy.¹⁷ V roku 1952 došlo k zmene využitia Vily Svätý Jur, kde namiesto ubytovania rehoľníkov bola zriadená materská škola, ktorá tu fungovala až do roku 2003.¹⁸

V roku 1952 došlo aj k zmene na poste riaditeľa – po krátko slúžiacom MUDr. Miroslavovi Maršovi nastúpil MUDr. Jozef Neuman a bol opäť jedným z tých riaditeľov, ktorý sa zaslúžili o ďalšie rozvojové aktivity nemocnice. V roku 1960 a 1975 došlo k ďalšej organizačnej zmene, keďže aj kvetnícky ústav, rovnako ako mnohé liečebné zariadenia, prešiel pod Ústredné riaditeľstvo v tatranských Vyšných Hágoch a fungoval pod názvom Liečebňa pľúcnej tuberkulózy, resp. Odborný liečebný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb. V rokoch 1968 – 1969 pôsobila na poste riaditeľky MUDr. Dagmar Malíková, po nej v rokoch 1969 – 1990 MUDr. Bohuslav Matejný, v rokoch 1990 – 2003 ústav viedol MUDr. Eugen Rovenský a po ňom MUDr. Ivan Tudík. Po vzniku Slovenskej republiky pôsobil ústav ako samostatný právny subjekt pod Ministerstvom zdravotníctva Slovenskej republiky. Bol premenovaný na Odborný liečebný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb Kvetnica a fungoval s celoslovenskou pôsobnosťou a s ťažiskom pre regióny východného Slovenska až do svojho zrušenia.¹⁹ Keď v roku 2008 ústav vplyvom politických zmien náhle zanikol, nemocnica i ďalšie liečebné budovy zostali opustené.

Na základe návrhov spracovaných Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky boli viaceré hodnotné objekty Kvetnice postupne vyhlasované za nehnuteľné národné kultúrne pamiatky (NKP). Ako prvá v roku 2013 pribudla do zoznamu Vila Štúr (NKP Dom liečebný). V roku 2015 Ústav tuberkulózy a respiračných chorôb (NKP Nemocnica s areálom s pamiatkovými objektmi nemocnica, park, stanica transformátorová, vodáreň I. a vodáreň II.) V roku 2016 sa zoznam NKP rozšíril o nový hostinec s prístavbou (NKP Dom polyfunkčný) a Vilu Ráth (NKP Vila a brána). V Kvetnici, narýchlo zbavenej rokmi budovanej liečebnej funkcie, sa o slovo opäť začína hlásiť pobyt v prírode a rekreácia, ktorá odštartovala prvotný rozvoj jej novodobých dejín. Ešte v roku 2002 bol vo Vile Holly zriadený domov dôchodcov a jeho rozšírenie je plánované aj vo Vile Štúr. Mesto Poprad plánuje postaviť na Zámčisku novú rozhľadňu a zrekonštruovať Tancuľku (miesto niekdajších prvomájových osláv s tanečnou plochou), pripravuje revitalizáciu blízkeho štrkoviska po uzavretom kameňolome ako i celkovú rehabilitáciu lesoparku. Vo Vile Svätý Jur, v Starjej obytnej a novodobých bytových domoch sa stále býva, aj do Vily Ráth sa sťahujú noví majitelia. V Kaplnke sv. Heleny sa konajú nedeľné pobožnosti a na blízkom vrchu postavili krížovú cestu s moderným objektom pre rozjímanie. Len niekdajší hostinec, nemocnica i zanedbaný park trpezlivo čakajú na vdychnutie nového života. Dúfame, že sa tak stane čoskoro. ■

¹ POTOČNÁ, Eva – CMOREJ, Július. *Kúpele odvíate časom*. Poprad : Region Poprad, 2012, s. 118-119.

² SOJÁK, Marián et al. *POPRADE-KVETNICA, Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v polohe Zámčisko I., Spišská Nová Ves, 2016 – 2017*, s. 3.

³ GAŠPAR, Ján et al. *Poprad, História mesta na starých pohľadniciach*. Poprad : Region Poprad, 2006, s. 190.

⁴ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 194.

⁵ TUDÍK, Ivan et al. *Kvetnica, Od rekreačnej osady po pľúcnu nemocnicu*. Košice – Poprad, 2006, s. 7.

⁶ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 8-9.

⁷ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 11-12.

⁸ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 13-14.

⁹ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 17-19.

¹⁰ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 200.

¹¹ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 24-25.

¹² STEINOVÁ, Šárka. Po stopách českých prvorepublikových zahradníckych architektú na Slovensku. In *Monument revue*, 2017, roč. 6, č. 2, s. 62.

¹³ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 220.

¹⁴ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 20.

¹⁵ CHALUPECKÝ, Ivan et al. *Dejiny Popradu*. Košice : Oriens, 1998, s. 291.

¹⁶ TUDÍK, Ivan, ref. 5, s. 25.

¹⁷ CHALUPECKÝ, Ivan, ref. 15, s. 485-486.

¹⁸ GAŠPAR, Ján, ref. 3, s. 210.

¹⁹ CHALUPECKÝ, Ivan, ref. 15, s. 487.

Pokus o reformu socialistickej pamiatkovej starostlivosti

NIKOLA DANIŠOVÁ

„Konzervujeme ich nie preto, aby sme ich skrášlili, ale aby sme udržali svedka našej minulosti...“

Po úspechu ochrancov prírody, ktorým sa podarilo v roku 1955 presadiť zákon o štátnej ochrane prírody,¹ bol v roku 1958 konečne prijatý aj zákon o kultúrnych pamiatkach, vôbec prvý pamiatkový zákon platný v celom Československu. Na Slovensku bol publikovaný v zbierke Slovenskej národnej rady pod č. 7.² Legislatívne zmeny sa odrazili v organizačnej zmene Slovenského pamiatkového ústavu (SPÚ) zriadeného za pomerne dramatických okolností v roku 1951.³ Nový názov ústredného pamiatkového orgánu – Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) – mal vyjadrovať rovnocenné postavenie ochrany pamiatok a ochrany prírody.

Zákonom o kultúrnych pamiatkach sa začalo obdobie štátnou politikou proklamovanej „*novej predstavy socialistickej pamiatkovej starostlivosti*“.⁴ Podstatnú zmenu znamenalo vytvorenie osobitnej kategórie „národných kultúrnych pamiatok“, ktoré od roku 1961 vyhlasoval Zbor povereníkov, resp. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (SNR), neskôr Vláda Slovenskej socialistickej republiky (SSR). Legitimizovaná bola existencia mestských pamiatkových rezervácií, vyhlasovaných na základe uznesenia vlády ČSR zo dňa 11. 7. 1950, ktorým vláda schválila správu Úradu predsedníctva vlády vo veci starostlivosti o kultúrne a historické pamiatky, a v ktorej bolo vybraných osem najcennejších historických miest na Slovensku (Banská Štiavnica, Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Kapitula, Spišská Sobota).⁵ Mimoriadne dôležité bolo ustanovenie § 7 o štátnom registri pamiatok (štátne zoznamy nehnuteľných a hnutelných kultúrnych pamiatok).⁶ V duchu decentralizácie verejnej správy, presadzovanej Komunistickou stranou Československa (KSČ) od jej uchvátenia štátnej moci v roku 1948, bola výhradná zodpovednosť za zachovanie, obnovu a správu pamiatok zverená národným výborom všetkých stupňov (krajské, okresné a mestské/miestne národné výbory – KNV, ONV a MsNV/MNV). Ich nadradeným orgánom bolo v tomto smere Povereníctvo pre kultúru a informácie SSR.

Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody

V § 19 zákona o kultúrnych pamiatkach bola definovaná nová, oproti SPÚ podstatne zúžená pracovná náplň ústavu. Plnil predovšetkým funkciu poradného orgánu vo veciach pamiatkovej starostlivosti. Medzi jeho hlavné úlohy patrili: výskum, prieskum, dokumentácia, vedecké hodnotenie, reštaurovanie a popularizácia pamiatok, riešenie otázok teórie a praxe ochrany, konzervovania, obnovy a kultúrneho

Spišský hrad, románsky palác. Foto: Archív PÚ SR, Š. Bukšár, 1970.

využitia pamiatok. Odborná a metodická pomoc pri výkone pamiatkovej starostlivosti sa obmedzila len na národné kultúrne pamiatky.⁷ Štatút SÚPSOP vydala Komisia SNR pre školstvo a kultúru až na konci roku 1962.⁸ Bol v ňom ustanovený rozsah jeho činností v súlade so zákonom o kultúrnych pamiatkach, spolu s deklarovaním venovať zvýšenú pozornosť pamiatkam revolučného robotníckeho a roľníckeho hnutia, dejinám KSČ, Slovenského národného povstania (SNP) a oslobodenia.⁹

Môžeme predpokladať, že postupné uvoľňovanie politicko-spoločenskej atmosféry a rastúce reformné hnutie, ktoré ovládalo československú spoločnosť v 60. rokoch 20. storočia, malo vplyv aj na oblasť pamiatkovej starostlivosti, no táto otázka zatiaľ v slovenskej historiografii nie je vôbec preskúmaná. Vo verejnosti sa množili kritické hlasy na adresu pamiatkarov, ktorým sa prisudzovala zodpovednosť za alarmujúci stav pamiatkového fondu. V snahe nájsť riešenie vydala Komisia SNR pre školstvo a kultúru dňa 25. 5. 1966 nový štatút ústavu, ktorý podstatne rozšíril jeho právomoci.¹⁰ Zároveň bol na čelo SÚPSOP menovaný nový riaditeľ Ing. arch. Ján Lichner, CSc. (1. 3. 1966 – 31. 10. 1976), ktorý vystriedal Ing. arch. Jána Hraška (1. 3. 1959 – 28. 2. 1966).¹¹ SÚPSOP sa stal ústredným vedeckovýskumným, odborným, technickým a metodickým pracoviskom pre veci štátnej pamiatkovej starostlivosti a štátnej ochrany prírody na

Plán adaptácie kaštieľa v Moravanoch nad Váhom, situácia, 1962. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 2370.

Slovensku. Mal odborne a metodicky zabezpečovať štátnu pamiatkovú starostlivosť, koordinovať a kontrolovať jej odbornú úroveň, sledovať priebeh prípravných, projekčných, stavebných a reštaurátorských prác pri významných kultúrnych pamiatkach, posudzovať a dbať o ich úroveň a spolupracovať s KNV na príprave ročných a výhľadových plánov pamiatkových úprav.¹² Spolupracoval s celoslovenským realizačným stavebným podnikom – Pamiatkostavom v Žiline. V roku 1968 vykonával SÚPSOP tieto činnosti:¹³

- odborne a metodicky zabezpečoval štátnu pamiatkovú starostlivosť a ochranu prírody na vedeckej úrovni zodpovedajúcej vtedajšiemu stavu,
- budoval a revidoval sústavu pamiatkových rezervácií, chránených oblastí, súborov a solitérov, ako aj sústavu chránených území, chránených prírodných výtvorov a pamiatok, chránených organizmov a prírodnín na Slovensku,
- zhromažďoval, viedol a ochraňoval dokumentačný materiál o kultúrnych pamiatkach a chránených častiach prírody a vedeckými metódami ich spracovával,
- zabezpečoval rozvíjanie vedeckých poznatkov o starostlivosti a hodnote kultúrnych pamiatok, ako aj o ochrane prírody, a riešil vedeckovýskumné úlohy v týchto oblastiach,
- vedecky spracovával teóriu a dejiny pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody,
- v oblasti pamiatkovej starostlivosti organizoval, usmerňoval a vykonával vedecký historický, umeleckohistorický, historicko-archeologický, historicko-urbanistický, histo-

ricko-technologický, technologicko-konzervátorský a reštaurátorský výskum,

- v rámci výskumu projektoval úpravy, robil študijné návrhy najvýznamnejších kultúrnych pamiatok a urbanistických celkov,
- v oblasti štátnej ochrany prírody organizoval, usmerňoval a vykonával vedecký výskum chránených častí prírody z hľadiska ochrany prírody, prírodného prostredia a jeho zmien v dôsledku hospodárskej činnosti a využívania prírodných zdrojov, významných krasových útvarov a jaskýň s cieľom ich ochrany a sprístupnenia.

Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody sa delil na útvar zabezpečovania pamiatkovej starostlivosti a útvar teórie a výskumu. Útvar zabezpečovania pamiatkovej starostlivosti tvorili tri krajské strediská so sídlami v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove.¹⁴ Útvar teórie a výskumu sa ďalej členil na odbory na výskum teórie a metodiky, umeleckohistorický, historický, archeologický, chemicko-fyzikálny výskum, študijné projektovanie, reštaurovanie, dokumentácia a informácie. Bol považovaný za chrbticu ústavu, pretože vykonával komplexné terénne pamiatkové výskumy zložené z viacerých čiastkových výskumov (archeologický, historický, umeleckohistorický, architektonický, dokumentačný). Medzi prvé veľké výskumné práce môžeme zaradiť vodné dielo Liptovská Mara, mestskú pamiatkovú rezerváciu Bratislava, Spišský hrad, hrad Beckov, Dóm sv. Alžbety v Košiciach či Komorský dvor v Banskej Štiavnici.¹⁵

SÚPSOP sa snažil vyplniť medzery na poli teórie a meto-
diky. Výsledky výskumov, teoretické a metodické materiály
boli publikované vo vedeckom zborníku Monumentorum
tutela – Ochrana pamiatok, v časopisoch Pamiatková sta-
rostlivosť, Pamiatky a príroda, resp. Pamiatky a múzeá, v mo-
nografických a príležitostných publikáciách venovaných
aktuálnym otázkam pamiatkovej starostlivosti. Bohatá bola
tiež interná publikačná činnosť. Edično-propagačný útvar
vydal v rámci edície študijných materiálov ústavu desiatky
rukopisov pre vnútornú potrebu pracovníkov ústavu. V ob-
lasti metodiky boli ústredným problémom otázky pamiat-
kového výskumu, považovaného za jeden z najdôležitejších
prostriedkov na zvýšenie úrovne celej pamiatkovej starost-
livosti. Dôležité bolo definovať výskum ako taký a poukázať
na špecifické znaky jednotlivých druhov výskumu. Na každý
druh výskumu bol spracovaný samostatný metodický mate-
riál. Pracovníci ústavu sa intenzívne venovali problematike
národných kultúrnych pamiatok a mestských pamiatkových
rezervácií. Na ich podnet prijalo Predsedníctvo SNR uzne-
senie č. 51 z 26. 3. 1968 o zabezpečovaní pamiatkovej sta-
rostlivosti o národné kultúrne pamiatky prostredníctvom
ústavu.¹⁶ Toto uznesenie predstavovalo právny podklad na
vytvorenie investičného odboru. Bol tiež vypracovaný elabo-
rát o záchrane mestských pamiatkových rezervácií, v ktorom
boli načrtnuté všetky aspekty tejto mimoriadne náročnej
problematiky.¹⁷ O rok neskôr, v spolupráci s Ministerstvom
kultúry SSR, vznikol ďalší materiál o záchrane mestských pa-
miatkových rezervácií v Banskej Štiavnici, Levoči a Bardejo-
ve.¹⁸ Veľkým prínosom boli práce právnika Františka Kutlíka,
ktorý sa venoval problematike pamiatkového práva.

Stav pamiatkovej starostlivosti pred augustom 1968

V čase tzv. predjaria v rokoch 1963 – 1967 sa sformovala
skupina reformných komunistov, ktorí si pri riešení problé-
mov hospodárskej krízy uvedomili, že nestačí len ekono-
mická reforma, ale že sú potrebné zásadné demokratizač-
né opatrenia aj v politickom systéme. Tieto zmeny sa začali
postupne zavádzať do praxe a celkové uvoľnenie politickej
atmosféry sa prenieslo aj do oblasti pamiatkovej starostli-
vosti. Pamiatkari začali otvorene kritizovať nedostatky a hľa-

dať opatrenia na zlepšenie situácie. Vo svojich návrhoch sa
snažili vytvoriť ucelený systém štátnej pamiatkovej starost-
livosti, zväčšiť záujem rezortu kultúry a národných výborov
o pamiatkovú starostlivosť, zlepšiť spoluprácu a komunikač-
ciu s nimi alebo vylepšiť štruktúru riadiacich a výkonných
orgánov a ich úlohy, ktoré mali vykonávať. Podľa Františka
Kutlíka „celkove dostala sa pamiatková starostlivosť do roz-
pornej situácie medzi objektívnymi potrebami a konkrétny-
mi možnosťami, ktoré sa odrážajú v ostrej a rozsiahlej kritike
širokej verejnosti, poukazujúcej na zanedbávanie starostli-
vosti o kultúrne pamiatky.“¹⁹ V máji 1968 vypracoval SÚPOSP
analýzu stavu pamiatkovej starostlivosti, v ktorej otvorene
definoval aktuálne problémy na Slovensku.²⁰ Dôsledkom
dlhoročnej neúdržby, zanedbávaním aktívnej starostlivosti,
či nevhodným využitím sa viaceré významné kultúrne pa-
miatky dostali do havarijného stavu. Najzachovalejšie zostali
tie pamiatky, ktoré nestratili svojich pôvodných užívateľov
alebo nezmenili svoje pôvodné poslanie. Najpočetnejšou
skupinou týchto pamiatok boli kostoly a iné objekty cir-
kevnej architektúry. Ich stav údržby, úprav a využitia dosa-
hoval zo všetkých druhov kultúrnych pamiatok pomerne
najvyššiu a najlepšiu úroveň. Napriek tomu bolo na území
Slovenska viacero opustených, „mŕtvych“ kostolov, o ktoré
sa správcovia fár nestarali alebo ich nevyužívali, pričom sa
zdráhali previesť ich majetkovoprávne na múzeá či iné or-
ganizácie socialistického sektora.²¹ V prípade kláštorov na-
stala radikálna zmena v ich využití po tzv. Akcii K a zrušení
reholí. V násilne zabratých objektoch sa nachádzali byty, in-
ternáty, administratívne priestory či sklady. Kritická situácia
bola zaznamenaná u kaštieľov. Skoro všetky boli nevhodne
využívané a ich údržbe sa venovala malá pozornosť.²² Na
rozdiel od kostolov, kaštiele stratili svojich pôvodných ma-
jiteľov a užívateľov a spoločnosť sa o ne nezaujímala. Z po-
litického hľadiska predstavovali obraz minulej doby – bol
to znak súkromného vlastníctva, bohatstva či vykorisťovania
chudobných robotníkov. V najhoršom stave sa nachádzali
kaštiele spravované jednotnými roľníckymi družstvami, re-
zortom školstva a kultúry či rôznymi typmi škôl.²³ Najlepší-
mi užívateľmi a správcami objektov boli ústredne riadené
organizácie a inštitúcie, ktoré využívali pamiatky kultúrne
najvhodnejšie. Patrili medzi ne Zväz slovenských spisovate-

Hrad Víglaš. Foto: R. Kedro, 1956. Zdroj: Archív PÚ SR.

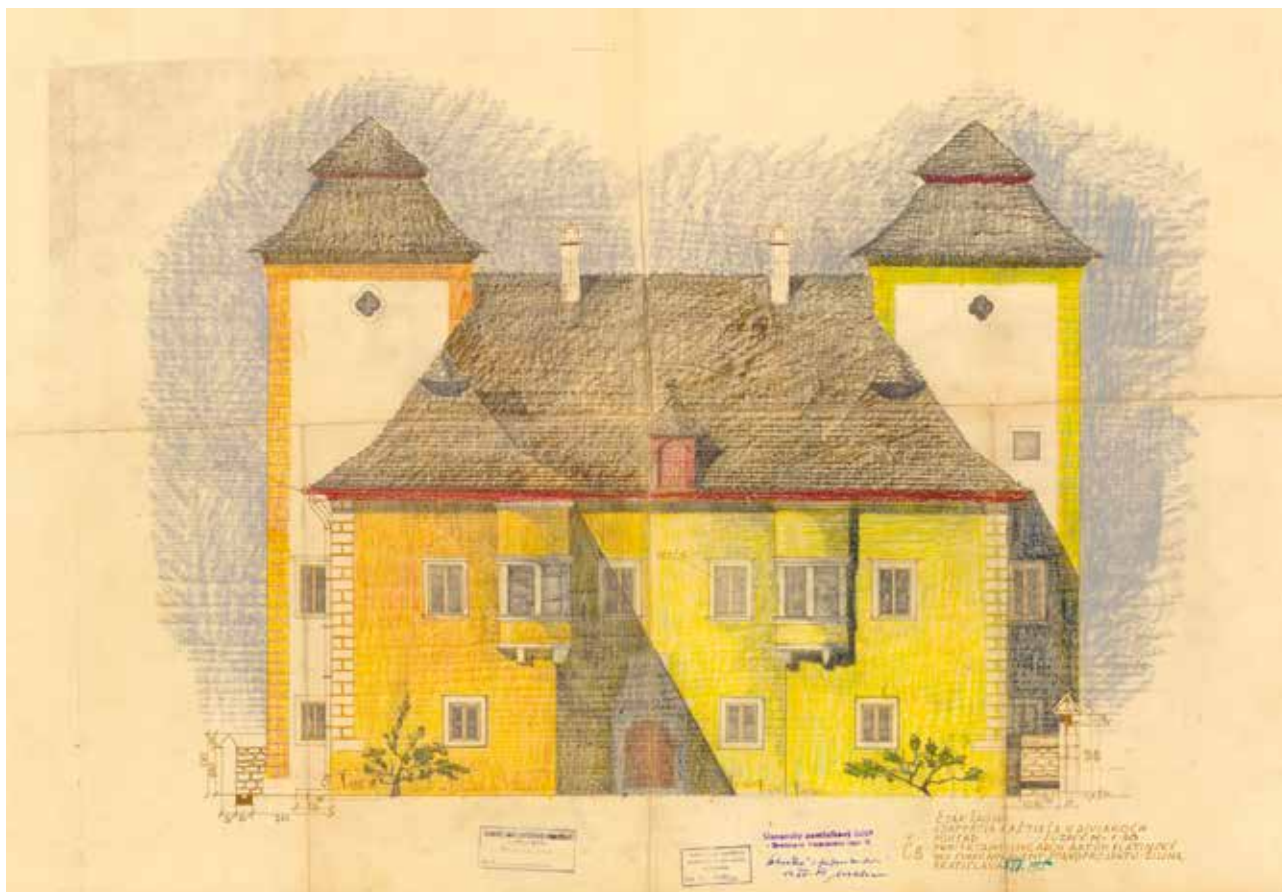
ľov (kaštieľ v Budmericiach), Slovenská akadémia vied (Smolenický hrad), Slovenský fond výtvarných umelcov (kaštieľ v Moravanoch nad Váhom), Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied (kaštieľ vo Veľkých Vozokanoch), Slovenská odborová rada (kaštieľ v Topolčiankach) či Matica slovenská (kaštieľ v Diviakoch).²⁴

Značne zlá situácia s pamiatkami bola v mestách. Ich technický stav vo veľkej miere negatívne ovplyvňoval rozmach priemyslu a nová výstavba. Asanačná horúčka bola často ponímaná formou demolácií. Viac menej bez zľutovania sa väčšia časť zachovaných pamiatok obetovala dopravným cestám, činziakom, obchodným domom, sklodom s tovarmi a podobne.²⁵ Tiež oprave mestských fortifikácií bola venovaná minimálna pozornosť. Zabezpečovať starostlivosť o mestské pamiatkové rezervácie a historické jadrá boli poverené mestské národné výbory. Mnohé z historických centier nemali vypracované územnoplánovacie podklady, hlavne podrobné asanačné plány. Tie, ktoré boli vypracované, neboli vhodné ako podklad na komplexnú obnovu.²⁶ Záchranné práce a obnovovanie mestských pamiatkových rezervácií sa začali dôslednejšie realizovať až koncom sedemdesiatych rokov.²⁷ Mimoriadne veľké škody boli zaznamenané aj vo výtvarných pamiatkach. Veľa z nich sa stratilo odcudzením a nelegálnym predajom. Tie umelecké pamiatky, ktoré sa nachádzali na svojom pôvodnom mieste, boli často v nevhodnom stave a prostredí.²⁸ V zlom stave boli aj archeologické pamiatky, hlavne pamiatky z obdobia Veľkej Moravy nemali dostatočnú starostlivosť.

Špecifickou skupinou boli pamiatky ľudovej kultúry. V roku 1968 sa ich starostlivosť venovala malá pozornosť. Aj napriek teoretickému uznaniu neboli spoločensky dostatočne docenované.²⁹ Na prvom mieste bola záchrana ľudovej architektúry na pôvodnom mieste a v pôvodnom prostredí. To sa však zmenilo socialistickou prestavbou dedín, čím vznikli ďalšie otázky zachovania ľudovej kultúry. Zmenami, hlavne technickými, ako stavenie výškových domov, diaľnic, mostov, nových podnikov a fabrík či budovanie vodných tokov, sa stávalo, že chránený objekt stratil pôvodnú funkciu, ale aj svoje prostredie. Jedným zo spôsobov bola ochrana ľudovej architektúry v múzeách ľudovej architektúry v prírode, pretože poznatky múzeí v prírode ukazovali, že múzejník, architekt alebo botanik mohli dať objektu vhodnejšie prostredie v areáli múzea, než v akom ho našli in situ.³⁰ O zachovanie objektivej ľudovej kultúry sa starali múzea a SÚPSOP so svojimi výkonnými orgánmi, krajskými pamiatkovými strediskami. V tomto období boli dve múzea vo výstavbe: Slovenské národné múzeum – Múzeum ľudovej architektúry v Martine ako centrálna a Šarišské múzeum v Bardejovských Kúpeľoch ako oblastné.³¹ Niektoré objekty ľudovej kultúry sa zachovali napríklad tak, že obyvatelia horských dedín využívali svoje domy ako sezónne ubytovanie pre rekreantov a turistov.³² Starostlivosť o technické pamiatky mala tiež zlú úroveň. Stav ich ohrozenia sa zväčšoval tým, že prestali slúžiť svojmu pôvodnému účelu. Banské múzeum v Banskej Štiavnici vykonávalo aktívne záchranné práce budovaním múzea banských technických pamiatok v prírode v okolí Banskej Štiavnice.³³ Ani situácia s národnohistorickými pamiatkami nebola ideálna. Ako skonštatovali pamiatkari: „s nedocenením určitých historických udalostí a osobností sa stretávame aj pri budovaní pamiatok na robotnícke hnutie a KSČ. Uprednostňujú sa často udalosti a osobnosti miestneho významu. Niet napríklad pamiatky, ktorá by v celoslovenskom merítku pripomínala dosah februárového víťazstva nad buržoáziou.“³⁴

Rozbor vtedajšieho stavu kultúrnych pamiatok na Slovensku poukazoval na zásadné a principiálne nedostatky v starostlivosti. Tento stav bol v rozpore s proklamovanými socialistickými princípmi, zásadami a ideami spoločnosti. Vývoj pamiatkovej starostlivosti spočíval iba na rezorte kultúry a na jeho pracovníkoch, bez spolupráce ostatných rezortov. Základná právna norma štátnej starostlivosti, zákon o kultúrnych pamiatkach, kládla ťažisko praktickej starostlivosti na majiteľa, spravovateľa a užívateľa. Väčšina pamiatok bola klasifikovaná ako socialistický štátny majetok a starostlivosť o ne patrila do kompetencií národných výborov, ktoré reprezentovali štát ako vlastníka. Ostatné rezorty očakávali od pamiatkových úradov, že sa budú starať o pamiatky, opravovať ich, či poskytovať finančné prostriedky na ich opravu. Niektoré MNV alebo ONV sa začali obracať na SÚPSOP so žiadosťou o opravu pamiatok alebo poskytnutie finančných prostriedkov.³⁵ Ale podľa vtedajších právnych noriem, ústav ako ústredný orgán pamiatkovej starostlivosti, nemal v kompetencii poskytovanie finančných prostriedkov na opravy. SÚPSOP mohol „zachrániť“ pamiatku iba odporúčaním na jej opravu, v ktorom poukázal na jej význam a potrebu ju chrániť. Z finančného hľadiska bola úroveň starostlivosti a stavu pamiatok najviac závislá od ekonomických možností národných výborov a ich vzťahu k pamiatkam ako kultúrnemu majetku. Od roku 1960, keď bola zavedená úprava organizácie štátnej starostlivosti o kultúrne pamiatky a bola v plnom rozsahu presunutá na národné výbory, mala výška finančných prostriedkov klesajúcu tendenciu z približne 18,5 mil. Kčs na približne 12,5 mil. Kčs. V roku 1967 však prevýšila 30 mil. Kčs, čo bolo stále málo voči skutočným potrebám.³⁶ Na základe vyhlášky ministerstva financií č. 37/1962 Zb. boli umožnené štátne príspevky do výšky 90 % celkových nákladov potrebných na opravu pamiatky, dokonca v ojedinelých prípadoch až do plnej výšky. Vyhláška bola často obchádzaná a vo vedení ONV sa „stratila“.³⁷ Poškodzovanie pamiatok nebolo trestané národnými výbormi ani súdmi. Vo veľkej miere aj to pôsobilo na ich zlý stav. Podľa § 11 zákona č. 60/1961 Zb. sa poškodenie pamiatok posudzovalo iba ako priestupok a nie ako trestný čin.³⁸

Za ďalší negatívny jav v štátnej starostlivosti o pamiatky možno pokladať nedostatok kádrov. Celkový počet pracovníkov na úseku pamiatkovej starostlivosti v SÚPSOP a krajských pamiatkových strediskách bol 98 pracovníkov, z toho sa pamiatkami zaoberalo 38 pracovníkov, na Povereníctve SNR pre kultúru a informácie to bol len jeden pracovník. Spolu 137 ľudí sa profesionálne zaoberalo pamiatkovou starostlivosťou. Možno k nim pripočítať troch inšpektorov krajských národných výborov a 33 inšpektorov okresných národných výborov, ktorí mali na starosti aj iné činnosti v oblasti kultúry.³⁹ Navyše 33 okresných konzervátorov, ktorí boli odbornými orgánmi ONV, pracovalo len dobrovoľne.⁴⁰ Podľa vtedajších prevládajúcich názorov bolo kadrové dobudovanie ústavu nevyhnutné pre nový model pamiatkovej starostlivosti na Slovensku a tvorilo predpoklad na nápravu situácie v stave pamiatkového fondu. Napriek tomu, že pamiatkari, aj vedúci pracovníci štátnej pamiatkovej starostlivosti si uvedomovali nevyhnutnosť pamiatkových výskumov na vypracovanie vedecky odôvodnenej metodiky pamiatkovej obnovy, veľmi často stávalo, že konzervácia či regenerácia pamiatok nevychádzala z úplného poznania historicko-stavebnej podstaty objektu. Napríklad pri rekonštrukcii hradov Krásna Hôrka, Trenčín, Stará Ľubovňa a i. nebol pamiatkový výskum ani začatý, a podobne to bolo aj s predprojektovou

Plán adaptácie kaštieľa v Diviakovoch, južný pohľad, 1955. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 719/14.

prípravou.⁴¹ Veľkým neduhom nielen pri obnove pamiatok, ale celkovo v oblasti výstavby, bola rozostavanosť. Ohromné množstvo objektov sa začalo stavať alebo rekonštruovať, no práce nepostupovali podľa plánu a celé roky boli pozastavené. Sčasti to bolo spôsobené ťažkosťami v materiálno-technickom zásobovaní ako dôsledku socialistického plánového hospodárstva. Chýbal aj dostatok kvalitných stavebných dozorcov na problematiku pamiatkových realizácií.⁴² Okrem miestnych výrobných a stavebných družstiev vykonával špecializované práce na pamiatkových obnovách len jediný stavebný podnik – Pamiatkostav Žilina.

Reštaurovanie ako najnáročnejší druh obnovy pamiatok bolo decentralizované na viacerých pracoviskách. Záchrané práce na významných kultúrnych pamiatkach zabezpečovalo reštaurátorské oddelenie SÚPSOP, ktoré realizovalo najmä vedecké výskumy v oblasti metodiky teórie a technológie reštaurovania pamiatok. Múzeá a galérie mali na výtvarné pamiatky svojich reštaurátorov, ktorí boli usmerňovaní podľa § 8 zákona o kultúrnych pamiatkach. Súkromní reštaurátori boli organizovaní v Zväze slovenských výtvarných umelcov alebo v podniku Slovenský fond výtvarných umení – Dielo. Umeleckoremeselné pamiatky reštaurovali pracovníci podniku Umelecké remeslá. Z katedry reštaurovania Vysokiej školy výtvarných umení v Bratislave vychádzali ročne len 1 – 2 absolventi.⁴³

Súhrnne možno konštatovať, že v roku 1968 prevládalo viac negatívnych faktorov v starostlivosti o kultúrne pamiatky. Nebol dostatok odborne kvalifikovaných pracovníkov, pamiatková starostlivosť bola nesprávne začlenená do osvetovej činnosti, prevažovalo hospodársky neefektívne poňatie pamiatkovej starostlivosti, odborná úroveň praktického výkonu starostlivosti závisela od dodržiavania metodických

pokynov odborných zložiek (ich nedodržiavanie bolo viditeľné napríklad na rekonštrukčných prácach na hradoch v Trenčíne, Zvolene, Bratislave, kaštieli v Bytči a mnohých iných).

Návrh Akčného programu štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku

Na havarijnú situáciu v pamiatkovej starostlivosti reagoval SÚPSOP vydaním návrhu Akčného programu štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v máji 1968.⁴⁴ Návrh bol schválený Predsedníctvom SNR uznesením č. 51/1968 z 26. 3. 1968. Vzhľadom na vtedajšiu krízovú situáciu pamiatok na Slovensku a množstvo pamiatok v havarijnom stave bolo v programe navrhnuté sústrediť pozornosť na „záchranné pamiatkové akcie“, to znamená, že práce sa mali obmedziť iba na tie najnutnejšie činnosti, dôležité na zachovanie pamiatky, napr. konzervácia, oprava striech, priečelí, izolácii a podobne. Ďalším z riešení bolo vytvorenie nového modelu štátnej pamiatkovej starostlivosti, ktorý mala tvoriť štvorica pamiatkových organizácií so špecifickou pracovnou náplňou, ale spoločným cieľom – Ústav pamiatkovej starostlivosti, Pamiatkarsky investorský útvar, Špecializované pamiatkové projektové združenie, Špecializovaná stavebná výroba.⁴⁵ Súčasťou nového modelu mal byť *Projekt zabezpečovania pamiatkovej starostlivosti na Slovensku*. Podľa plánu v ňom chceli rozpracovať technológiu zabezpečovania, kompetencie, pracovné náplne a úlohy všetkých orgánov starostlivosti o kultúrne pamiatky, riadiacich, výkonných, pomocných, odborných, poradných.⁴⁶ Plánovaná štruktúra mala zahŕňať tieto orgány: rada ministrov ako ústredný riadiaci orgán štátnej pamiatkovej starostlivosti, poverenie kultúry ako priame ústredné riadenie v polo-

Kaštieľ v Bytči. Foto: M. Jurík, 1976. Zdroj: Archív PÚ SR.

he štátnej moci, na ktorom sa mal zriadiť Odbor pamiatkovej starostlivosti a múzeí, Slovenský pamiatkový ústav ako ústredný pamiatkový odborný a poradný orgán ministerstva kultúry, okresní konzervátori, okresní inšpektori pre pamiatkovú starostlivosť a múzeá pri ONV, miestni inšpektori pre pamiatkovú starostlivosť pri MNV/MsNV. V návrhu bola vyjadrená aj potreba vypracovať kompletný návrh spoločenského využitia pamiatok, skvalitniť štúdiá na vysokých školách, klásť dôraz na prípravu na pamiatkovú starostlivosť, zvýšiť ju na medzinárodnú úroveň v podobe komunikácie so zahraničnými pamiatkovými orgánmi a medzinárodnými konferenciami, žiadalo sa viac zahraničnej literatúry pre potreby pamiatkarov a zvyšovanie úrovne ich jazykových znalostí. Ďalšou požiadavkou bolo organizovanie celoslovenských konferencií a publikovanie výsledkov rokovaní tlačou. Záujem bol aj o vydávanie príručky *Vademecum pamiatkovej starostlivosti*, prípravu učebníc či publikovanie vedeckých prác pracovníkov ústavu. V konečnom dôsledku bola potrebná väčšia propagácia kultúrnych pamiatok.⁴⁷

Samotný Akčný program KSC uverejnený v Pravde 10. 4. 1968 vytýčil niekoľko bodov, s ktorými sa stotožňoval aj ústav a ktoré zahrnul do svojho návrhu, napr.: „Priznať kultúre a umeniu, že nie sú iba ozdobou hospodárskeho a politického života, ale životnou nutnosťou socialistického zriadenia ... Starostlivosť o kultúru, hmotnú i duchovnú, nie je iba starosťou kultúrneho frontu, ale musí sa stať záležitosťou celej spoločnosti ... Prekonať zúžené poňatie spoločenskej a ľudskej funkcie kultúry a umenia, preceňovanie ich ideologickej a politickej úlohy a nedoceňovanie ich základných všeobecne kultúrnych a estetických úloh v premene človeka a jeho sveta ... Spoločensky spravovať kultúru znamená predovšetkým utvárať priaznivé podmienky pre jej rozvoj.“⁴⁸ Podľa tohto návrhu sa „starostlivosť o kultúrne pamiatky stala nerozlučiteľnou súčasťou politiky Ko-

munistickej strany a štátu v rámci rozmachu kultúrnej revolúcie.“⁴⁹ Aj Akčný program KSS si vytýčil zvýšiť pozornosť a rozvíjať starostlivosť o umelecké, historické, kultúrne a prírodné pamiatky na Slovensku. Rovnaké myšlienky sa nachádzali aj v programovom vyhlásení vlády ČSSR alebo v oficiálnych materiáloch Povereníctva SNR pre kultúru a informácie.⁵⁰ Vo všetkých týchto dokumentoch sa otváral priestor na nové myslenie, nezatažené dogmatickými tendenciami jednotlivcov a ukazovala sa voľnosť demokratického prístupu k riešeniu všetkých otázok spoločenského života.

Mikulášska konferencia

Prvým verejným prejavom a otvorenou kritikou stavu štátnej pamiatkovej starostlivosti bola konferencia v Liptovskom Mikuláši o štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku konaná v dňoch 4. – 6. júna 1968. Účastníci vo svojich príspevkoch poukázali na vtedajšiu situáciu a vyslovili negatíva, ale vyzdvihli aj pozitíva vo všetkých oblastiach pamiatkovej starostlivosti. Konferencia sa zamerala na tri témy: 1. rozbor súčasnej situácie v štátnej starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku, 2. návrh Akčného programu štátnej starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku, 3. Návrh na perspektívny plán akcií štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku do roku 1980.

Konferenciu otvoril vedúci odboru osvetu Povereníctva SNR pre kultúru a informácie Štefan Frank. Listom pozdravil prítomných aj povereník SNR pre kultúru a informácie doc. Štefan Brenčič, CSc.⁵¹ Čestné uznanie a finančnú odmenu udelil povereník a ústav 65 pracovníkom činným v oblasti pamiatkovej starostlivosti. Svoje referáty predniesli riaditelia krajských stredísk z Bratislavy, Banskej Bystrice a Prešova, vedúci oddelenia Útvary štátnej pamiatkovej starostlivosti hlavného mesta Slovenska Bratislavy, okresný konzervátor z Trnavy, vyslanec za Archeologický ústav v Nitre, vedúci pracovník Slovenského národného múzea v Martine, vyslanec za Pamiatkostav – Žilina, predseda Slovenskej komisie pre ochranu pamiatok pri SNR, vyslanci za Technické múzeum v Košiciach a Ústav stavebníctva a architektúry SAV, inšpektor kultúry z ONV Žilina, inšpektorka pre kultúru z ONV Bratislava – vidiek, riaditeľ múzea Rimavská Sobota, riaditeľ múzea v Banskej Štiavnici, odborní pracovníci zo SÚPSOP a iní.

Za hlavný referát bol označený príspevok riaditeľa SÚPSOP Jána Lichnera. Vo svojom príhovore zdôraznil, že „obrodný proces, ktorý prebieha v súčasnosti u nás, najmä na základe výsledkov rokovania októbrového až januárového plánu ÚV KSC nám otvára oči a dáva možnosti vysporiadať sa so všetkými negatívnymi javmi, ktoré brzdili našu spoločnosť, teda aj s tými javmi, ktoré priamo alebo nepriamo ovplyvňovali vývoj štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku.“⁵² Jeho slová sa niesli v duchu aktuálnej politickej a spoločenskej situácie v krajine. Ďalej pokračoval: „nebude a už ani nie je podstatné, či niekto plní vytýčené úlohy minimalistického alebo maximalistického plánu, rozhodujúca je podstata a cieľ.“⁵³ V oblasti pamiatkovej starostlivosti bola rozhodujúcim ukazovateľom výhradne len zachránená pamiatka. Medzi príčiny nežiaducej situácie kultúrnych pamiatok zaradil konzervatívizmus systému riadenia v ČSSR, často zámerné alebo nevedomé prejavy likvidovania historických tradícií slovenského národa niektorými funkcionármi straníckych a štátnych orgánov a v neposlednom rade presun pamiatkovej starostlivosti v roku 1960, po decentralizácii, na okresy. Ich orgány a výkonné zložky boli bez kvalifikovaných síl a popri odbor-

ných vedomostiach im chýbal aj správny vzťah ku kultúrnym pamiatkam. Na druhej strane zhodnotenie krízovej situácie v júni 1968 neznamenal úplnú stratu kultúrnych hodnôt či bezmocnosť a beznádejnosť. Už len uznesenie Predsedníctva SNR č. 53 z 25. 3. 1968 vytváralo nové priestory na ďalší rozvoj pamiatkovej starostlivosti na Slovensku.⁵⁴ J. Lichner zakončil svoj referát slovami Dominika Tatarku: „Národ bez historického sebavedomia, bez insígnií, znakov, monumentov vyjadrujúcich, že si váži seba, svojich hrdinov, klesá zas na úroveň ľudu, na úroveň stavebného materiálu. Akropola sa stane kameňolomom pre pece na vápno iných.“ (uverejnené v Kultúrnom živote 26. 1. 1968 v článku Niečo o snobizme a svetovosti).⁵⁵ Na záver konferencie bola prijatá rezolúcia, v ktorej „pracovníci pamiatkovej starostlivosti ... dospeli k presvedčeniu, že bolo nevyhnutné vypracovať osobitný Akčný program pre pamiatkovú starostlivosť ... Nemožno nevidieť, že pred našimi očami vrcholí kríza pamiatkového fondu, ktorý je pritom povolaný, aby spolustelesňoval špecifickosť našej národnej kultúry.“⁵⁶ Slovenskí pamiatkari, rovnako ako iní predstavitelia verejného života, otvorene vyjadrovali nespokojnosť s usporiadaním verejno-správnych záležitostí a nerovnoprávne postavenie Slovenska v rámci Československej socialistickej republiky. Vo federatívnom usporiadaní štátu videli cestu k rozvoju samostatnej slovenskej pamiatkovej starostlivosti. Všetky nádeje na osobitné riešenie problémov slovenského pamiatkového fondu však zahatala invázia vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Nádej na pokračovanie obrodného procesu definitívne zmrazil normalizácia a zdeformovaná podoba česko-slovenskej federácie. Kádrovým previerkam boli podrobení všetci pracovníci ústavu.

V roku 1969 bolo v Štátnom zozname kultúrnych pamiatok zapísaných 6 956 nehnuteľných a 12 515 hnuteľných pamiatok. Predstavovalo to približne 30 – 50 % z celkového počtu historických objektov.⁵⁷ Pracovníci ústavu si stanovili za cieľ urobiť kompletný prieskum aspoň 50 % kultúrnych pamiatok. Na ostatných kultúrnych pamiatkach by sa robili len najnutnejšie úpravy. Skupina kultúrno-spoločensky najvýznamnejších pamiatok, mimo skupiny národných kultúrnych pamiatok, bola definovaná ako „pamiatky I. kategórie“. V rámci *Harmonogramu zabezpečovania pamiatok I. kategórie* sa malo prikrčiť k ich obnovám a rozpracovať ich tak, aby začiatkom roka 1972 asi 10 – 12 pamiatok tejto kategórie bolo skolaudovaných a odovzdaných na nové využitie.⁵⁸ Spoločenské využitie kultúrnych pamiatok sa považovalo za najdôležitejšiu a najkomplikovanejšiu otázku. Potrebné bolo najmä zmeniť vtedajších užívateľov (zväčša tých, ktorí sa o pamiatky nestarali), riešiť otázky majetkovo-právne a otázky malého počtu sprístupnených pamiatok verejnosti. Za dôležité považovali zodpovedné orgány postupné zavádzanie riadenia kultúrnych pamiatok podľa osobitných štatútov, pričom načrtli aj vhodnosť použitia zahraničného kapitálu.⁵⁹ Podobne ako v iných oblastiach spoločnosti, aj v rezorte kultúry sa uplatnil zvýšený centrálny vplyv ministerstva kultúry na podriadené orgány. V roku 1970 sa začalo hovoriť o potrebe novelizovať zákon o kultúrnych pamiatkach. Ústavný právnik František Kutlík vypracoval *Návrh zásad k spracovaniu zákona o kultúrnych pamiatkach*,⁶⁰ v ktorom vysvetlil, prečo nebol zákon dostačujúci pre vtedajšie potreby pamiatkovej starostlivosti. V prvom rade nebola dostatočne zvýraznená povinnosť pamiatkových orgánov, ani význam pojmu kultúrna pamiatka a jej bezprostredná ochrana.⁶¹ Napriek normalizačnému procesu hľadali pamiatkari inšpiráciu pre riešenie problémov pamiatkovej starostlivosti aj na

Kaštieľ v zaniknutej obci Čemice. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 1018, 1972.

Mestské opevnenie v Trnave. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 3341, 1972.

medzinárodných fórach. Konferencia UNESCO v Paríži v roku 1970 priniesla rad motívov na trvalé využitie sociálnych, hospodárskych a kultúrnych hodnôt pamiatkových objektov na funkciu bývania, keďže nedostatok bytového fondu bol celosvetovým problémom.⁶²

Národno-historické pamiatky

V roku 1971 sa SÚPSOP začal intenzívne venovať téme národno-historických pamiatok. Túto skupinu pamiatok označili osnovatelia metodických materiálov Vendelín Jankovič a Vojtech Dangl za mladú kategóriu pamiatok, ktorej základy položil pomerne jednoduchý súpis pamiatok v rokoch 1960 – 1962. Základný dokumentačný materiál sa získaval prostredníctvom národných výborov, ktorých poznatky boli často len všeobecné, či dokonca laické. Národno-historické pamiatky dokumentujúce národné a politicko-kultúrne dejiny Slovenska boli ešte živou kategóriou, stále sa tvorili a doplňovali. Rozdiel medzi národno-historickými pamiatkami a ostatnými pamiatkami bol hlavne v politickom aspekte, rozhodujúcim činiteľom nebol vek, umelecká či stavebná hodnota, ale význam udalosti alebo dejateľa, na ktorú bola viazaná, a ktorá musela byť dobovou marxistickou historiografiou považovaná za „pokrokový historický čin v podvedomí národa“ a tak začlenená do vtedajšieho života.⁶³ Uvažovalo sa dokonca o vzniku novej pamiatkarskej disciplíny, ktorá by zahŕňala starostlivosť o skupinu pamiatok revolučných dejín a dejín KSČ.⁶⁴

Národno-historické pamiatky boli rozdelené do šiestich menších skupín podľa tematického, obsahového a chrono-

logického hľadiska – pamiatky národných udalostí a dejateľov, pamiatky robotníckeho hnutia a dejín KSČ, pamiatky prvej svetovej vojny, pamiatky druhej svetovej vojny, pamiatky Slovenského národného povstania, pamiatky Sovietskej armády.⁶⁵ V roku 1968 bolo v štátnom zozname zaevidovaných 1 408 národno-historických pamiatok. Najväčší podiel predstavovali pamiatky vzťahujúce sa na Slovenské národné povstanie. Na druhom mieste boli pamiatky národných dejateľov a na treťom pamiatky týkajúce sa robotníckeho hnutia a dejín KSČ.⁶⁶ Podľa formy sa delili na pamätné hroby, pamätné cintoríny, pamätné domy, pamätné miesta, iné pamätné objekty (lavička, strom a pod.), pamätné náhrobníky a náhrobné kamene, pamätníky, pomníky, pamätné busty, pamätné tabule.⁶⁷

Rovnako ako u iných druhov pamiatok, aj u národno-historických sa vykonával pamiatkový výskum. Výskumná práca pozostávala z viacerých fáz. Od informačného prieskumu, cez evidenčný, základný, či špeciálny. Medzi hlavné požiadavky základného pamiatkarského výskumu národno-historických pamiatok patrili: podrobné udanie lokality, popis pamätného objektu, podrobné historické, prípadne iné odborné zhodnotenie udalosti, osobnosti, deja a pod., ku ktorému sa pamiatka viazala, vytýčenie ochranného pásma, návrh na najnutnejšie opatrenia, aby pamiatka zostala zachovaná, návrh spôsobu ochrany po vyhlásení objektu za pamiatku, návrh na spôsob využitia, podrobné údaje o vlastníkovi, užívateľovi, správcovi objektu, grafické a fotografické prílohy, zoznam literatúry a archívnych prameňov vzťahujúcich sa na objekt, resp. historickú udalosť či osobnosť, ku ktorej sa pamiatka viazala, finančný rozpočet na dobudovanie, označenie, opravu a pod. pamiatky. Takto spracovaný základný výskum slúžil ako podklad na zapísanie pamiatky do štátneho zoznamu pamiatok. Zároveň umožnil určiť poradie naliehavosti záchranných prác.⁶⁸ Na rozdiel od umelecko-historických či výtvarných pamiatok, praktická ochrana národno-historických mala svoje osobitné kritériá a podmienky. Vo vzťahu k dejinám ľudu sa delili na dva druhy – pamiatky pôvodné, autentické, ktoré vznikli v jednote času udalostí a súčasného zámeru, pamiatky neskôr vybudované alebo zriadené, ktoré pripomínali významnú historickú udalosť, dejateľa či miesto z určitého minulého obdobia.⁶⁹

Podobne ako pri iných skupinách pamiatok, aj pri ochrane národno-historických pamiatok bol problémom nedostatok pracovníkov, ktorí by sa tejto oblasti naplno venovali. Bez ústredného koordinátora úloh bolo ťažké dosiahnuť žiaducu vedecko-odbornú úroveň celkovej starostlivosti. Napríklad schválenie zapísania objektu do štátneho zoznamu v každom okrese posudzovala vždy iná komisia, chýbala akákoľvek základná či centrálna dokumentácia. Miestne orgány posudzovali objekty nejednotnými kritériami a za pamiatky navrhovali skôr objekty viažuce sa na udalosti alebo osoby miestneho významu než celoslovenského. Pamiatky robotníckeho hnutia sa vzťahovali ku štrajkovým bojom slovenského robotníctva a dejinám Slovenskej republiky rád.⁷⁰ Do roku 1967 sa napríklad nenašla pamiatka na historický 1. máj 1890, keď bol na Slovensku prvýkrát oslavovaný medzinárodný deň sviatku práce. Pamiatky k dejinám KSČ boli v hojnom počte zastúpené tými, ktoré súviseli so štrajkovými bojmi, hladovými demonštráciami, pamätnými domami, v ktorých boli založené prvé „bunky“ komunistickej strany v ilegalite.⁷¹

Zvýraznenie štátnej pamiatkovej starostlivosti o tento druh kultúrnych pamiatok sa v období normalizácie stalo trvalou a prvoradou úlohou a starostlivosť o ne musela byť

Pamätník SNP v Sklabini. Foto: L. Borodáč, 1963. Zdroj: Archív PÚ SR.

proporcionálne v prevahe nad ostatnými pamiatkami. Medzi hlavnými opatreniami na zlepšenie situácie bolo napríklad vypracovanie osnovy alebo štatútu štátnej pamiatkovej starostlivosti o národno-historické pamiatky, vyhotovenie harmonogramu na ďalší súpis, založenie a dopĺňovanie fondov dokumentácie, revízia evidencie či spracovanie nových kritérií pre hodnotenie.

V užšom slova zmysle proces normalizácie prebiehal v rokoch 1969 – 1971. V tomto období išlo hlavne o zlikvidovanie následkov demokratizačného procesu tzv. Pražskej jari a nastolenie represívneho komunistického režimu. V pamiatkovej starostlivosti počas tohto obdobia nenastal výrazný pokrok. Ústav mal stále obmedzené personálne možnosti. Naďalej bol veľký počet kultúrnych pamiatok v havarijnom stave. Napríklad až 45 kaštieľov bolo prázdnych, teda bez funkčného využitia. Neboli odstránené ani všetky vojnové škody na pamiatkach, napríklad na hrade Víglaš, kaštieľoch Sklabiňa, Ožďany a iných. Úplne zanikli mnohé veľmi cenné kultúrne pamiatky ako gotická kúria v Hornej Vsi, renesančné kaštiele v Liptovskej Štiavnici a Malých Kozmálovciach, renesančná kúria v Trnave na Hviezdoslavovej ulici, gotický Thurzov dom vo Zvolene či baroková sakrálna stavba v Galante. Všetky tieto objekty boli pre stranu a komunistický režim znakom buržoázie, bohatstva a súkromného vlastníctva, a preto neboli predmetom ich záujmu. Prioritou pre komunistickú stranu boli pamiatky jej vlastných dejín a proklamácia ich veľkého významu pre vtedajšiu spoločnosť. Naoko sa snažili zachrániť ostatné pamiatky, no úsilie pamiatkarov v tomto smere malo len malú odozvu. Kategória národno-historických pamiatok úplne nevymizla zo záujmov ochrany pamiatok ani po roku 1989, jej zloženie už nestavia do popredia len pamiatky dejín robotníckeho alebo komunistického hnutia, ale svojou pestrosťou vyjadruje súčasné potreby života spoločnosti. ■

- ¹ Zákon č. 1/1955 Zb. SNR o štátnej ochrane prírody z 18. 10. 1955.
- ² Zákon č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach z 29. 8. 1958; v Čechách platil obdobný zákon č. 22/1958 Sb. zo 17. 4. 1958.
- ³ Bližšie o tom: OROSOVÁ, Martina. Slovenský pamiatkový ústav 1951 – 1958. In *Informátor Archívu PÚ SR*, 2011, č. 45, s. 1-7; OROSOVÁ, Martina. Odkaz zakladateľov. In *Pamiatky a múzea. Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 60, 2011, č. 4, s. 2-9.
- ⁴ Archív PÚ SR, inv. č. 14.937, *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky*, SÚPSOP, Bratislava, 1968, s. 9.
- ⁵ OROSOVÁ, Martina. Konštituovanie špecializovanej štátnej správy v oblasti pamiatkovej starostlivosti po druhej svetovej vojne. In KVASNICOVÁ, Oľga – MUNKOVÁ, Mária (zborník) – PÉKOVÁ, Monika (CD-R) (Eds.). *Verejná správa po roku 1945 v zrkadle archívnych dokumentov*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivarov 2013, s. 292.
- ⁶ Vedenie štátnych zoznamov pamiatok upravila vyhláška č. 250/1959 Ú. v. o evidencii kultúrnych pamiatok.
- ⁷ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (úsek pamiatkovej starostlivosti) v rokoch 1951 – 1981. In *Jubilejný zborník : 30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave*. Bratislava : Obzor, 1981, s. 15-16.
- ⁸ Štatút SÚPSOP č. 31279/62-S zo dňa 28. 12. 1962. In *Vestník Ministerstva školstva a kultúry 19*, 1963, č. 5, 20. 2. 1963, Smernice Ministerstva školstva a kultúry č. 17.
- ⁹ *Sprievodca po Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky*. Zost. Martina Orosová. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2007, s. 37.
- ¹⁰ JANKOVIČ, 1981, ref. 7, s. 21; *Sprievodca po Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky*, ref. 9, s. 38.
- ¹¹ OROSOVÁ, Martina. „Najlepší riaditeľ pamäťáku“ Ján Lichner (1930 – 1986). In *Monument revue*, roč. 3, 2014, č. 1, s. 53-54.
- ¹² *Sprievodca po Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky*. Bratislava, ref. 9, s. 38.
- ¹³ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 3626. *Návrh dlhodobej koncepcie rozvoja štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku do roku 1980* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 13-14.
- ¹⁴ Krajské strediská štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove boli zriadené 1. 1. 1961 pri krajských národných výboroch. Po zmene vo verejno-správnom usporiadaní štátu v roku 1969 sa začlenili do štruktúry SÚPSOP. Ústav to vnímal ako jedinú formu ich záchrany.
- ¹⁵ JANKOVIČ, 1981, ref. 7, s. 23, 27.
- ¹⁶ JANKOVIČ, 1981, ref. 7, s. 26.
- ¹⁷ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných prác, inv. č. T 3636. DOROTJAK, Dušan. *Návrh na komplexné riešenie záchrany súborov kultúrnych pamiatok v mestských rezerváciách* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, 41 s.
- ¹⁸ Kolektív autorov. *Návrh na prehĺbenie centrálného vplyvu na záchranu kultúrnych pamiatok a mestských pamiatkových rezervácií v Banskej Štiavnici, Levoči a Bardejove* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1969, 20 s.
- ¹⁹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 18.
- ²⁰ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 17-18.
- ²¹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1254. *Koncepcia štátnej starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku*, s. 36.
- ²² Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 20.
- ²³ Tamže, s. 23.
- ²⁴ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 25.
- ²⁵ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 27.
- ²⁶ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 3626. *Návrh dlhodobej koncepcie rozvoja štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku do roku 1980* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 3.
- ²⁷ JANKOVIČ, 1981, ref. 7, s. 26.
- ²⁸ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 38.
- ²⁹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 42.
- ³⁰ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 678. KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Vývoj názorov na ochranu pamiatok ľudovej kultúry na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1967, s. 133.
- ³¹ Tamže, s. 133.
- ³² Tamže, s. 132.
- ³³ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 45.
- ³⁴ Tamže, s. 50.
- ³⁵ Tamže, s. 55.
- ³⁶ Tamže, s. 75.
- ³⁷ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 74.
- ³⁸ Zákon č. 60/1961 o úlohách národných výborov pri zabezpečovaní socialistického poriadku, 26. 6. 1961.
- ³⁹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 61, 62.
- ⁴⁰ Zákon č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach.
- ⁴¹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 669. *Rozbor starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 66.
- ⁴² Tamže s. 69.
- ⁴³ Tamže, s. 71.
- ⁴⁴ Archív PÚ SR, *Návrh Akčného programu štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku*. Bratislava : SÚPSOP, 1968, 54 s.
- ⁴⁵ Tamže, s. 15.
- ⁴⁶ Tamže, s. 16-19.
- ⁴⁷ Archív PÚ SR, *Návrh Akčného programu štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 30.
- ⁴⁸ Tamže, s. 5.
- ⁴⁹ Tamže, s. 2.
- ⁵⁰ Archív PÚ SR, *Návrh Akčného programu štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 2.
- ⁵¹ Štefan Brencič (1920 – 1998), slovenský a československý politik, člen Národného zhromaždenia za KSS (1954 – 1960), člen Ústredného výboru KSS (1953 – 1968), povereník SNR pre kultúru a informácie (1967 – 1968), po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa ho ÚV KSČ evidoval ako exponenta pravice.
- ⁵² Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 670. *Mikulášska konferencia o štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku, Liptovský Mikuláš, 4. – 6. júna 1968*. Zost. Mária Kosová. Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 20.
- ⁵³ Tamže, s. 21.
- ⁵⁴ Tamže, s. 43.
- ⁵⁵ Tamže, s. 44.
- ⁵⁶ Tamže, s. 256.
- ⁵⁷ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1254. *Koncepcia štátnej starostlivosti o kultúrne pamiatky na Slovensku* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, s. 13.
- ⁵⁸ Tamže, s. 41.
- ⁵⁹ Tamže, s. 64, 65.
- ⁶⁰ Archív PÚ SR. Zbierka výskumných správ, inv. č. T 749. KUTLÍK, František. *Návrh zásad k spracovaniu zákona o kultúrnych pamiatkach – Zdôvodnenie a vysvetlivky* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1970, 76 s.
- ⁶¹ Tamže, s. 73.
- ⁶² Archív PÚ SR. Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1074. *Problematika medzinárodnej ochrany pamiatok a historických miest v riešení UNESCO* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1970, s. 7.
- ⁶³ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1111. JANKOVIČ, Vendelín – DANGL, Vojtech. *Otázky teórie a ochrany národnohistorických pamiatok* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 52.
- ⁶⁴ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1788. BAJCHY, Ivan, *Návrh koncepcie národnohistorických pamiatok v západoslovenskej oblasti* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1971, s. 3.
- ⁶⁵ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1111. JANKOVIČ, Vendelín – DANGL, Vojtech. *Otázky teórie a ochrany národnohistorických pamiatok* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 19, 20.
- ⁶⁶ Tamže, s. 34, 35.
- ⁶⁷ Tamže, s. 21.
- ⁶⁸ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1111. JANKOVIČ, Vendelín – DANGL, Vojtech. *Otázky teórie a ochrany národnohistorických pamiatok* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1968, s. 28, 29.
- ⁶⁹ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 1788. BAJCHY, Ivan, *Návrh koncepcie národnohistorických pamiatok v západoslovenskej oblasti* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1971, s. 3.
- ⁷⁰ Archív PÚ SR, Zbierka výskumných prác, inv. č. T 997. DANGL, Vojtech. *Pamiatky robotníckeho hnutia a dejín KSČ* (rkp.). Bratislava : SÚPSOP, 1967, s. 1.
- ⁷¹ Tamže, s. 2.

Od c. k. Ústrednej komisie k európskemu kultúrnemu dedičstvu:

165. výročie začatia činnosti c. k. Ústrednej komisie na zachovanie a výskum umeleckých pamiatok (1853 - 1918 - 2018)

Rekognoskácia dejín umeleckej historiografie a ochrany pamiatok v období 19. a 20. storočia, v súčasnosti intenzívne rozvíjaná v stredoeurópskom prostredí, podnietila Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (PÚ SR) a Historický ústav Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) vložiť svoj podiel do týchto aktivít. Vhodnú príležitosť na konferenčné po-

dujatie poskytlo zdanlivo marginálne – 165. výročie začiatku činnosti c. k. Ústrednej komisie na zachovanie a výskum umeleckých pamiatok. Od 10. januára 1853 započala vo Viedni svoje pôsobenie predchodkyňa neskorších orgánov a organizácií pamiatkovej ochrany. Tým sa vyvolal skutočný výkon novodobej ochrany pamiatok v habsburskej

monarchii a jeho kontinuita trvá až dodnes. Pôsobnosť Ústrednej komisie siahala do všetkých korunných krajín a v každej zanechala stopy pamiatkarskej alebo výskumnej práce.

Usporiadatelia osnovali program konferencie v dňoch 21. a 22. novembra 2018 podľa geografickej koncepcie, keď ich pozvanie akceptovali bádateľia, domovskí vo väčšine z dotknutých štátov. Prijala ich Faustova sieň Múzea mesta Bratislavy, kde podujatie otvorili PhDr. Peter Hyross, riaditeľ hostujúcej inštitúcie, potom za usporiadateľov generálna riaditeľka PhDr. Katarína Kosová (PÚ SR) a zástupca riaditeľa HÚ SAV doc. Peter Šoltés.

Prvý konferenčný blok uviedol prof. Sandro Scarrocchia (Accademia di Belle Arti di Brera, Miláno). Kľúčovú prednášku venoval skúmaniu úlohy a miesta pamiatkovej ochrany v hnutí Viedenskej školy dejín umenia Význačne ju reprezentovali hlavne Alois Riegl, Max Dvořák a Hans Tietze. Univerzitný profesor Riegl (1858 – 1905), odmietajúc v „obnove“ pamiatok dovtedajšie metódy purizmu a historizmov, sformuloval pokrokové princípy v spise *Der moderne Denkmalkultus: sein Wesen und seine Entstehung* (1903). Krátko pred smrťou ich mohol presadzovať z funkcie generálneho konzervátora Ústrednej komisie. Potom tieto pozície zaujal Max Dvořák (1874 – 1921), ďalej pretvárajúci komisiu na odbornú a vedeckovýskumnú ustanovizeň. Počas viac ako desaťročného pôsobenia obetoval množstvo energie na propagáciu svojej pamiatkarskej paradigmy, sformulovanej do *Katechizmu ochrany pamiatok* (napísaný 1913, vyd. 1916, 1918).² Dôležitú priazeň a protektorstvo udeľoval následník trónu František Ferdinand d'Este, prezieravo začleňujúci dvořákovské podnety do svojho politického konceptu. Mal cieľ získať možné inštrumenty na prehĺbenie štátnej centralizácie, ale tiež modernizáciu a pretvorenie sústavy habsburskej monarchie. Sarajevský atentát na jeho osobu však zmaril uskutočnenie a zároveň vyvolal prvú svetovú vojnu. V jej dôsledku sledované otázky pripadli novým štátom budovaným na zásade národnej samostatnosti. Ústredná komisia ešte počas „zlatej éry“ pripravila a vydala prvé zväzky rakúskej umeleckej topografie, ktorú od roku 1907 viedol mladý asistent a sekretár komisie Hans Tietze (1880 – 1954).

Alena Janatková (súkromná bádateľka, Berlín) v rovnakom bloku sa

Generálna riaditeľka PhDr. Katarína Kosová pri otvorení konferencie 21. novembra 2018. Foto: Ivan Kalev.

Auditórium konferencie, vľavo doc. Franko Ćorić (Záhreb). Foto: Ivan Kalev.

sústredila na bližší rozbor Rieglovho programového spisu. Autorka identifikovala súvislosť so svetlom *Pamäte/Memory*, ako ju medzi základné piliere architektúry pojal anglický mysliteľ John Ruskin (1819 – 1900; *The Seven Lamps of Architecture*, 1849).

Nasledujúca časť konferencie sa podujala sledovať prenos myšlienok a snáh Ústrednej komisie v jednotlivých častiach monarchie. V bloku Halič a Bukovina sa kvôli zdravotnej indispozícii prednášateľiek *Magdaleny Młodawskej* a *Magdaleny Kunińskiej* (Jagelovská univerzita, Krakov) neuskutočnili príspevky o pamiatkarskej činnosti v západnej Haliči, kde funkciu konzervátora a korešpondenta zastával Władysław Łuszczkiewicz (1828 – 1900). Silnejúci trend poľskej emancipácie a opozície voči viedenskému centru stelesňoval politik, právnik a konzervátor Paweł Popiel (1807 – 1892). Výpadok určitým spôsobom nahradil extenzívnejší príspevok, ktorý podal *prof. Waldemar Józef Deluga* (Ostravská univerzita). Sledoval výskum a ochranu pamiatok východných kresťanských obradov na teritóriu Bukoviny a Východnej Haliče so strediskami Černovice/Чернівці a Ľvov/Львів (dnes Ukrajina). V oboch najvzdialenejších krajinách rakúskej monarchie (pričlenené od roku 1772, resp. 1775) sa nezaostávalo v rozvoji pamiatkovej ochrany: tamojšie odborné ustanovizne dokumentovali a publikovali pamiatky, resp. utvárali zbierky sakrálneho umenia. *Tomáš Kowalski* (PÚ SR) nadviazal na predrečníka v „karpatskej“ teritoriálnej a chronologickej súvzťažnosti, keď priblížil vzťah pamiatkového referátu na Slovensku k samosprávnemu územiu Podkarpatskej Rusi. Počas jej príslušnosti do česko-slovenského štátu sa tento presah budoval „na diaľku“.

Blok príspevkov o ochrane pamiatok v Čechách – krajine vždy progresívnej z hľadiska participácie na vymoženostiach, ktoré dosiahli strednú Európu – zabezpečili štyria pražskí bádatelia. *Jaroslav Horáček* (Narodní památkový ústav, ÚOP Střední Čechy; Univerzita Karlova) sa upriamil na osobnosť Františka Xavera Beneša (1816 – 1888). Cukrovarský odborník a konzervátor pamiatok pôsobil v raných začiatkoch cieľavedomého ochranárstva, keď sa pokúšal dokumentovať a zachrániť stropnú maľbu v tzv. novom konvente pri Chráme Nanebovzatia Panny Márie v Sedleci neďaleko Kutnej Hory. *Kristi-*

Talianski hostia doc. Vittorio Foramitti a prof. Sandro Scarrocchia. Foto: Ivan Kalev.

na Uhlíková (Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.) reflektovala dnes už značne potlačený fenomén viacnárodnosti štátneho územia, výrazne prítomný takisto v Česku. Etnická paralelnosť, poznamenávajúca aj ochranu pamiatok a jej usporiadanie, dnes nie je tabuizovaná témou, ale naopak je prihliadaná v terajších výskumoch s cieľom nadobudnúť plastickejší obraz o dejinách.

Jeden z dávnych predpokladov výkonu ochrany pamiatok je mať prehľad o zachovanom fonde. Tradícia pamiatkových inventárov, katastrov alebo súpisov je vlastne osobitnou podkategóriou dejín ochrany pamiatok. Navyše, z dôvodu nevyhnutného zamerania na konkrétne teritórium, najčastejšie politicko-správne, sa viaže na akékoľvek územné jednotky – od jednotlivých obcí s pamiatkami až po štát, nárokujúci si prezentáciu taktiež prostredníctvom kultúrneho dedičstva. Predmet príspevku *Jany Marešovej* vymedzovala situácia inventarizovania pamiatok od čias Českého kráľovstva po transformáciu v rámci Česko-slovenskej republiky.

Jan Uhlík skúmal modernizačné zásahy z etapy tzv. Pražskej asanácie a dokumentačnú úlohu Súpisovej komisie. Nebývalý rozvoj spoločnosti v širšom období prelomu 19. a 20. storočia sa prejavoval zreteľným vzrastom a výstavbou miest, predovšetkým metropolitných a ekonomicky významných. Hoci výsledky prestavby sídiel dnes spolutvorila spektrum pamiatkových hodnôt a historického urbanizmu, vo svojej dobe vyvolávali nepokoj v radoch pamiatkarov a ochranárov.

Blok koncentrovaný na ochranu pamiatok v niektorých častiach juhu monarchie sa vyčlenil do podvečera prvého konferenčného dňa. *Docent Vittorio Foramitti* (Università degli Studi di Udine) dokumentoval reštaurátorské zásahy, uskutočnené na pamiatkach Furlanska a Júlskych Benátok (Friuli-Venezia Giulia). Dnešný autonómny región, v sledovanom čase rozprestretý po Istriu a Kvarnerské ostrovy, tvoril tzv. Rakúske prímorie – Österreichisches Küstenland. Pod dohľadom konzervátorov Ústrednej komisie obnovili longobardskú svätyňu v Cividale, kampanilu a mozaiky dómu v Akvileji, pamiatky mesta Grado (Sant’Eufemia, Santa Maria delle Grazie) a v Terste mozaiky katedrály San Giusto a rímsko-antický Richardov oblúk. Naproti tomu počas prvej svetovej vojny talianska ofenzíva v exponovanom regióne pri Terstskom zálive bombardovala hrad Duino/Devin. Vojnové ničenie zaznamenal Max Dvořák so súčasným apelovaním voči talianskym kolegom (1919), kým obnova do pôvodného stavu sa paradoxne uskutočnila pod talianskou štátnou zvrchovanosťou.

Osudmi pamiatok na východnej strane Jadranu sa zaoberal *Franko Čorić*, docent Záhrebskej univerzity a popredný expert na dejiny chorvátskeho pamiatkarstva. Bádateľ sledoval základnú otázku, či vyhlásenie juhoslovenského štátu (1918) znamenalo kontinuitu alebo ruptúru tradície viedenskej pamiatkovej školy. Táto sústredila svoju pozornosť najmä na ochranu Diokleciánovho paláca v Split. Skôr za prvú možnosť svedčí okolnosť, že

V kolegiálnom rozhovore PhDr. Katarína Kosová a Dr. Andreas Lehne (Viedeň). Foto: Ivan Kalev.

dalmátsky konzervátor Ljubo Karaman (1886 – 1971) absolvoval viedenské univerzitné školenie a obdobie jeho oficiálneho pôsobenia medzi rokmi 1919 – 1950 dosiahlo nástup ľudovej demokracie v bývalej Juhoslávii.

Samostatný deň konferencie sa orientoval na situáciu ochrany pamiatok v historickom Uhorsku, v rozsahu Slovenska a Maďarska. Začal hlavnou prednáškou, ktorú podal *prof. József Sisa* (Maďarská akadémia vied – MAV). Autor sa súhrnne zaoberal vývojom pamiatkovej ochrany v Uhorsku – organizovanej najprv pod viedenskou kuratelou a osamostatnenej od roku 1872. K zásadným realizáciám na terajšom území Maďarska patrili obnovy sakrálnych pamiatok z lokalít Lébény, Šopron, Budín a Pécs. V užšej nadväznosti *Henrieta Žažová* (Trnavská univerzita) sledovala súdobé rekonštrukcie našich hradov a fortifikačnej architektúry, napr. Zvolena, Starého zámku v Banskej Štiavnici, Kežmarku alebo hradu Strečno, ako ich viedla alebo dozerala Uhorská štátna pamiatková komisia. Príspevok bádateľky kvôli jej štipendijnému pobytu v Ríme predniesla *Martina Orosová* z Archívu Pamiatkového úradu SR.

Peter Buday (Filozofická fakulta Univerzity Komenského) sondoval pamiatkarskú činnosť, ktorú vykonával *Arnold Ipoly-Stummer* (1823 – 1886). Rímskokatolícky kňaz a hodnostár, od roku 1871 bansko-bystrický, krátko pred úmrtím varadínsky biskup vo svojich pôsobiskách intenzívne rozvíjal umelecko-historické, zberateľské a reštaurátorské práce. Organizačný rámec spočiatku dodalo korešpondovanie do Ústrednej

komisie (topografia pamiatok Žitného ostrova, 1859), neskôr riadne členstvo v Maďarskej akadémii vied a ďalších odborných spoločnostiach. Nový, podrobný výskum projektov na obnovu a zväčšenie kostola v Diakovciach pri Šali prezentovala *Lilla Farbaky-Deklava* (MAV). Uvedený objekt nereflektujú jestvujúce prehľady dejín ochrany pamiatok, preto autorka výrazne obohatila poznatky, využívajúc pramene z benediktínskeho opátstva na Pannonhalme.

Štefan Oriško, vedecký pracovník Filozofickej fakulty UK, sa zameril na osobnosť *Václava Merklasa* (1809 – 1866). Český stredoškolský profesor, kartograf a rytec po ustanovení na učiteľské miesto do Levoče strávil v spišskom prostredí periódu rokov 1851 – 1861. Vďaka záujmu o pamiatky sa Merklas stal vlastne jedným z priekopníkov umeleckého dejepisectva na Spiši; dokazuje to najmä rad štúdií v publikačnom orgáne Ústrednej komisie.

Etablovanie zberateľstva a múzejníctva do programu slovenského národného hnutia a peripetie činnosti zastrešovanej v Muzeálnej slovenskej spoločnosti priblížil *Karol Holly* z Historického ústavu SAV. Agilnosť rozvíjanú Slováckmi bádateľ významne zasadil do širšieho rámca dobovej kultúrno-politickej situácie.

Blok príspevkov zameraných na ochranu pamiatok Bratislavy vyplnili pracovníci tej istej inštitúcie – *Štefan Gaučík* a *Katarína Haberlandová*. Predmetom záujmu prvého autora bol tunajší profesor a múzejník *Jozef Könyöki* (1829 – 1900), dokumentujúci pamiatky v západných častiach Sloven-

ska a Maďarska; kým jeho kolegyňa sa sústredila na ochranu Starého Mesta, úlohu regulačných plánov a vyústenie snáh pri vyhlásení historického jadra za štátnu mestskú pamiatkovú rezerváciu (Zbor povereníkov, 1954).

Málo pertraktovanú otázku internacionalizácie ochrany pamiatok v podmienkach po prvej svetovej vojne skúmal *Marek Krejčí* (Center for Art Studies, Praha). Strata určitej „jednoty“, prinajmenšom v strednej Európe po zániku habsburskej monarchie viedla k myšlienke budovania cezhraničnej odbornej spolupráce. Naplnenie sa pretavilo do zriadenia Medzinárodného múzejného úradu (*L'Office international des musées*, 1926 – 1946) a pamiatkarských konferencií v Ríme a Aténach, z ktorých vzišla už známejšia charta (1931).

Ďalšie povojnové pomery od roku 1945 priniesla opätovnú myšlienku integrácie v európskom priestore. Spočiatku priemyselno-ekonomické spoločenstvo (1951) sa časom a hlavne po prevratných zmenách v roku 1989 prehĺbilo taktiež do oblasti kultúry. Všeobecne povedomý historiografický fakt, že Európu prepájajú „spoločné dejiny“ je úspešne dokumentovaný práve na príklade kultúrneho dedičstva. Prítomnosť blízkych historických, architektonických a umeleckých fenoménov v rôznych krajinách viedla k mnohým viacstranným projektom a napokon vyústila do iniciatívy Európskej únie pod názvom Značka Európske dedičstvo (2011). Cestu k tomu predstavila *Anna Tuhárska* z Pamiatkového úradu SR.

Vedecká konferencia patrila medzi aktivity Európskeho roka kultúrneho dedičstva 2018. Naše úprimné poďakovanie patrí všetkým, ktorí prijali a osvojili si zámer podujatia, osobitne však Ministerstvu kultúry Slovenskej republiky za udelenie príspevku na sprievodné organizačné a technické výdavky. Bezpochyby priniesli ošoh účastníkom spomedzi domácej verejnosti, ale tiež odborným návštevníkom zo zahraničia. Atmosféra konferencie priniesla množstvo cenných poznatkov, podnetov a úvah. Pamiatkový úrad SR, Historický ústav SAV a vôbec Bratislava týmto spôsobom vstúpili do nenasamozrejmej pozornosti medzinárodnej obce, ktorá kultivuje dejiny ochrany pamiatok v širšom stredo európskom priestore, vnímanom ako spoločné kultúrne dedičstvo.

Tomáš Kowalski

Výstava Dušan Jurkovič pre Zvolen

Vo Zvolene sa v budove Starej radnice od 2. augusta do 30. septembra 2018 konala výstava k 150. výročiu narodenia Dušana Samuela Jurkoviča pod názvom „Dušan Jurkovič pre Zvolen“. Výstavu realizovalo mesto Zvolen v spolupráci s Podpolianskym osvetovým strediskom a Ing. Ľubomírom Fekiačom. Zostavenie a tlač letákov k výstave o osobnosti a diele D. Jurkoviča zabezpečila Krajská knižnica

Ľudovíta Štúra, autorkou textu je Mgr. Elena Matisková.

Úvodný panel výstavy predstavil život a dielo Jurkoviča, aj jeho spolupracovníka Jana Pacla.

Spolu boli na výstave prezentované tri práce, ktoré pre Zvolen Jurkovič s Paclom vytvorili. Najznámejšou z nich je úprava Zvolenského zámku na župné sídlo. Tento projekt bol predstavený na piatich paneloch s použitím výkresov

a fotografií stavu z 20. rokov minulého storočia, ktoré poskytli Archív Pamiatkového úradu (PÚ SR) a Slovenský národný archív (SNA). Nástenný panel prezentoval návrh výmalby zámku s fotografiami realizácie. Návštevníci si tak mohli porovnať, nakoľko sa Jurkovičov návrh vzal do úvahy pri pamiatkovej rekonštrukcii zámku v 60. rokoch. Na paneli s dokumentmi bol vystavený článok Dušana Jurkoviča, ktorým obhajoval potrebu adaptácie zámku na sídlo župných úradov a posledná strana predbežného rozpočtu na úpravu zámku z roku 1922, vypracovaná kanceláriou „Architekti Jurkovič a Pacl, Bratislava – Praha.“

Ďalšou predstavou prácou, ktorá však tiež nebola realizovaná, bola prístavba kaplnky ku Kostolu sv. Alžbety. Nástenný panel prezentujúci túto prístavbu s výkresom (SNA), fotografiami z obdobia vzniku projektu 1925 (PÚ SR) a fotografiami dnešného stavu kostola bol zámerne včlenený medzi panely ukazujúce prístavbu zámku. Pri hľadaní exponátov na výstavu sa

ukázalo, že prístavba kaplnky mala byť náhradou za priestor zámockej kaplnky. Tú Jurkovič plánoval prestavať na zasadaciu sieň. Súčasťou panelu s dokumentmi bol záznam zo zasadnutia mestskej rady z roku 1924, na ktorom sa vec s kaplnkou prejednávala. Píše sa tam o tom, že tento výkres má byť súčasťou dokumentácie k plánom na prestavbu zámku. Dokument sa našiel v Diecéznom archíve v Banskej Bystrici.

Treťou, najširšie prezentovanou prácou, boli obytné domy, o ktorých sa iba pred rokom 2018 zistilo, že sú dielom Jurkoviča a Pacla. Okrem pôvodného výkresu s uvedením Jurkoviča ako autora, ktorý poskytlo Národné technické múzeum v Prahe a pôvodných fotografií z osobného fondu Dušana Jurkoviča v SNA, tu boli vystavené aj originálne prvky, použité pri výstavbe domov. Bohato bol zastúpený fotografický materiál súčasného stavu exteriéru aj vnútorných priestorov, tiež výkresy z 80. rokov, ktoré vznikli zameraním vtedajšieho stavu budov. Pohľadnice domov z medzivojnového obdobia poskytlo Lesnícke a drevárske múzeum Zvolen.

Z pôvodných prvkov boli vystavené dvorové vstupné dvere, ozdobné kovanie bývalých uličných vchodových dverí, škrabák na topánky, betónové dlaždice, strešná krytina, strešné okno. Z interiéru to boli dvere s osobitým stvárnením presvetľovacieho okna nadväzujúcim na trojuholníkový výzdobný aparát fasády, umývadlo, obkladačky, parkety, prvky vodovodnej a elektrickej inštalácie, kachlice sporákov a vykurovacích pecí. Exponáty, u ktorých sa podarilo zistiť výrobcu, boli označené popiskami. Medzi najzaujímavejšími možno spomenúť Lignum Hodonín, Ditmar Urbach Znojmo, HOB Horní Bříza, Terrazzo Lučenec, Schulzova Tehelňa Sučany.

Na spomínanom paneli k výzdobe zámku boli detailné fotografie trojuholníkového vzoru renesančného sgrafita, ktoré si Jurkovič zobral za vzor pri výzdobe realizovanej stavby zvolenských obytných domov. Dalo sa tak vidieť, do akej miery sa Jurkovič inšpiroval renesančným sgrafitom, keď ho použil aj na výzdobu domov. Na paneli s dokumentmi bol vystavený originálny dokument Pamiatkového úradu SR, ktorým boli Jurkovičove domy vo Zvolene vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku. K vyhláseniu došlo začiatkom roku 2018 na

Foto: archív autora

podnet obyvateľa domu, ktorému sa po viacročnom pátraní podarilo zistiť, že domy sú dielom Jurkoviča a Pacla.

Výstava prezentovala dielo Jurkoviča predovšetkým Zvolenčanom, ale kladné hodnotenia boli v knihe návštev vyjadrené nielen Zvolenčanmi a obyvateľmi okolia, ale aj návštevníkmi z Česka, Poľska, Maďarska. Zaujímavým

postrehom Zvolenského kultúrneho centra, ktoré zabezpečovalo sprístupňovanie výstavy je, že návštevníci v expozícii trávili dlhší čas ako pri iných výstavách, organizovaných v priestoroch Starej radnice. Výstavu navštívilo aj viacero škôl, najmä s umeleckým zameraním. Po výstave niektorí pedagógovia podnikli organizovanú prehladku

domov, zadali žiakom a poslucháčom úlohy v rámci dokumentovania, umeleckého spracovania tém spojených s Jurkovičom a jeho dielom vo Zvolene. Tým možno hodnotiť výstavu ako progresívnu v rozvíjaní kultúrnosti a rozširovaní historického povedomia ľudí.

Lubomír Fekiač

Budovy Trnavskej univerzity v Trnave včera, dnes a zajtra...

Rok 2018 je Rokom európskeho kultúrneho dedičstva. Ústav dejín a Univerzitná knižnica Trnavskej univerzity v Trnave (TU) zorganizovali pri tejto príležitosti kolokvium *Budovy Trnavskej univerzity v Trnave včera, dnes a zajtra...*, ktoré sa uskutočnilo 16. októbra 2018 v priestoroch Univerzitnej knižnice TU v Trnave. Zároveň bolo táto vedecká diskusia jedným z výstupov grantového projektu s názvom *Sapientia aedificavit sibi Domum. Sídelné zázemie historickej Trnavskej univerzity (1635 – 1777)*. Hlavnou riešiteľkou projektu je

PhDr. Henrieta Žažová, PhD., z Ústavu dejín TU, spoluriešiteľmi Ing. arch. Ivan Gojdič z Katedry dejín a teórie umenia Filozofickej fakulty TU a Mgr. et Mgr. art. Barbara Hodášová, PhD., (rod. Balážová) z Katedry pedagogiky výtvarného umenia Pedagogickej fakulty TU. Účastníkov privítala a podujatie otvorila riaditeľka Univerzitnej knižnice TU PhDr. Zuzana Martinkovičová. Moderátorom stretnutia odborníkov i záujemcov z radov laickej verejnosti bol prorektor TU pre vonkajšie vzťahy – doc. ThDr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.

Prvý blok prednášok mal pôvodne začať referátom Plány jezuitských objektov na dnešnom území Slovenska v zbierkach *Archivum Romanum Societatis Iesu Roma* a *Bibliothèque nationale de France Paris* Mgr. et Mgr. art. Barbary Hodášovej, PhD., ktorá sa ospravedlnila kvôli chorobe. Prvou prednášateľkou tak bola Mgr. Darina Fridrichová, pracovníčka Oddelenia spracúvania archívnych dokumentov v Štátnom archíve v Trnave, ktorá sa venuje stredovekým a ranonovovekým urbánnym dejinám a mestskej správe so zameraním najmä na mesto Trnava. Vo svojom príspevku sa sústredila na pramenné východiská pre výskum historickej topografie Trnavy v 16. storočí so zreteľom na tretiu mestskú štvrť, v ktorej sa neskôr nachádzali aj univerzitné budovy. K procesu formovania univerzitného areálu v rokoch 1615 – 1770 sa vyjadrila historička a vedeckovýskumná pracovníčka Ústavu dejín TU PhDr. Henrieta Žažová, PhD. Najprv upriamila pozornosť na rozširovanie pôvodne

Súčasná a historická budovy Trnavskej univerzity v Trnave na fotografii z 80. rokov 20. storočia. V popredí budova bývalého Stavoprojektu (dnes rektorátu a filozofickej fakulty), vpravo pred univerzitným kostolom budova historickej lekárskej fakulty (súčasná fakulta zdravotníctva a sociálnej práce) a Adalbertina.

Aktívni účastníci kolokvia (zľava): L. Krišica, Z. Martinkovičová, E. Hrnčiarik, Š. Marinčák, E. Šabíková, D. Fridrichová, H. Žažová, I. Gojdič a P. Wagner.
Foto: Michal Mrva, Univerzitná knižnica TU.

stredovekého kláštorného areálu a jeho prerod na novoveké jezuitské kolégium s univerzitou a gymnáziom. Potom analyzovala zabezpečovanie adekvátnych priestorov pre kňazské semináre a konvikty (internáty) a na záver ich vplyv na urbanizmus, architektúru a výtvarné umenie v novovekých dejinách Trnavy. Ing. arch. Ivan Gojdič, pamiatkar (v rokoch 1973 – 1999 pracovník predchodcov Pamiatkového úradu SR na rôznych postoch od odborného asistenta až po riaditeľa) a vysokoškolský pedagóg, priblížil prestavbu objektu Seminára červených klerikov (*Seminarium rubrorum*) na školský komplex. Budova tohto seminára nazvaného podľa farby červenej reverendy bohoslovcov na Hollého ulici bola obnovená v rokoch 2015 – 2017 a v súčasnosti v nej sídli Arcibiskupské gymnázium biskupa Pavla Jantauscha a Pedagogická a sociálna akadémia blahoslavenej Laury.

Dekan Filozofickej fakulty TU, člen Katedry klasickej archeológie FF TU a archeológ doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik otvoril po prestávke druhý blok prednášok. Podrobne referoval o výsledkoch archeologického výskumu zaniknutého mestského lazaretu z roku 2017, na ktorého odkrývaní sa zúčastnili študenti odboru klasickej archeológie FF TU. Budovy tohto chudobinca s Kostolom sv. Fabiána a sv. Sebastiana na Trstínskej ceste v Trnave boli po druhej sve-

tovej vojne úplne rozobraté. V týchto bývalých objektoch lazaretu postaveného na konci 17. storočia praxovali niekoľko rokov aj študenti medicíny historickej Lekárskej fakulty TU v 70. rokoch 18. storočia. Ing. Ľubomír Krišica, absolvent Stavebnej fakulty Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave a dlhoročný vedúci technického úseku TU, prezentoval budovy súčasnej Trnavskej univerzity v Trnave: Rektorátu a Filozofickej fakulty na Hornopotočnej ulici – pôvodne sídlo Stavoprojektu (1982 – 1992) zriadeného v Trnave v roku 1972, Pedagogickej fakulty na Priemyselnej ulici, Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce na Univerzitnom námestí, Právnickej fakulty na Kollárovej ulici, historickej budovy tzv. Adalbertina na Hollého ulici (pôvodne Konvinktu sv. Vojtecha určeného na ubytovanie chudobných študentov), Študentského domova Petra Pázmaňa na Rybníkovej ulici a kina Rádio na Rázusovej ulici. Okrajovo spomenul aj budovu Teologickej fakulty v Bratislave, ktorá však nie je vo vlastníctve univerzity. *Významnú funkcionalistickú pamiatku* postavenú podľa plánov architektov Jaroslava Linharta a Františka Faulhammera predstavila Ing. arch. Eva Šabíková. Detailne informovala o výstavbe budovy Právnickej fakulty TU na Kollárovej ulici z rokov 1931 – 1934. Autorka referátu pracuje na Krajskom pamiatkovom úrade

v Trnave, od ukončenia vysokoškolského štúdia sa venuje výlučne metodike obnovy a ochrany pamiatok, od roku 2000 ako samostatná odborná radkyňa pri záchrane, obnove a využívaní pamiatkového fondu Trnavského samosprávneho kraja. Metodicky usmerňovala aj obnovu tejto funkcionalistickej pamiatky v rokoch 2004 – 2008, ktorá dovtedy slúžila pre zdravotníctvo. Ako posledný odznel príspevok Petra Wagnera, rodáka z Trnavy a turistického sprievodcu. V septembri počas Dní európskeho kultúrneho dedičstva na podujatí Potulky Malým Rímom organizovaných Mestom Trnava sprevádzal záujemcov o tému Kúzlo pohyblivých obrázkov, v rámci ktorého poskytol prehľad o kinách v Trnave. Jedným z nich bol aj biograf Rádio, neskôr kino Sloboda, ktorého príbeh pripomenul P. Wagner aj na kolokviu. Budova kina vedľa Právnickej fakulty bola postavená v roku 1925 a v súčasnosti je vo vlastníctve Trnavskej univerzity.

Po každom referáte prebehla živá diskusia a po záverečnom slove riaditeľky Univerzitnej knižnice TU nasledovalo spoločenské stretnutie, v rámci ktorého pokračovala neformálna rozprava o budovách TU. Publikovanie výsledkov výskumov predstavených prednášateľmi je plánované v roku 2020.

Henrieta Žažová

Pamiatkovo 2018

Fotoreportáž Ivana Kaleva

Prvýkrát v dejinách slovenských pamiatkových orgánov sa na pôde Pamiatkového úradu Slovenskej republiky konal deň otvorených dverí – Pamiatkovo 2018. Po intenzívnych prípravách pod vedením hlavnej organizátorky Ing. arch. Terezy Bartošikovej sa v sobotu 22. septembra 2018 otvorili brány úradu na Ceste na Červený most v Bratislave.

Pamiatkari zo všetkých oddelení privítali veľkých i malých návštevníkov z radov širokej verejnosti. Po úvodných plachých krokoch sa obe strany osmelili a vžili sa do svojich rolí hostiteľov a hostí, ktorí prichádzali až do neskorých popolud-

ňajších hodín. Na Slovensku snád' niet podobnej pamätovej inštitúcie, ktorá by disponovala takými výnimočnými špecializovanými pracoviskami, aké má Pamiatkový úrad SR. Ľudia sa mohli na vlastné oči presvedčiť, že pamiatkari vykonávajú svoju prácu na najvyššej profesionálnej úrovni. To, že mohli nielen vidieť, čítať a počúvať, ale všetko si vyskúšať, ohmatať, vyrobiť a precítiť na vlastnej koži, pridalo prezentovaným aktivitám na atraktivite. Jednotlivé „zastavenia“ začínali hneď za hlavným vchodom, kde stálo plne vyzbrojené auto projektu Pro Monumenta, prichystané na výkon opravných prác na pamiatkových objektoch. Súčasťou aktivít našich „údržbárov“ sú aj výškové práce, a tí najodvážnejší návštevníci sa mohli pod odborným dohľadom vyšplhať na

stenu budovy a pozrieť sa na svet z výšky. Hneď ďalej ich čakali geodeti z oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie so svojimi citlivými zameriavacími prístrojmi. Priechod patril archeologickej expozícii s názornými ukážkami stratigrafických vrstiev a archeologických nálezov, a komu sa nelenilo vyjsť po schodoch do pracovne archeológov, dostal odborný výklad o lidarovom snímkovaní zemského povrchu. Najmä detskí návštevníci radi predviedli svoju kreativitu v reštaurátorskom ateliéri, kde ich čakali materiály vhodné na modelovanie či maľovanie. Dospelí mohli obdivovať prácu reštaurátorov s kameňom či drevom a zblízka sledovať, ako sa zničeným pamiatkam vracia ich stratená krása. Na vnútornom dvore boli všetky pohľady upreté na oblohu,

kde sa vznášal dron s kamerou ovládaný skúseným digitalizérom. Sledovať tento vynález modernej techniky priamo v akcii uchvátilo rovnako malých aj veľkých divákov. Digitalizéri nedali hosťom vydýchnuť ani v zasadačke naplnenej najnovšími technológiami – virtuálna realita, 3D laserové skenovanie, fotogrametria, 3D modely kultúrnych pamiatok. S prezentáciou 3D animácií realizovaných v rámci projektu Digitálny pamiatkový fond vypomáhala spoločnosť Studio 727. Úplne iné pohľady ponúklo prítomným chemicko-technologické laboratórium so svojimi špičkovými mikroskopmi, v ktorých sa objavila nádhera nepoznaného sveta minerálov a solí. Nechýbali ani oddychovo-relaxačné aktivity, drobné suveníry a občerstvenie. V poslednom „zastavení“ mohli návštevníci prebádať útroby pamiatkového archívu, nazrieť medzi regály a zasúťažiť si v skladaní archívnych škatúl. S príchodom tmy si konečne mohli oddýchnuť aj pamiatkari, s dobrým pocitom si posediť pri večernom premietaní trezorového filmu a pochutnať si na čerstvom guláši.

Verejná prezentácia špecializovaných aktivít Pamiatkového úradu SR je dôležitým prvkom budovania nášho imidžu a vôbec formovania vzťahu so širokou verejnosťou. Alfou a omegou našej práce je vedecké poznávanie pamiatkového fondu Slovenska. Rovnako dôležité je ukázať verejnosti, že toto poznávanie, a vôbec všetky činnosti týkajúce sa ochrany pamiatok, vykonávame profesionálne, najmodernejšími technickými prostriedkami a vedeckými metódami, ktoré možno navonok nevidno, ale skrývajú sa za každým naším rozhodnutím. Veríme, že Pamiatkový úrad SR vytvorí dňom otvorených dverí novú tradíciu a budúci rok pozveme návštevníkov na Pamiatkovo 2019.

Za Ing. arch. Bernadettou Šilingerovou

Dňa 2. septembra 2018 – symbolicky v deň otvorenia Dní európskeho kultúrneho dedičstva – sme sa rozlúčili s pamiatkarkou, architektkou, priateľkou a kolegyňou Ditou Šilingerovou, ktorá nás v tichosti opustila 29. augusta 2018 vo veku nedožitých sedemdesiatich rokov. Kreatívna osobnosť s veľkým srdcom a pozitívnym postojom k životu, ktorá žila v súlade s tradičnými kresťanskými hodnotami. Narodila sa 19. januára 1949 v Bratislave, v rodine známeho výtvarníka, karikaturistu a filmára Viktora Kubala, po ktorom zdedila nielen výtvarný talent, ale aj zmysel pre humor. S manželom architektom Jánom Šilingerom sa zoznámili ako študenti na kresliarskom kurze v Základnej umeleckej škole a spolu vychovali dcéru Annu a syna Jána.

V roku 1973 po ukončení štúdia architektúry na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave nastúpila na Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, kde sa venovala ochrane pamiatok architektúry i ochrane technických pamiatok a spolupracovala na vytváraní Automatizovaného informačného systému pamiatkovej starostlivosti. V čase, keď ústav sídlil

na Radvanskej ulici na Napoleonskom vršku, kde dnes stojí luxusný komplex Bonaparte, inšpirovali ju vrany, poletujúce v zime okolo budovy, k napísaniu scenára série animovaných večerníčkov o vtákovi Gabovi. Úspechom bol aj ďalší seriál večerníčkov Kvapka, realizovaný podľa jej scenára, ktorý je príbehom kolobehu vody v prírode.

Od deväťdesiatych rokov 20. storočia pôsobila na odbore pamiatok Ministerstva kultúry SR až do odchodu

do dôchodku. Pri výkone štátnej služby v sekcii kultúrneho dedičstva sa zaoberala najmä ochranou pamiatkových území a hnutelných kultúrnych pamiatok a koordinovala činnosť medzirezortnej komisie na záchranu slovenských lokalít zapísaných v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Pripravovala materiály o ochrane týchto pamiatok, ktoré ministerstvo predkladalo na rokovanie vlády SR. Odborné skúsenosti a dobrú znalosť cudzích jazykov využila pri zastupovaní MK SR v rámci medzinárodnej spolupráce v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva v Rade Európy i vo výbore svetového dedičstva UNESCO.

Po odchode do dôchodku maľovala obrazy inšpirované prírodou, svoju výtvarnú tvorbu prezentovala na výstave v galérii Provinčný dom v Starej Ľubovni. Svoj čas venovala aj zdravotne znevýhodneným pacientom v združení Krídla, kde pôsobila ako arteterapeutka. Problémy, s ktorými sa my pamiatkari stretávame pri svojej práci, ju viedli k skeptickému presvedčeniu, že ochrana pamiatok ako disciplína do päťdesiatich rokov zanikne. Je už na nastupujúcej generácii našich nasledovníkov, aby sa tak nestalo. Česť jej pamiatke!

Silvia Gojdičová
Mária Medvecká

Foto: Archív PÚ SR, 1938

Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 - 1948

GAJDOŠOVÁ Martina - KEREČMAN Peter - ĎURIŠKA Zdenko - KUŠNÍR Jozef - HELLENBART Viktória. *Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 - 1948*. Bratislava : Veda, 2018, 766 s. ISBN 978-80-224-1641-2.

V roku 2018 si Slovenská advokátska komora pripomína 143 rokov od vzniku samosprávnych advokátskych komôr. Autori publikácie *Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 - 1948* ponúkajú čitateľovi obraz o vývoji organizácie samosprávnych komôr na území Slovenska od ich počiatkov v roku 1875 po ich prerušenie v roku 1948. Vývoj advokátskych komôr na našom území prešiel niekoľkými obdobiami, ktoré boli ovplyvnené štátoprávnym vývojom krajiny. Tieto časové úseky autori zoradili chronologicky a predstavili mílniky – významné zmeny v živote advokátskych komôr na Slovensku. Nadviazali na viaceré publikácie, ktoré o histórii advokátskeho povolania a jeho organizácii už boli napísané, no sústredili sa predovšetkým na získanie nových údajov. Za tým účelom uskutočnili autori podrobný archívny výskum a vo svojej práci čerpajú predovšetkým z archívnych dokumentov. V celkovom kontexte je publikácia zameraná na samotné advokátske komory na našom území a venuje sa hlavne organizovaniu advokácie v advokátskych komorách, poskytuje obraz ich členstva, územného pôsobenia, funkcionárov, činností a problémov, ktoré riešili.

Prvé obdobie sa začína v roku 1875, keď v Uhorsku vzniklo 28 samosprávnych advokátskych komôr. Boli to prvé samosprávne stavovské organizácie združujúce advokátov so sídlami v Bratislave, Banskej Bystrici, Košiciach a Prešove. Dôležitý prerod zaznamenáme až v roku 1921 vznikom zlúčenej advokátskej komory pre Slovensko so sídlom v Turčianskom Sv. Martine, čo predstavovalo nielen územné zlúčenie obvodov bývalých advokátskych komôr, ale aj nový pohľad na organizáciu. V roku 1936 bol územný obvod martinskej komory zmenšený a vznikla druhá advokátska komora so síd-

lom v Bratislave. Ďalšia zmena nastala v roku 1944, keď sa pôsobnosť Advokátskej komory v Bratislave rozšírila na celé územie Slovenska. Postupne sa schyľovalo k poštátneiu advokácie a nakoniec boli v roku 1948 advokátske komory zrušené na celom území Československa. Návrat k slobodnému výkonu advokácie bol možný po spoločenských zmenách koncom roka 1989. S účinnosťou od 1. júla 1990 bola zriadená Slovenská advokátska komora so sídlom v Bratislave.

Publikácia je rozdelená na päť hlavných kapitol a každá z nich sa ďalej delí na väčšie a menšie podkapitoly. Prvá kapitola *Vznik advokátskych komôr na území Slovenska* stručne zachytáva situáciu a organizáciu uhorskej advokácie pred rokom 1875, ďalej sa venuje samospráve v organizácii advokácie, teda advokátskym komorám od roku 1875, vzťahu medzi samosprávou advokácie a štátnou správou, na čo nadväzuje samospráva advokátskej komory uskutočňovanej v disciplinárnom konaní a oprávnení štátnych orgánov.

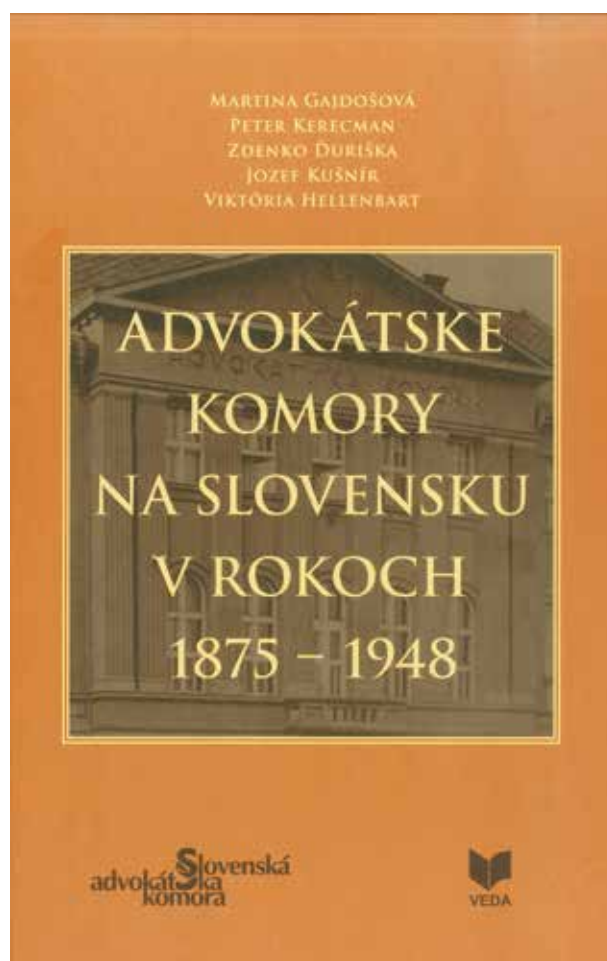
Druhá kapitola *Advokátske komory na území Slovenska 1875 - 1921* opisuje samostatne Advokátske komory v Bratislave, Košiciach, Banskej Bystrici, Prešove a advokátske komory so sídlom v Maďarsku, do pôsobenia ktorých patrili časti územia dnešného Slovenska.

Tretia kapitola *Organizácia advokácie na*

území Slovenska po roku 1920 zobrazuje zmenu organizácie advokátskych komôr na území Slovenska po vzniku Československa so zreteľom na vznik zlúčenej advokátskej komory so sídlom v Turčianskom Sv. Martine, následne približuje okolnosti vytvorenia novej organizácie advokácie na Slovensku v rámci Československej republiky, Advokátsku komoru v Turčianskom Svätom Martine (1921 - 1936) ako takú, snahy o znovunastolenie autonómie v organizácii advokácie na Slovensku, spoluprácu advokátov v Československu a dve advokátske komory na Slovensku od roku 1936, v Bratislave a Turčianskom Sv. Martine.

Štvrtá kapitola *Advokátske komory na území okupovanom Maďarskom v rokoch 1939 až 1945 - Advokátska komora v Komárne a v Košiciach* sa zameriava na justičnú organizáciu a vznik právnych centier na maďarskom okupovanom území, k čomu patrí organizácia advokácie a charakteristika dvoch advokátskych komôr v Komárne a Košiciach.

Posledná piata kapitola *Organizácia advokácie na Slovensku po vojne* opi-

suje Advokátsku komoru v Bratislave, načrtáva úvahy o znovuoobnovení Advokátskej komory v Turčianskom Sv. Martine, charakterizuje postupné obmedzovanie slobody výkonu advokátскеho povolania a zánik Advokátskej komory v Bratislave v roku 1948.

Musím podotknúť, že to nie je kniha, ktorú si len tak zbalíte do kabelky alebo otvoríte ráno v električke cestou do práce. Publikácia je veľmi rozsiahla a podrobná, preto má veľké rozmery aj váhu. Celkovo 766 strán váži 3,1 kg!

Napriek tomu je jej štruktúra prehľadná, zrozumiteľná a veľmi dobre graficky spracovaná. Kvalitné obrázky i fotografie dotvárajú a oživujú text. Nechýba poznámkový aparát, zoznam použitej literatúry a prameňov, menný register a na záver pár slov o autoroch. O tom, že si autori dali na svojej práci naozaj záležať, svedčia aj tabuľky s presným personálnym obsadením všetkých advokátskych komôr podľa miest a biografie funkcionárov advokátskych komôr na Slovensku v rokoch 1875 – 1948.

Slovami doc. JUDr. Jozefa Vozára, CSc.: „*Takéto reprezentačné dielo sa určite zaradí medzi významné právno-historické práce a je obohatením poznania dejín slovenskej advokácie.*“ My dodávame, že sa opäť potvrdil význam archívnych dokumentov, ktorých štúdium je nevyhnutné na hlbšie poznanie akejkoľvek oblasti slovenskej histórie.

Nikola Danišová

Architektúra historických železiarní na Slovensku

BELLÁKOVÁ, Eva. *Architektúra historických železiarní na Slovensku 1815 - 1945*. Bratislava : Eurostav, 2018, 227 s. ISBN 978-80-89228-55-3.

Kniha *Architektúra historických železiarní na Slovensku 1815 – 1945* vznikla na základe výskumu realizovaného v rámci doktorandského štúdia Evy Bellákovovej na Fakulte architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bra-

tislave. Na Ústave dejín a teórie architektúry bolo v minulých rokoch spracovaných niekoľko prác venujúcich sa dejinám technických pamiatok, táto dizertačná práca však vynikala mimoriadne prepracovanou formou a roz-

sahom zmapovaných objektov. Je skvelé, že tento výskum získal knižnú podobu a je dostupný širokej verejnosti na pultoch kníhkupectiev.

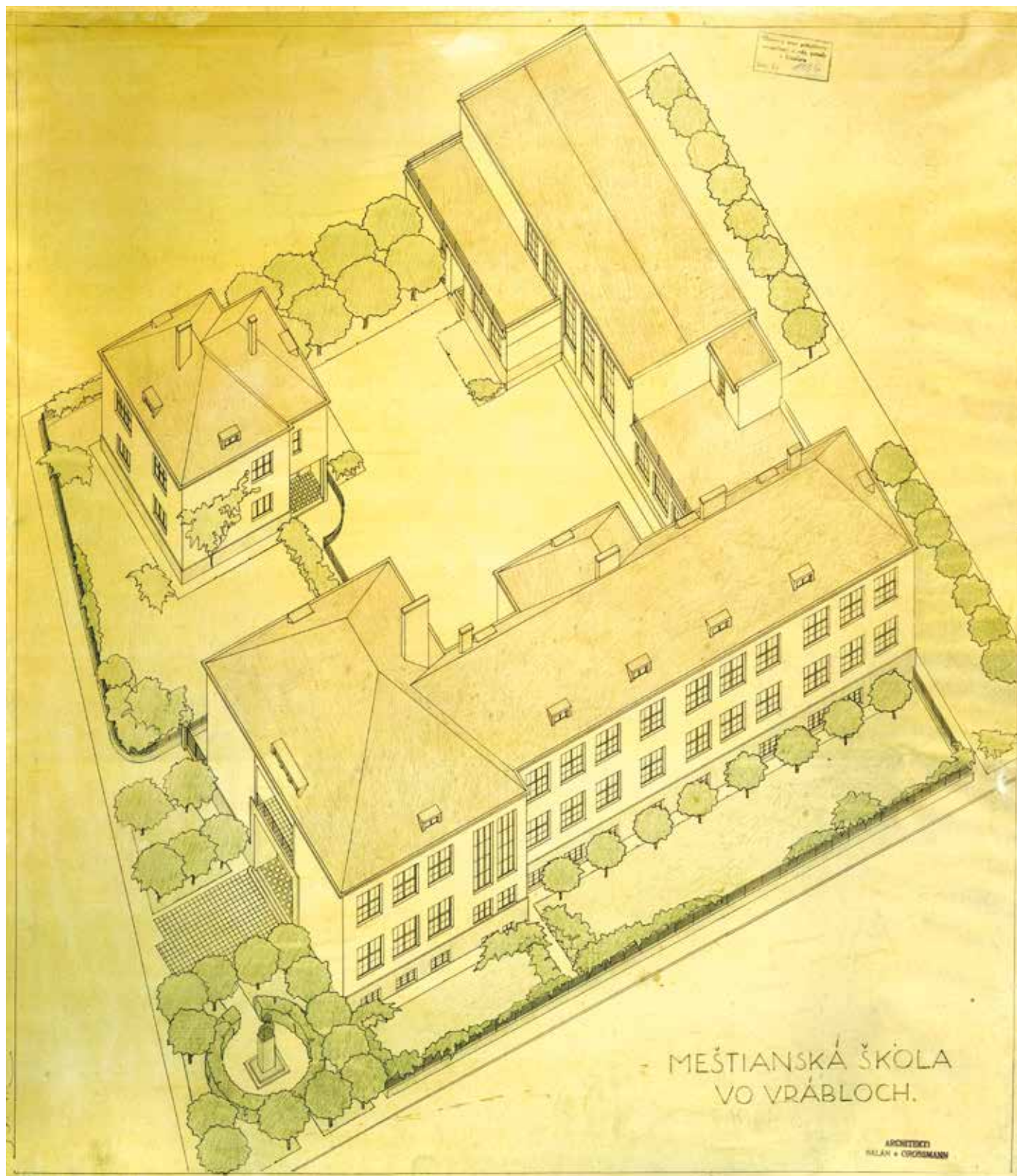
Hutníctvo železa je jedným z najvýznamnejších priemyselných odvetví na území Slovenska. Spracovanie kovov má u nás bohatú tradíciu a uvedená publikácia podrobne mapuje lokality s výskytom manufaktúr a priemyselných závodov na spracovanie železa. Kniha podáva obraz nielen o priestorovom rozložení jednotlivých prevádzok na našom území, ale

dokumentuje aj časový vývoj stavebného fondu jednotlivých tovární. Nachádza sa tu bohatá mapová, tabuľková aj fotografická príloha obohacujúca publikáciu o množstvo detailov. Kniha nie je dielom historika, ale história výroby, ako aj história jednotlivých tovární tu má svoje miesto. V prvom rade je však venovaná vývoju architektonickej formy a urbanistických súvislostí železiarní a nadväzujúceho osídlenia. Je zostavená z poznatkov a fotografií získaných z terénu, ako aj z dobovej dokumentácie a sekundárnych prameňov.

Publikované dielo má osem hlavných kapitol, v ktorých sa autorka postupne venuje mapovaniu areálov, histórii železiarstva, technologickému vývoju, typológii budov, základným charakteristikám architektúry v železiarňach, ako aj prerodu manufaktúry na železiarsku továrňu. Jednotlivé továrne alebo železiarske lokality by si určite zaslúžili podrobnejšie spracovanie, pri rozsahu 120 zmapovaných areálov by však bolo toto prehĺbenie nemožné na stránkach jednej knihy. História aj architektúra železiarní sa snáď dočkajú ďalších pokračovateľov v podobe publikovaných výstupov výskumov. V neposlednom rade by som rada vyzdvihla grafickú podobu knihy, ktorá je nielen estetická, ale aj účelná. Grafika uľahčuje orientáciu a zároveň umožňuje laickému čitateľovi ľahšie sa zorientovať v zložitej spleti technologických a urbanistických súvislostí spracovania železa.

Tereza Bartošíková

Plán meštianskej školy vo Vrábľoch. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka projektov a plánov, sign. A 1124.

